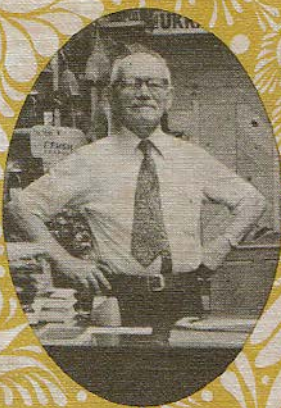
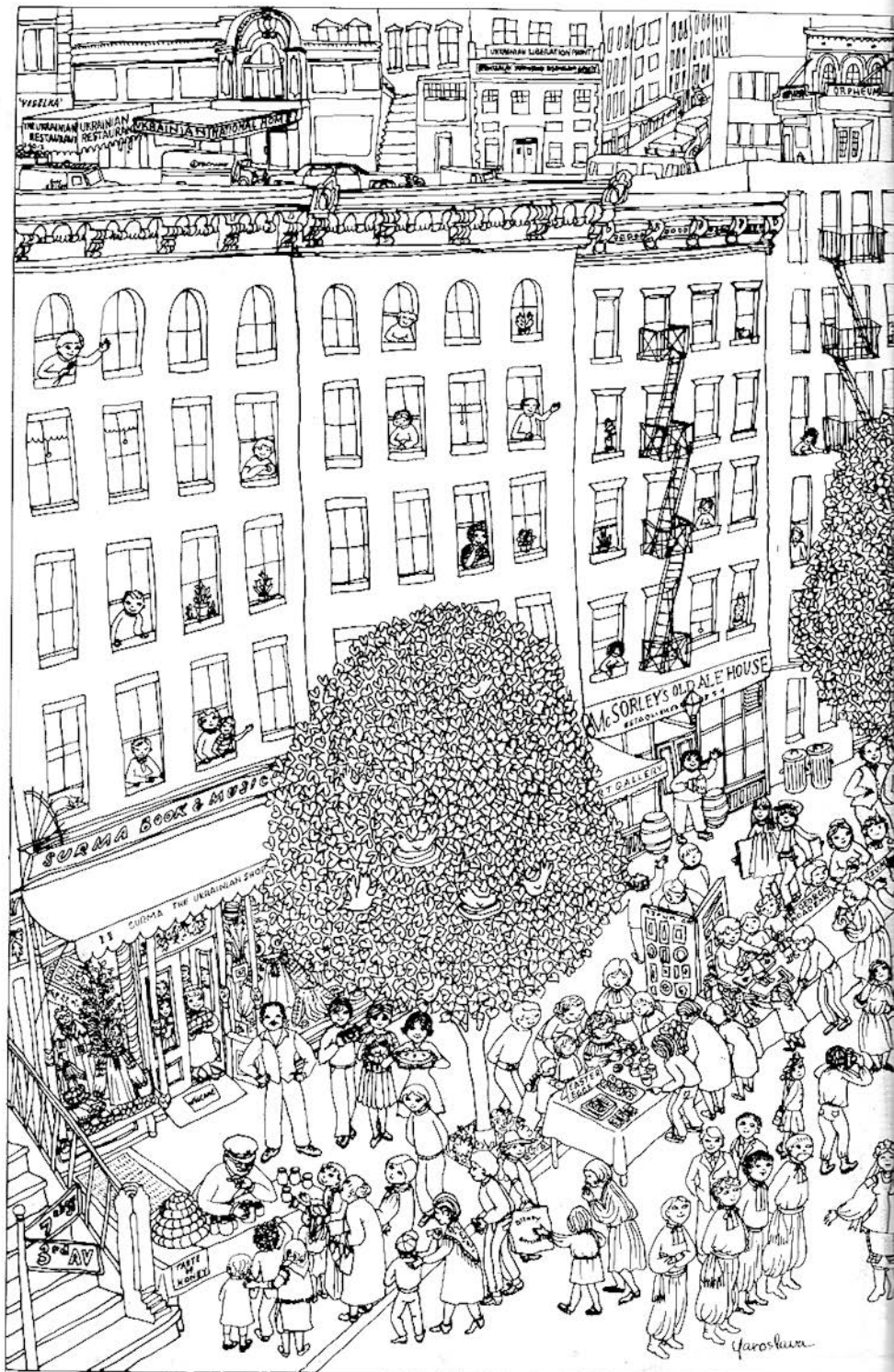


# Історія моєї "Сурми"

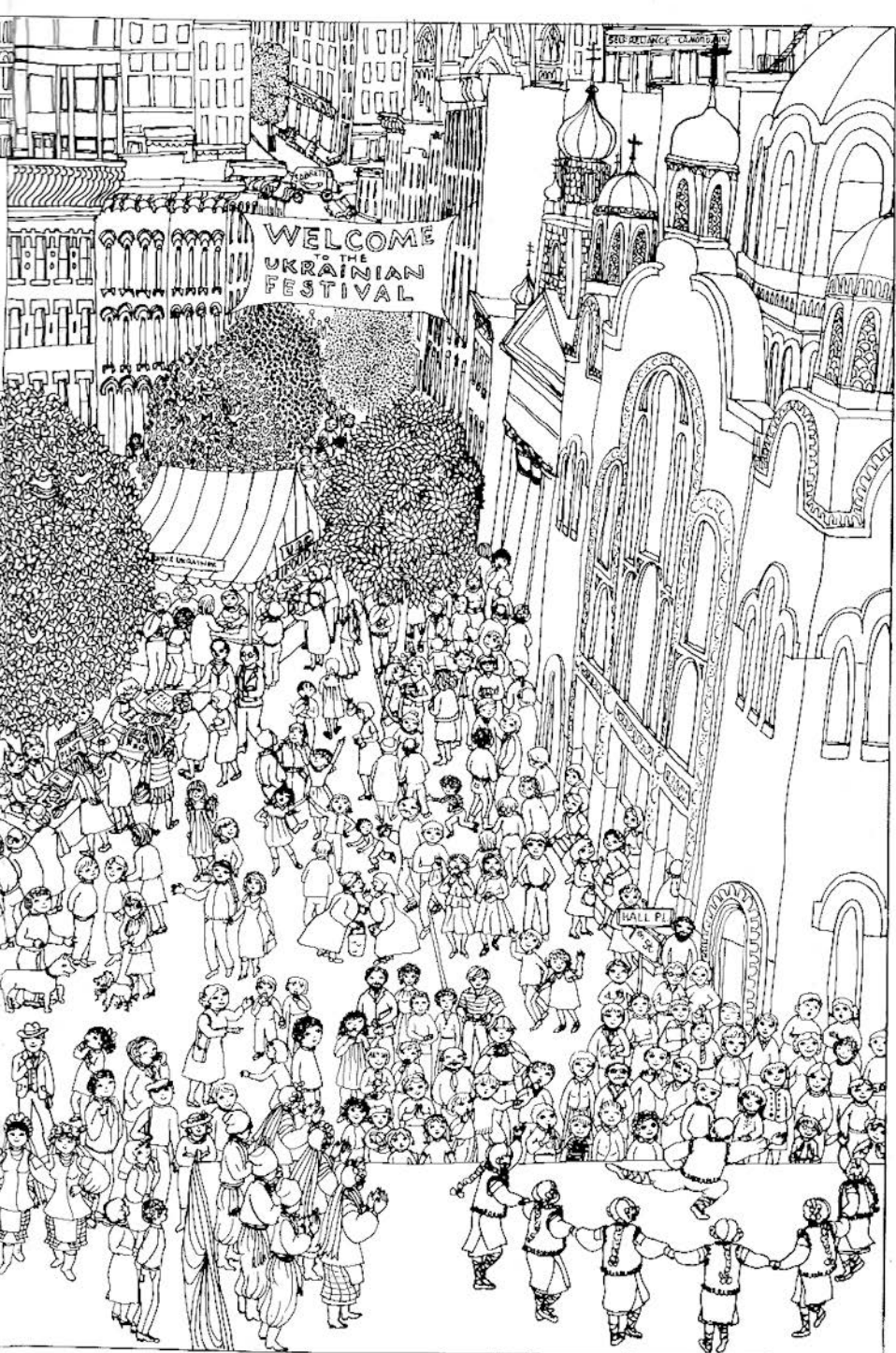
Спогади  
Книжаря



МИРОН  
СУРМАЧ







MONEY  
FOR  
SALE

БОРЩ

ХАРЧОВИ КУРИКІ

ГРИБИ

UKRAINE

Welcome to  
STURON



# Історія моєї "Сурми" Спогади Гінцгара

МИРОН  
СУРМАЧ



ВИДАВНИЦТВО "СУРМА" 1982  
НЬЮ ЙОРК

Обкладинка і мистецьке оформлення —  
ЯРОСЛАВА СУРМАЧ-МИЛЛС  
Підготував до друку — ІВАН СМОЛІЙ

*Присвячую цю книжку своїй родині —  
мамі Теофілії, татові Петрові, свої дружині Анастазії,  
дочці Ярославі, синові Миронові,  
внукам Миколі, Маркіянові і Дарії.  
Без них не було б цієї книжки і мене.*

Library of Congress Catalog Card Number: 82-50465

Myron Surmach  
HISTORY OF MY SURMA BOOKSTORE

Printed in the United States of America

All rights reserved.  
Copyright 1982 by Surma  
11 East 7th Street, New York, N.Y. 10003



*У руках читача спогади Мирона Сурмача — відомого українського книгаря, власника крамниці „Сурма” на Сьомій вулиці в Нью Йорку, досвідченого пасічника і пропагатора природного харчування для збереження довговічності, автора багатьох статей, нарисів і спогадів про культурних діячів американської України, піонера в ділянці звукозапису українських пісень на платівках і видатного знавця в цій ділянці, кликаного не раз для консультації Конгресовою Бібліотекою і Смітсонським Музеєм у Вашингтоні.*

*Довгий список різних гоббі і дій цієї оригінальної людини, мудреця з ясним і глибоким та погідним поглядом на життя, з дозою непідробленого щирого народного гумору — можна б продовжувати, коли пригадати, що Мирон Сурмач був на протязі більше чим пів століття ширителем і пропагатором освіти і культури серед української еміграції на американській землі і по всьому світі саме через свою «Сурму» та її попередників. Ота «Сурма» була пристанищем для всіх, хто ставив перші кроки на американській землі і потребував поради, інформації чи допомоги, а передусім була надійною опорою для мистецької братії, бо Мирон Сурмач був приятелем, патроном і добродієм наших композиторів, мистців, співаків і видавцем творів багатьох поетів і письменників.*

*У цьому сенсі історія «Сурми» є в великій мірі історією культурної діяльності нашої заокеанської громади, і в тому іменно особлива цінність отих спогадів, що написані на 90-му році життя цієї небуденної людини, написані ще певною рукою і відтворені вірно ясною пам'яттю мемуариста.*

*Було в нас багато ювілеїв наших заслужених культурних діячів, на жаль, діяльність і заслуги Мирона*

*Сурмача нашою громадою ще належно не відзначені.  
Нехай же публікація отих спогадів буде вшануванням  
його праці на полі видання й поширення українського  
друкованого слова, української пісні й української  
культури на віпній американській землі.*

**I.C.**







## ДЕЩО ПРО МІЙ РІД

Кажуть мені писати спомини. Ніби тому, що я один із перших ширителів української книжки, як тут, в Америці, так і в Канаді. Було їх досить, і ні один з споминів чи історії своєї книгарні не залишив. Пиши, кажуть, а то ця нива перших українських книгарень залишиться пуста, ніби таких не було.

На жаль, я не є вчений письменник, ані літератор, от любив читати змалку, любив книжки, купував собі і по ширості хотів ту саму приємність-любов до книжки передати близьким.

Я запізнався з українською книжкою не зі школи, бо перша книжка, що я дістав у руки, то був польський «Елементар» в селі Ружанці, Жовківського повіту. Там не було української науки, лиш польська і німецька. Там я був у школі один рік і пів. Тато продав ґрунт у Ружанці і купив у Здешові, де не було жадної школи. Мене записали до школи в Камінці Струміловій /тепер Бузькій/, але там я був лише пів року. Як прийшов до дому на свята, тато каже: «Далі до школи в Камінці не будеш ходити, родина мами, Стронціцькі в Желдці потребують пастушка, то підеш туди».

Я радо погодився, бо це мамина родина, і бабця Стронціцька мене любила, завсіди давала подарунки, та й там всього було доволі. Вони мали 120 моргів поля. /Большевики цей ґрунт собі забрали, родину розігнали, мужчин на Сибір, нікого з тої родини не залишилося там. Може ще десь хтось є, але я не маю про них вісток/.

Треба сказати, що Желдець — то моє рідне село, де я народився 8 січня 1893 р. Незабаром тато продав там 20 моргів «Сурмачівки» і купив щось 13 моргів у селі Грушка, але там довго не побув, продав ґрунт і купив 11 моргів у Ружанці. Там було в цілм селі лиш 6 чи 7 греко-католиків, себто українців. Звідти я запам'ятав себе, певно, мав 3 або 4 роки. Перше, що я запам'ятав, це що була зима, і мене скортіло совгатися, але видно я ще не мав тоді своїх черевиків. Мами в хаті не було, от я позичив собі її черевики і давай на лід. Як прийшов до хати, мама вже з прутиком чекала на мене. Це я запам'ятав добре, дістав науку, щоб «чужого не рухати».

Друге запам'ятав я, що десь незабаром померла моя молодша сестра Марійка. Пам'ятаю, лежала на переді хати, певно на столі під образами, була дуже гарно вбрана в біле чисте шмаття, коло неї свічка горіла, були люди в хаті, всі заховувалися дуже скромно, хрестилися, молились, все було дуже святочно.

Я сидів десь там на запічку і всьому тому придивлявся і мені зробилося жаль, не тому, що Марійка померла, але тому, що всі її так шанують, за неї моляться, а я тут сиджу, ніхто навіть не звертає уваги на мене. От якби я там був так як Марійка, тоді люди знали б, що я також щось, тоді я чувся б важним.

За побуту в селі Желдець, у бабці Стронціцької я полюбив українські книжки, там навчився добре читати, бо на полицях були гарні книжки, найбільше від оо. Василян з Жовкви. Лиш один з родини Стронціцьких умів читати, а це мій вуйко Василь, але я ніколи не видів, щоб щось читав, все в роботі, день і ніч. Як я сказав, мали 120 моргів поля, 30 корів, 7 коней, свині, гуси, качки, кури, два слуги, одна кухарка, кожного дня в році



були наймлені робітники, майже як двір. Також було троє дітей у вуйка Василя, і я з ними бавився і їм читав байки з календаря. Звідти я вибрав собі трохи книжок, календарів і з тим приїхав до Америки.

Мав я тоді 17 років, але писар громадський казав, що Австрія 17-літніх не випускає зі своєї держави. Коли я сказав, що маю вже брата в Америці, що маю вже «шифкарту», то він подумав і сказав: «Йди, рубай мені дрова, а потім може я щось там зроблю». Під вечір дав мені «пашпорт», що я маю 15 років, і я з тим щасливо приїхав до Америки в червні 1910 року, до місцевости Вілкс-Беррі, Пенсильванія. Одна валізка зо шматтям, друга з книжками.



*Перша фотографія  
в Америці,  
Вілкс-Беррі, 1912*

# 2

## ПЕРШІ РОКИ В АМЕРИЦІ. ВІЛКС-БЕРРІ, ПА.

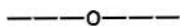
У Вілкс-Беррі брат купив мені все убрання з черевиками до роботи і до неділі і навіть новий капелюх. Все це коштувало майже 15 доларів. Мій брат був добрий, чотири роки старший від мене. Поїхав додому 1913 року. Австрія схопила його до війська, 1914 року був ранений на війні на італійському фронті і незабаром помер. Він ще мені сниться, що є в Нью Йорку, але ніколи не подає своєї адреси. Мій син — Мирон — майже як його відбитка, і по вдачі той самий, за бизнес-зиск не дбає, але щоб всіх вдоволити. Чи не реінкарнація, часом?

На другий день по приїзді до Вілкс-Беррі, я вже вбраний у робочім убранню, пішов під велику фабрику, як мені казали — «шапу-спрінг'овню» — діставати роботу. Таки того дня якийсь великий мужчина, що його звали «босом», показав пальцем на мене і сказав слово, яке я собі запам'ятав, англійське, і воно мені подобалося, а це «коман гір!». Я пішов за ним до тої страшно гудячої фабрики, там він покликав якогось словака, і той сказав мені, що маю робити.

У цій фабриці працювало пару тисяч людей, самі

слов'яни, бос-американець, важнішу роботу робили німці, що вже давніше поприїжджали до Америки, або тут вже роджені. решту тяжкої праці виконували словаки, поляки, руснаки. Ми тих руснаків називали «гунґари». бо вони так себе там записували. У шапі при обіді вони все сиділи окремо, з нами не мішалися.

Зразу у Вілкс-Беррі наші ходили до їх церкви, бо це була греко-католицька. Вони скоріше осілися в Вілкс-Беррі і поставили гарну муровану велику церкву при допомозі галичан. Галичани ще не мали своєї церкви. Як наїхало більше галичан до Вілкс-Беррі, рішили собі поставити церкву, щоб була українська, а не гунґарська. Як я приїхав там у 1910 році, наша церква вже була майже на викінченні, вже був хрест на бані, але баня ще була оббита цератою для охорони від дощу. Одного дня, а то було в неділю, зірвався сильний вітер, пішов великий дощ, і тоді хтось дав знати, що вітер здер церату і вода тече на стелю і може наробити великої шкоди. Брат Іван скликав знайомих хлопців, а це були: Петро Лавний, Павло Корнова, Стефан Ковальський, Трохим Шпур, брат і я. Побігли ми до церкви і всі дряпаємося драбинами на дах церкви до бані, щоб церати якось прибити, щоб дощ не замочив стелі. Ще тепер мороз іде мені по тілі, як згадаю ту подію. Дах церкви був високий не менше як п'ять поверхів, та й не було там за що триматися. Але ми були побожні хлопці, своє життя менше цінили, як шкоду для своєї рідної церкви.



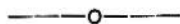
В першу суботу по роботі в «спрінґ-шапі» /ми називали — Спрінґовня/ я приніс першу платню-«пейду», — вісім доларів і 75 центів. Я перечислив то на корони, мамо рідна, 70 корон! Я багач! От це Америка, дай їй, Боже, здоров'я. Кров з пальців текла від збирання шрубок у шапі, бо вони були змочені в якійсь їдкій соді, ця сода проїдала пальці, але пальці загоять-

ся. А гроші як вдома отримують, от то будуть горді за свого сина!

В неділю всі хлопці повбиралися. Всі носили білі сорочки, на котрі накладали кавчукові комнірці. Це було економічно, бо комнірець було легко обмити водою з милом, і вже чистий, і можна до церкви йти. В зимі то був трохи зимуватий. Але сорочки не треба було прати довго. Всі мали камізельки і, обов'язково, годинник з довгим ланцюжком, від одної кишені до другої. Цікаво чи, як тепер буде довго інфляція тривати, то чи вернуться кавчукові комнірці назад?

Старих хлопів з вусами або з бородами тоді ще не було. Все було молоде як у фабриці, так і в церквах і на вулицях. Сороклітні вже тоді рахувалися старими, і таких не було багато, померли від старости, або були побиті в майнах або в фабриці. Тоді ще й українських дівчат в Вілкс-Беррі не було. Як забаглося хлопцям побачитися з дівчатами, то в неділю їхали до Пассейку. Всі знали, що в Пассейку є багато українських дівчат, навіть тримаються крайового стилю, ходять босі на дворі. Так у Вілкс-Беррі говорили.

Мені в голові були доляри, а не дівчата, я навіть ніколи в суботу не йшов до сальону. Сидів у хаті, щось собі латав, гудзики пришивав, або черевики золював та спеціальні підкови на обцаси прибивав, щоб довше служили. Як присилували мене скинутися на випивок, то я давав з тяжкою бідною двома центами на «пайнт» пива, що коштувало 10 центів. Але я все собі вимовляв, що буду пити лише солодке пиво, так зване «бирдж бір». таке бувало тільки раз на тиждень, звичайно по роботі в суботу. В фабриці працювалося від 7-ої рано до 6-ої ввечері, шість днів на тиждень. Неділя все була вільна.



В неділі, звичайно, всі йшли до церкви. Ще не було безрелігійних. Десь там у Нью Йорку зачали закладати якесь соціалістичне товариство під назвою «Гайдама-

ки» \*, що агітують проти церкви. Ми боялися, що може прийти до Вілкс-Беррі організувати «Гайдамиків». Довго не треба було чекати, бо такі приїхали Хандога і Починок та й знашли собі між нами одного симпатика, Малка з Мостів Великих. Він нічого не міг зробити, громада побільшувалася, жили в згоді, всі чекали неділі і громадського життя. В суботу ввечері їхали до міста оглядати виставові вікна, часом дещо купити. Дехто дозволив собі на люксус і пішов до кіна, яке тоді називалося «ніколет». Вступ коштував цілого нікля /п'ять центів/.

Ще треба вернутися і описати життя в хаті. Перше моє мешкання було в двохповерховім домі, де було 5 малих кімнат. Кухня і спальня для господаря на долині, три кімнати були на першій поверху. Світилося газом. Огріття нагорі не було ніякого, трохи тепла приходило знизу з кухні. В більшій кімнаті нагорі були три ліжка, малий столик, кілька крісел. Кожний мав якусь валізу або куфер на одяг. Господиня варила страву, прала білизну, чистила хату, мила хлопам плечі, бо всі купалися в кухні в балії, заслоненій простирадлом. За те діставала від особи три доляри в місяць, а що мала вісім хлопів на «борді» то заробляла на місяць 24 доляри, це були великі гроші, які заробляла в хаті і не мусіла йти до роботи в фабриці. Харчі брала в крамниці на книжку, при кінці місяця котрийсь з мешканців-«бордерів» книжку обраховував і по рівній часті всі платили. Знову господиня мала «фрі лонч» /дарову їжу/.

Ви може не повірите, що газдиня всім хлопам мила плечі, як приходили з роботи, то я вам скажу точно, як то було. Перший раз я прийшов з шапи, звичайно, замураний, бо в шапі не було де навіть руки помити.

---

\* «Гайдамаки» — організація в Нью Йорку, заснована в 1907 році, в 1910 році переіменована на допомогову, була радикально-соціалістичного напрямку під головуванням І. Бородайкевича. Органом її була газета «Гайдамаки». Організація існувала в Нью Йорку до 1918 р., її рештки в Трентоні, Н. Дж. до 1925 р.



Зараз господиня налила в балію теплої води, заслонила балію простирадлом. «Йди там, Мироне, помийся!» Я скинув сорочку, помився, далі не знаю, що робити, штани ще на мені, плечі не миті, а тут господиня кличе: «Вже готовий? Я йду плечі мити». Стидно мені було, ніяково, але така система в Америці, треба піддаватися. Господиня гарно плечі обмила, рушником обтерла, далі каже, мийся сам. Господиня була молода, щойно не повний рік, як поженилися мої газди. Гадаю, ну, в Америці таки не зле. Дають роботу, дають гроші, дають їсти, лиш жий та будь. Жадної біди тут не прочував.

Погода в червні була гарна. В хаті між нами були два старші мужчини і оба помагали співати дякові в церкві. Так само в хаті кожного вечора співали чи голосили зо Зборника малошо не всі тропарі, кондаки, восьмигласники, навіть співали вечірню і утренью ввечері по роботі. Радіо і телевізорів ще не було, люди виробляли свій розум і змисл. Ніколи не було скучно, тісно, або в зимі зимно. В пам'яті залишилися лиш гарні, веселі спомини з тісного мешкання з людьми з різних сіл і родин.

Добре було, що брат Іван знайшов таке товариство заки я ще приїхав до Америки, що пильнувало роботи, хати і церкви, бо інші ввесь вільний час перебували в коршмах-«сальонах», а тоді вже були сальони в Вілкс-Беррі майже на кожному розі вулиці, і обслуга там була ввічлива. Зараз власники сальону вмiли поздоровити, похвалити, запізнати з товариством. Жінок у сальонах ще тоді не було, але жінка власника вже була добре вишколена як до нового гостя приласкатися, щоб він чувся важним і для всіх гостей у сальоні зафундував.



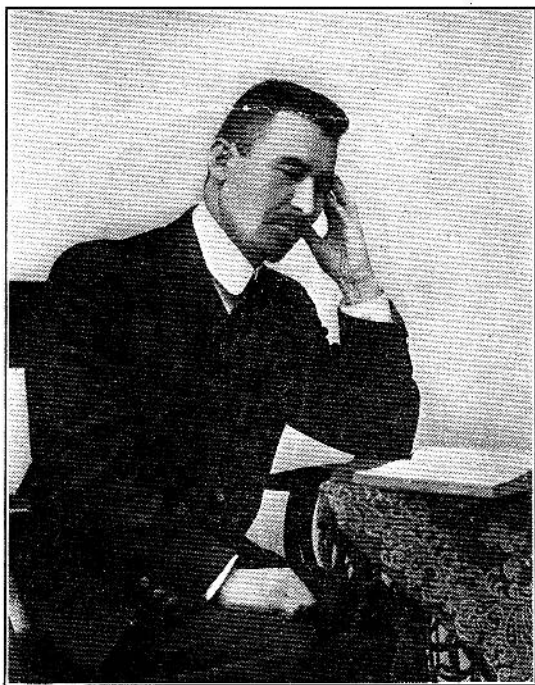
# 3

## ПЕРШІ КНИГАРСЬКІ ПОЧИНИ

Мої спільники з мешкання до сальонів не вчашали. Ті два старші називалися Кушнір і Андрійовський, їх перші імена забув. Також мій брат належав до церковного хору, де добрим дяком був Михайло Білянський з Микуличина. Він зі скрипкою роздавав голоси і вже мав добрий хор. Брат також мене записав до того хору. В хорі також були дівчата, це були діти лемків, що вже давніше приїхали до Америки. Читати по-українськи вони не вміли, але професор Білянський дівчатам слова переписав латинськими літерами, і все виходило добре, і нам хлопцям було приємніше співати і дивитися на альти і сопрани. Навіть часто відводили їх додому. Ми розуміли їх американську лемківську мову, а вони розуміли нас. Не було нам потреби їхати в неділю до Пасейку. Лемківські дівчата були гарні, а це Юлія Адамович, Ганя Кузьмінська, Юлія Дзюба і інші.

Професор Білянський учив нас також грати представлення. Грала ми «Два домики і одна фіртка», «Відьма» і також штуку «Арендар у клопоті». А що не було дівчат, які могли б говорити по-українськи літературно, то ролю жінки або дівчини професор все

вибирав мене грати. Як хто ще живе, що був на 12-ій Конвенції Українського Народного Союзу, то може мене запам'ятав у ролі Соні в представленні «Арендар у клопоті». На тій Конвенції перший раз до Америки загостив з краю з рамени «Просвіти» і «Сокола-Батька» д-р Семен Демидчук.



СЕМЕН ДЕМИДЧУК,

1912 року місцевість Вілкс-Беррі певно вже була досить znana українцям в Америці, коли вибрали ту місцевість на конвенцію найбільшої української організації. Не знаю, скільки там було тоді наших людей, але в церкві звичайно знаходилося до 200 або 300 осіб. Звичайно, більшість до церкви не йде. Найголовнішим організатором членів до Союзу був пан Герман з Мостів Великих, також повіт Жовква. Десь у тім часі пан Герман

спровадив свого сина Григорія до Америки і поступив мудріше, як звичайно поступали інші, бо сина Григорія не післав до фабрики, але записав до школи. Ми мали велику пошану до студента Григорія, так як всі українці в старім краю відносилися уважніше до студентів, як до звичайних робітників. Ми, хлопці, члени місцевої читальні незабаром запросили Григорія Германа вчити нас по-англійськи.

Вище я писав, що привіз із собою до Америки досить книжок. Незабаром я написав також до оо. Василіян в Жовкві по молитовники і календарі і на них все мав покупців. Календар і молитовник все можна було продати. Ще на конвенції я зацікавився з першим правдивим книгарем в Америці, Василем Гришком, який мав у Скрантоні книгарню і друкарню і видавав навіть журнал «Шершень», який був попередником «Народної Волі». Василь Гришко був діяльний у Народному Союзі — «новому», що постав в 1910 році і пізніше в 1918 році мав назву Український Робітничий Союз, а тепер має назву Український Братський Союз.

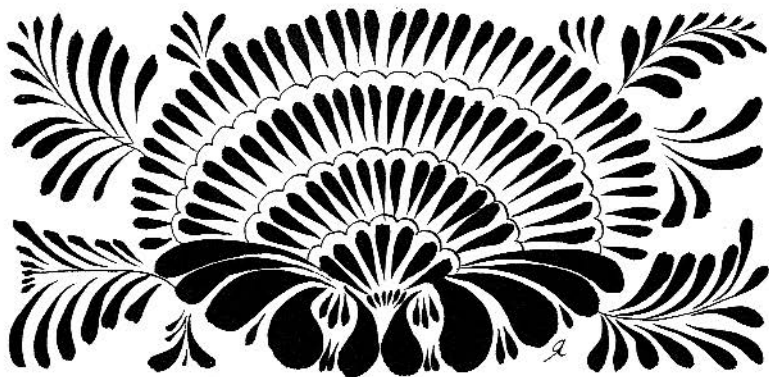
Я приїхав з братом до Скрантону і там у першого книгара Василя Гришка ми закупили книжок на 18 доларів. Себто забрали всі книжки, що він мав, по одному примірникові різних. Ті книжки ми з братом передали новозаснованій читальні «Просвіти» в Вілкс-Беррі. Читальня містилася в залі під церквою, і там була шафа з книжками, які в той час можна було набути.

Може вам буде цікаво знати, що тоді люди читали, і які книжки видавав наш пан Василь Гришко. Ось вони:

Казки про циганів .....	центів 10
Казки про жидів .....	10
Як пан біди собі шукав .....	15
Як царевич літав до царівни.....	10
Як Михась ходив до неба по діамант.....	20
Іцко-сват, комедія в одній дії.....	10
Не родися красний, але щасний.....	20
Пан писар, комедія в трьох діях.....	20

Як Іван зробив чудесне судно .....	10
Співомовки Степана Руданського .....	50
Оповідання про сорок розбійників .....	20
Галицькі анекдоти .....	10
Із звірячого царства .....	10
Пригоди наймолодшого брата .....	15
Ворожила, комедія в одній дії .....	10
Історія про сироту Івася .....	20

Це, менше-більше, список книжок, що їх видав Василь Гришко. Він також видав був велику книжку «Життя Ісуса Христа», але цієї книжки вже на продаж не мав, коли я з ним запізнався. Він також спроваджував календарі зі старого краю. Десь коло 1930 року він у Скрентоні зачинив свій бізнес з друкарнею і книгарнею і перенісся до Аллентавну, Па. Там відкрив собі крамницю щось як наш був. Січковий Базар. Продавав нитки, вишивки, пацьорки, ґердани. Помер в 1952 році. Його треба признати як першого книгаря в Америці, що крім валізки з книжками, мав також лавку на книжки. Його дочка ще живе в Аллентавні, певно ще в неї є його видання.







## ПЕРЕЇЗД ДО НЬО ЙОРКУ

Весною 1913 року мені дали в фабриці останню «пейду», виплатили мене і багатьох інших. Причиною був Генрі Форд, що вже почав на повну пару виробляти свої «форди», які не потребували пружин для підвісу, що ми продукували.

У Вілкс-Беррі я перший раз в Америці за два і пів року без роботи. День був гарний, я зібрався в святоче убрання, пішов по вулицях шукати за роботою. Знав одного українського хлопця, що працював у grosерні, я там часто дещо купував. От таку роботу я хотів би мати, бути вбраним як у свято, легкі черевики, а не тяжкі робочі, білу сорочку, чисту блюзку і ще й краватку. От така робота мені була до вподоби. Цілий день ходив за роботою, питав, але роботи не дістав, навіть надії на таку роботу не отримав. Мої спільники по мешканню радили йти в Парсонс, там є фабрика, що виробляє кени з бляхи. Робота небезпечна, бо кількох наших хлопців вже мали повідтинані пальці з тої шапи.

Я пригадав собі товариша Пилипа Гульки, що був у Вілкс-Беррі і виїхав до Нью Йорку. Його брат Павло дав мені адресу до Пилипа, і я написав до нього, чи міг би я приїхати до Нью Йорку і там дістати якусь роботу. Скоро лист прийшов від приятеля Гульки, що в Нью Йорку є 5 мільйонів людей і для мене ще місце знайдеться. За кілька днів я вже в Нью Йорку, дістав мешкання там, де він, на 10-ій вулиці, на четвертому поверсі в родини, що мала лиш дві кімнати. Всіх нас у двох кімнатах було шестеро. Не пам'ятаю, чи було невігідно. Ще й кожного четверга приходила дюжина дівчат, що мали вихідне з

домашньої роботи. То навіть було весело. Це все минулося.

Пан Гулька працював у ресторані, мив посуд, або, як казали, був «дшвашером». Він радив мені дістати таку роботу, бо це перша робота в ресторані. Ввечері, як прийшов з роботи, повів мене по другій евеню, показав як виглядають ньюйоркські ресторани, і що треба робити, щоб таку роботу дістати. Треба йти на «офіс» /агентство/, де таку роботу дають, і конче казати, що «експірієнс» /досвідчений/. Але я, «ґрінор» /новий імігрант/, доброго ресторану ще й не бачив. Але відважився і зголосився, заплатив три долляри і дістав адресу на 125 вулицю.

На 125 вулиці, і взагалі в цілім Гарлемі, не було ні одної родини чорних. Туди переносилися заможніші люди з долини міста. Власником ресторану був данець, його жінка словачка. То мені пощастило, я там признався, що не знаю нічого робити в ресторані, але вона згодилася мене навчити. Було тяжкувато начиння мити, підлогу стирати, 12 годин працювати, а за те їсти що хочеш. Тож я собі догоджував таким, чого в Вілкс-Беррі і не нюхав, а це пироги /«паї»/, молоко і яєшня. За кілька місяців я виробився на помічника кухаря /«шорт ордер кук»/. Тоді власники дали мені роботу на ніч. Це для мене вийшло корисніше, бо в ночі не було так глітно, я мав більше часу на читання. Читав кілька годин денно, навіть записався на курс англійської мови, географії і математики в Міжнародній Кореспонденційній Школі в Скрантоні, Па.

Не було багато часу на товариські зустрічі, чи належати до ньюйоркського церковного хору або якогось просвітянського товариства. Працю на 125 вулиці я покинув, а дістав в Едісон компанії на 14 вулиці. Тут працював я лиш вісім годин на одинадцятому поверсі, де є великий ресторан для робітників, а не для гостей з вулиці. Це мені вже було корисніше, і я шукав собі відповідного товариства та пізнав ближче життя в цьому великому місті.

# 5

## ЯК ВИГЛЯДАВ НЬО ЙОРК КОЛИСЬ...

На долині міста у східній частині, де насамперед поселилися українці, поляки й жиди, колись мешкали німці. Однак вони зазнали раз катастрофи з кораблем, яким їхали на пікнік до Вестчестеру. Корабель почав горіти, всі пасажери повтікали на один бік, і корабель з ними перевернувся, і всі потопилися, згинувло їх понад тисячу. Через те німці стали покидати долину міста і переноситься на гору міста, коло 86-ої вулиці. Там досі є німці, а чехи на 72-ій вулиці, айриші на заході міста в околиці 40-ої вулиці.

Доми в Нью Йорку на сході і на краях міста були ще низькі, найвище 5 поверхів. Елевейторів /ліфтів/ ще ніде не було, хіба в ліпших домах були шнури, щоб спускати згори «ґарбич» /сміття/ з 5-го поверху. Де такого не було, там часто можна було дістати по голові, бо «ґарбич» викидали вікном на вулицю.

Вулиці були чистіші як тепер. Чистіші тому, що майже на кожній вулиці був чоловік убраний на біло, з «пушкартою» на двох колесах і шуфлею. Він все сміття згромаджував до бочки на двоколісці. Скидав, правда, найбільше конячки, бо авт ще не було, то все було

перевозуване кіньми для крамниць. Горобці тоді були дуже веселі, їх було повно на кожному кроці; коні їм накидали досить поживи з торби і з себе. Але люди нарікали, щоб уже раз позбутися коней, стати більш цивілізованими, їздити машинами, без коней. Форд вже почав робити авта, то буде спокій і чисто всюди. Не знали бідні, що їм та цивілізація принесе...

По всім Нью Йорку були сальони /коршми/, майже на кожному розі вулиці. Це була благодать для менше маючих. За п'ять центів купив пива, а їсти міг скільки хотів. Хліб, «болоні»/болонська ковбаса/, прецлі і на полудне навіть супа для тих, хто мав п'ять центів. Сальоністи носилися як аристократи, всі з більшими животами і в веселім настрою. Наших сальоністів ще не було, а як було, то дуже мало, тут то там. Я до сальонів не заходив ні в Нью Йорку, ані давніше в Вілкс-Беррі.

На кожній вулиці були дуже густо так звані «руско-польські» ресторани. Там також можна було дещо віджитися. Велика миска капусти, з пів фунта волонини /яловичини/, хліба скільки хочеш, цілий бохонець покрайний лежав на столі. Все це за 15 центів. Навіть американські ресторани давали каву, булку-кайзерку /«роп»/ і два яйця за 10 центів. Собвеєм і елевейторами можна було їздити цілий день за нікля /п'ять центів/.

Як було в літі гарячо спати, то спали на «фаер-ескейпах» /запасних сходах на випадок пожежі/, або на траві денебудь. Ніхто про напади злочинців не думав, їх не було. Було досить «гобовс» /бурлаків/, що постійної роботи не любили, або не могли дістати. Чіплялися залізниць і їхали від міста до міста, або мешкали, де ще тепер мешкають такі «гобовс» на долині міста, на «Бавери».

Ми мали лиш одного, що довший час жив на «Бавери», а це був інтелігент, бувший редактор кількох газет, не скажу котрих, але скажу його ім'я — Косовий. Він мав цікаву натуру, все збирав гроші на дім старців,

але як зібрав з пару центів, то йому вистачало на нічліги і прожиток. Рент 25 центів на ніч, а там на «Бавери», де ще і нині є кухня Армії Спасіння, де дають їсти задармо тим, хто виглядає бідний і брудний.

На третій вулиці була центральна наших москвофілів /кацапів/, що дуже хотіли бути рускими, штокали, де треба і не треба. Там трохи вчений і недовчений Кунашевський мав бюро продажі «шифкарт». Там мав поштові скриньки, всі там часто вірителі отримували пошту, а навіть складали в нього гроші на переховок. Американська пошта приймала гроші на переховок і давала за те 2 проценти. Кунашевський і компанія навіть видавали свою газету під назвою «Зазуля», по-американськи «Ку-ку». Правдиві «ку-ку» люди тут бували. Кунашевський чогось з того всього добра і кацапської пропаганди не дуже був вдоволений, бо розійшлася чутка, що він застрелився. Потім якийсь час ще його жінка пробувала вести той бізнес, але не довго. Все те товариство щезло. Кількох бізнесменів ходили потім навіть до Української Бесіди, але це вже було ради бізнесу, не думаю, чи котрийсь пристав до українців.

Хочу тут згадати кількома словами про одного тодішнього завзятого русофіла, що мав здібність творити давний український фолкльор і видав своїм коштом три книжки, «Сварог», «Сірий світ» і «Карпати і слов'яни», — все це таким руским язичієм. Мав ще більше написано, але помер і залишив жінку без забезпечення на життя, хіба ті три книжки, що їх ніхто не хотів купувати. Русські їх не розуміли, а українці ненавиділи того язичія.

Той чоловік міг був би бути зачислений до наших славних фолкльористів, як В. Гнатюк, чи проф. Степан Килимник або Олекса Воропай. Їх книжки розходяться чудово і їх люди все будуть читати. А як чоловік зрадить свою вітчизну, хоче перемалювати свою шерсть на синьо, як той дурний фарбований лис у творі Івана Франка, того ані чужі, ані свої не приймуть. Тим чоловіком, з яким я возився майже 20 років і



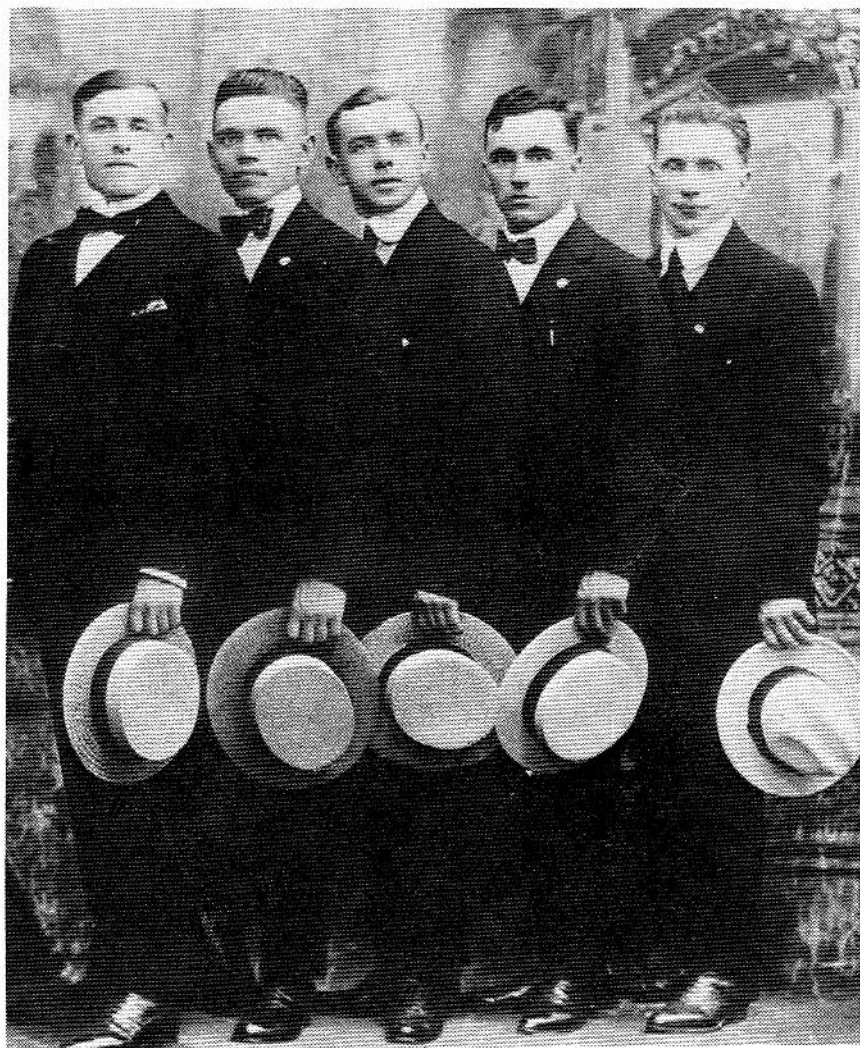
переконавав стати правдивим українцем, та так і не переконав, — був русофіл Ілля Іванович Терех, з твердим знаком накінці, що вимовлялося Тьорох. Родився 1880 року в селі Колбаєвичі, повіт Рудки. До школи ходив у своєму селі, а як мав 12 років, дали його до Ставропігійської бурси. Там вчився на русского інтелігента, під час Першої світової війни його батька і старшого брата арештували за москвофільство. В 1915 році, як росіяни відступали з Галичини, то Ілля пішов з москалями, аж опинився в Києві, видно до Москви не хотів їхати. В 1918 році подався на Зелений Клин, а звідтам дістався до Америки. Большевиків не любив, але свого москвофільства не покидав. Він і жінка обоє вчили співу і гри на фортепіяно. Тьорох писав свої твори в прозі і віршами про давніх слов'янських богів і все це переплітав цікавою етнографією. Як би все це перевести на українську мову, то напевно були б покупці на ці книжки. Але з того мало що затрималося, бо то було друковане на газетному папері.

Іван Тьорох дістався якось до Компанії «Віктор», де дали йому нагоду робити також платівки з його творів. Платівки дуже слабо розходилися, бо Тьорох ставив їх в російський каталог, а то були наші галицькі пісні, тільки все язичієм і з перекрученими назвами. Їх не хотіли купувати і наші люди через ту мову, та й було там багато балакання, а наші покупці любили більше спів і музику, як то робив на своїх платівках Павло Гуменюк.

Щоб та етнографія на платівках була десь збережена, то я на свій кошт вислав ті платівки Тьороха, Гуменюка і інших, ще з додатком великого грамофону компанії «Віктор» до Українського Музею у Львові в 1933 році. Написали мені, що все це з великим трудом дістали, а потім я нічого більше про те не чув. В Україні в Києві вийшла біографія про Соломію Крушельницьку, там подали і моє ім'я, що я подарував спеціально для Києва дві платівки Крушельницької, і вони їх перевидали на довгограйній платівці.

Правдоподібно, платівки Тьороха ще має вчителька

музики Євгенія Чапельська, що довгий час була в Нью-Йорку, а тепер у дочки у Філадельфії. Пані Чапельська заопікувалася хворою на старі роки вдовою по Тьороху. Русські не прийняли його творів, ані не прийняли його жінки, лише щира українська пані Чапельська змилосердилася і посвятила багато часу для хворої Тьорохової. Пані Чапельська любила платівки Тьороха, кожному їх перегравала. А доля Тьороха нагадує нам про слова Василя Симоненка: «Можна все на світі вибирати, сину /Вибирати не можна тільки батьківщину».



*П'ять січовиків: Олекса Кіб'юк, Мирон Сурмач, Н.Н., Олекса Гиса, Петро Панчишин, 1915 р.*

# 6

## РУХАНКОВЕ ТОВАРИСТВО «СІЧ» У НЬО ЙОРКУ

Де шукалося товариства в 1914 році? Там, де і тепер, на сьомій вулиці коло церкви св. Юра. Перші мої товариші були — Олекса Кібюк, Олекса Гиса, Петро Панчишин, далі брати Добрянські. Також у той час зазінався я з кількома дівчатами, а це: Стефанія Абрамовська, Юлія Костецька, Маруся Тимцюрак; декотрі вже повмирали, декотрі ще живуть. З цими ще тримаю близьке знайомство, це мої ровесниці.

Рада в раду, і ми зібралися одного вечора в хаті Касіяна Добрянського, десь на 18-ій вулиці. Там ми вважали за потрібне заложити собі молодече руханкове товариство. Я розказав їм про д-ра С. Демидчука, що його бачив у Вілкс-Беррі і говорив з ним про «Сокола-Батька» у Львові і навіть закупив через нього кілька цеголок на площу «Сокола-Батька» у Львові. Порадилися, поговорили і заклали руханкове товариство «Сокіл», на взір «Сокола-Батька», щоб плекати здоров'я, бо «В здоровому тілі здорова душа!»

Це товариство скоро і гарно розросталося, і вже нас 10 ходили до чеського «Сокола» на 72-ій вулиці на руханку, щоб потім своїх вправляти. Наш «Сокіл» вже не

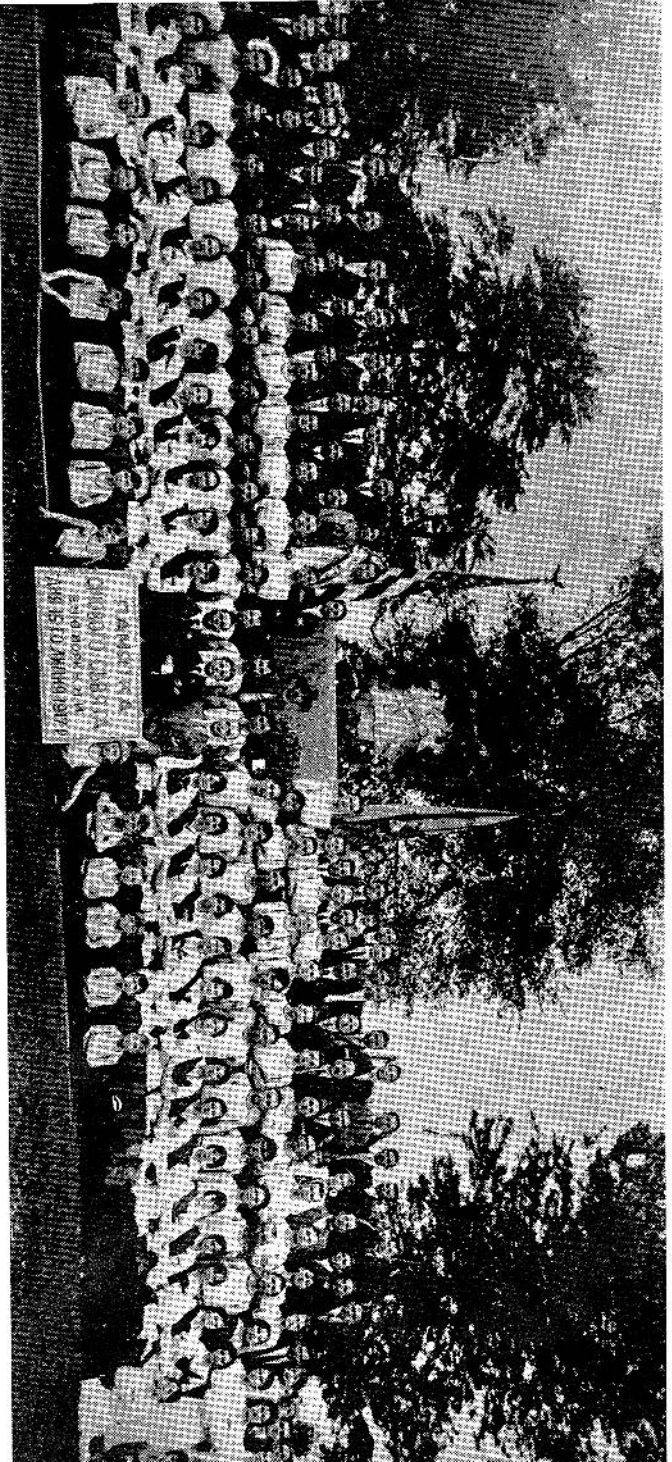
міг вміститися в хаті братів Добрянських, отже ми підшукали на сходини залю позаду сальону на 7-ій вулиці.

Ага, в українськiм звичаю, знайшлися критики: «Сокіл» — це попiвська організація, нам треба поступової організації, як має д-р Кирило Трильовський в старiм краю, тобто «Січ».

Торгувалися, торгувалися і таки назву «Сокіл» покинули, а назвали «Січ», але не радикальна, або запорозька, але руханкове товариство «Січ». Петра Задорецького тосі обрано головою, бо це була його така ідея. Ми, нас десять далі ходили до чехів на вправи з приладдям. Вони приходили до нас вчити шведської гімнастики без приладдя, вільноруч. До чеського «Сокола» приходили також хорватські хлопці, вони любили з нами вправляти, і нам як новим в чеському «Соколі», хорватські хлопці дуже радо помагали у вправах. Вони також приходили на наші пікніки і на забави. Навіть два провідні хорватські хлопці поженилися з нашими січовичками.

15 липня 1917 року наша «Січ» влаштувала Перше Січове Свято. Це було в парку чеха Стоцького в Норт Біч, Н. Й., там де тепер є аеропорт /Ля Гардія/. Трохи далі від парку Стоцького була пляжа і морська вода до купання, також забавові приміщення, ресторани, так як тепер є на Коней Айленд. Туди з Нью Йорку можна було заїхати за 5 центів, то була майже українська колонія. Багато українців купили собі парцелі на будову хати, ніби на свіжiм повітрі. Там також я купив парцелю, яку потім заміняв за хату і там жив 25 років. Тепер там нема вже ні одного українця; «Союзівка», «Верховина», «Ольжицівка», Гантер тепер дають відпруження землякам.

На фотографії Січового Свята 15 липня 1917 року можна побачити 124 січовиків в одностроях, що ходили щотижня на вправи. Також у першiм ряді можете побачити малих 13 січовиків вже роджених тут в нашій Америці. Там між ними є два сини Петра Яреми, що ще



Перше Січове Свято в дні 15 липня 1917 р. в Нью Йорку. Мирон Сурмач сидить перший зліва коло своїх малих січонок.



тепер мають похоронне заведення. Їх інструктором був я. Перший зліва внизу з малими січовиками.

За тими малими січовиками я мусів ходити по хатах і збирати їх на проби. Вони вправляли з паличками на святі і дістали найбільше оплесків. Як дивлюся нині на фотографію, то пізнаю лише двох хлопців і одну дівчину, що ще живуть і час-до-часу вступають до «Сурми» по газету. Решта хіба на другім світі вправляються.

Коротка історія «Січей» в Америці поміщена у збірнику «Гей, там на горі «Січ» іде!...», Пропам'ятна Книга «Січей». Зібрав і упорядкував Петро Трильовський, Едмонтон, 1965. Здається, що це пишеться остання їх історія, бо минуло від того 63 роки, а 20-23 років вони мали тоді. Якщо ще декотрі живуть, то їх пальці вже не до писання історій. Було весело, як «Січ» існувала. Хлопці і дівчата щотижня сходилися в більшій залі, вправляли тіло, щоб дух був здоровий. В краю точилася війна від 1914 року, ми тут читали про Січових Стрільців, ми були горді з їх постави, ми співали їх пісні, майже вечора не пропустили без відспівання нового гимну «Далека ти, а близька нам, кохана Вітчизно!» Напевно, на поклик Вітчизни всі ми, члени «Січі», були готові піти Україну визволяти.

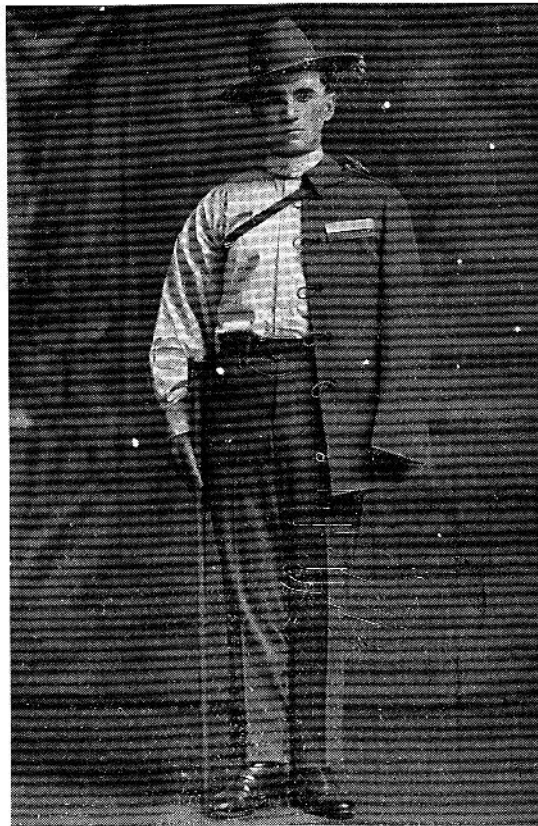
В Нью Йорку вже від 1907 року була заснована організація «Гайдамаки», потім драгоманивці десь там у Дітройті 1914 року почали видавати газету «Робітник». 1915 року приїхав до Америки Мирослав Січинський. Всі вони були проти того, щоб вправляти тіло, казали — дух, голову треба вправляти. Багато січовиків їх послушали.

1918 року з великої «Січі» залишилося 9 членів, мене тоді вибрали за кошового, себто за голову тої «Січі». Вже тоді я мав більше до діла з книжками і навіть з двома січовиками ми відчинили книгарню п.н. «Січовий Базар». Вечорами я ходив на курси англійської мови, в Українському Народному Домі, що був перероблений з двох звичайних домів, був кооперативний курс. Учите-

лем був бувший редактор «Свободи» Богдан Дуткевич, котрий також пішов до «попсовців». З руханкового товариства «Січ» таки нічого не осталося, бо хоча осталося далі назва «Січ», але то вже була більше мілітарна, ніж руханкова. Таки напавду кілька битв мала з «попсовцями». Але я до тої «Січі» вже не належав; почав уже тоді сім днів у тиждні триматися свого бізнесу і нині, по 72 роках далі тримаюся тої самої системи.



*Січовичка  
Стефанія Абрагамовська*



*Січовик  
Олекса Гиса*



## КНИГАРНЯ «СІЧОВИЙ БАЗАР»

Мої два спільники до «Січового Базару» були — Михайло Гандзюк і Іван Королюк, оба з Коломийщини. М. Гандзюк таки зараз залишив спілку, взяв собі за свій уділ пару книжок, він скоро пішов в інший бізнес, за пару років мав уже свій власний ресторан «Дайнер». Щиро давав гроші на українські народні цілі, щороку фондував молоді на курси українознавства. Помер досить замолоду. Іван Королюк був зі мною 9 років, як оженився, то жінка його затигнула до «поступовців». Я мусів йому сплатити. Приняв на те місце, але без жадних грошей, Петра Задорецького. Той побув у мене два роки і вийшов від мене без згоди і відчинив собі крамницю і назвав «Наш Базар».

Про свою тодішню книгарську діяльність я написав статтю «Як я став книгарем», яка появилася в «Свободі» з 2-го лютого 1961 року з нагоди 50-річчя українського книгарства в Америці. Там я писав про свій приїзд до Вілкс-Беррі і про свої книгарські почини з поширюванням видань отців Василіян з Жовкви і Василя Гришка зі Скрантону, поки в 1913 році я не перенісся до Нью Йорку, де знову взявся до книжкової справи.

На 7-й вулиці був склад з молитовниками Лисяка. «Свобода» вже мала кільканадцять брошурок, що виходили під зарядом А. Савки, потім Д. Андрейка, були вже календарі і навіть дуже гарні два образи: в'їзд гетьмана Б. Хмельницького до Києва і портрет Т. Шевченка. В 1914 р., як вже почалася Перша світова війна, М. Ляхович відкрив крамницю «Руський Базар» і зараз же разом з Морозевичем видав книжечку «Про войну» з іменами побитих і ранених українців в Австрії. Ця книжечка стала досить популярною. Згадати треба, що рівночасно в Канаді чех Ф. Доячек видав по-українськи «Пісні про Австрію й Америку», комічні твори Стіфа Табачнюка і ін.

В 1915 році появився в Нью Йорку книгар Василь Пуйда. Він приїхав уже з книжками від Українського Голосу з Канади. В Нью Йорку знайшов собі гарну дівчину з грішми, бо він був бізнесмен, то знав, що йому потрібно насамперед. Зараз таки винайняв собі льокаль на 7-й вулиці, число 34. Це число щасливе, бо 3 плюс 4, є 7, а то навіть у жидівській історії написано, що число 7 щасливе. Але я не раджу лише на те щастя числити.

Пуйда під таким числом відчинив свій перший бізнес і назвав «Українська Книгарня». Такої назви ще в Нью Йорку не було, було з 10-ть grosерень і ресторанів, але всі ресторани були русско-польські. Хоча це були бізнеси українців з Галичини, але вони наслідували один одного і носили борщ, капусту гостям у великих мисках, звичайно з цигарою в зубах і великим пальцем у супі. Та й не диво, бо за сам суп з хлібом брали 10 центів, а як давали великий кусень м'яса в супі, то брали 15 центів. П'ять центів гальба пива, а хліба, солоних пляцків та й всякої мішанини з м'яса, то можна було їсти, скільки живіт витримає.

Пуйда поставив книжки на полиці. Жінка його вишивала краватки, а Пуйда знайшов собі редактора Степана Мостового з Канади і почав видавати гумористичний журнал «Іскра». Про що там писалося, варто було 5 центів, а може і ні, бо такого редактора як ЕКО,

Пуйда не мав. Він витримав майже два роки на 7-ій вулиці, а потім перенісся на Евеню «А», де відкрив книгарню і друкарню. Я винайняв тоді його льокаль на 7-ій вулиці і там разом з М.Гандзюком і І. Королюком ми відкрили крамницю під назвою «Січовий Базар». Приходило тоді до крамниці багато цікавих людей. Там я запізнався з померлим недавно Калеником Лисюком\* Він приїхав тоді з старого краю і осівся в Нью Йорку та, як всі тоді емігранти, прийшов із жінкою до «Січового Базару». Не пам'ятаю, чи купив що чи ні, але запросив мене до себе в гості. Люди з Великої України, ще й великі на зріст, мене цікавили. Цеж правдиві українці, за яких ми, галичани, думали, співали і в церквах молилися. В гості до такого, то як у гості до Івана Павла Другого.

По-галицьки я з ним привітався, а він від стола майже не встає, говорить зі мною, питається, слухає, але рівночасно щось на столі /бюрка ще не мав/ перебирає. Я думав, що він бавиться маленькими малюнками, як це діти роблять, але потім побачив, що то поштові марки він до альбому наліплював. Він мені пояснив, що то буде його бізнес в Америці і незабаром відчинив собі крамницю на Бродвею.

Зараз того вечора я побачив, що Лисюк не звичайний собі бізнесмен, міняйло, але він має знання бізнесу й енергію, яку треба подивляти. Дві години я в нього сидів, він мені багато всякого розумного розказував, а все продовжував працювати. То як я прочитав недавно у «Свободі», що він помер, то пригадав собі цю першу зустріч з ним. Було там написано, що Каленик Лисюк був учасником визвольних змагань, був великим

---

\* **Каленик-Лисюк Григорій**, справжнє прізвище Лепикаш, нар., 1889 р., помер 1980 р., революціонер і громадський діяч з Поділля; 1909 р. засуджений і засланий на 20 років до Сибіру, звідки 2 роки пізніше втік; в роках 1917-1920 учасник визвольних змагань, в 1917 р. організатор Вільного Козацтва; з 1923 р. в ЗСА; 1939-40 року на Карпатській Україні. Каленик-Лисюк був меценатом культурних та добродійних установ; як Дім Інвалідів у Львові, Музей Визвольної Боротьби в Празі і ін.; в 1954 р. фундатор і засновник Українського Національного Музею в Онтаріо, Каліфорнія. Подано за ЕУкраїнознавства.

добродієм, який за життя роздав на культурні цілі поперх 250 тисяч доларів. Від першої зустрічі я мав з ним різні справи аж до його виїзду в Каліфорнію. Там він видав ще пару книжечок з свого життя. Він втратив сина Петра в Карпатській Україні, як той поїхав фотографувати визвольну боротьбу закарпатців. З якихось причин він пізніше розвівся зі своєю жінкою Зіною і оженився з галичанкою Катериною, приятелькою моєї жінки.

Каленик Лисюк дуже любив збирати матеріали для українських музеїв, найбільша його любов — то був Музей Визвольної Боротьби в Празі. Він тут, а письменник Євген Вировий \* там дбали про розвиток цього Музею аж до приходу большевиків. Вировий боявся, що його арештують і запакують на старі літа на страшний Сибір, то він волів скінчити своє життя без тих мук, вискочив з вікна і вбився, як большевики розбивали двері до Музею.

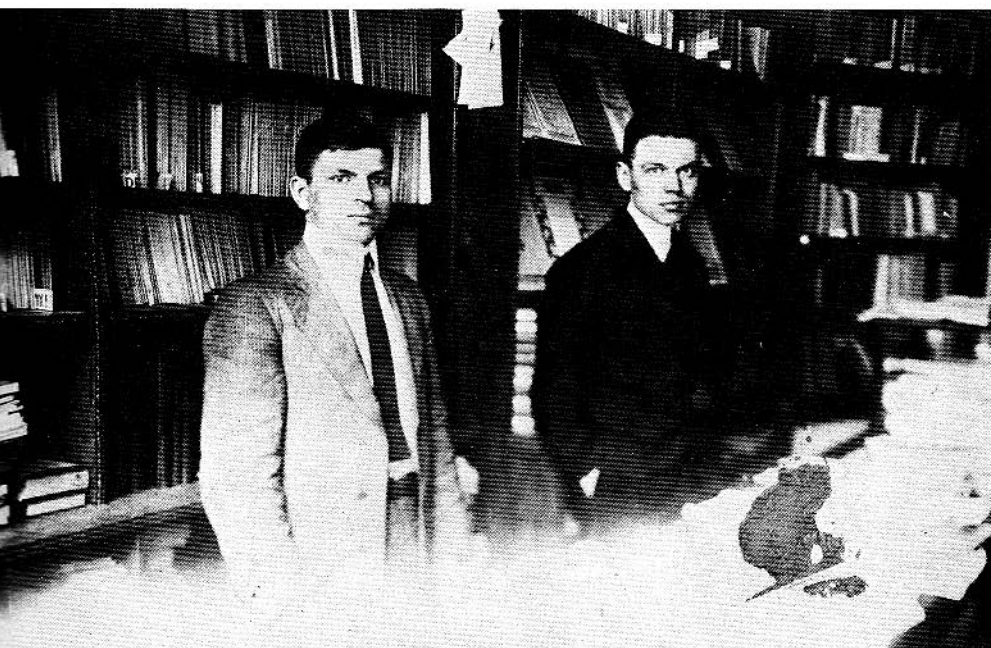
Різні підприємства провадив Лисюк, крім поштових марок. Закупив, чи з ліцитації купив «Нову Україну» в Нью Джерзі і там пробував далі заселювати площу українцями, мав курячу ферму, продавав вугілля, мав фабрику цементових бльоків. Дійсно від нього варто було вчитися бізнесу, таких людей нема багато, а спеціально між нами. Нехай з Богом спочиває.

Василь Пуйда також не був собі звичайний міняйло. Наступну зустріч мав я з ним в його новій крамниці на 14-ій вулиці, де він виробив собі дуже оригінальний бізнес, чим придбав собі назву «король кораликів». Якось йому вдалося купити велику масу кораликів з Чехо-Словаччини. Його жінка вміла робити з кораликів гердани для годинників, що тоді були в моді. Годинник

---

\* **Вировий Євген /1889-1945/**, громадський, культурно-освітній діяч і педагог з Катеринославщини, в 1917-18 роках організатор катеринославської «Просвіти». В 1919 році голова культурно-просвітньої Комісії Трудового Конгресу. На еміграції в Празі продовжував громадську та видавничу діяльність; співробітник «Книголюба», філателіст — власник великої збірки українських марок, неодноразово нагородженої на міжнародних виставках.

носили в малій кишенці біля пояса, щоб було видно цю низанку з кораликів. Це піддало Пуйді думку навчити дітей робити з кораликів перстені, кульчики і інші прикраси і мати з того прибуток. Робив Пуйда так, що перше вступав до крамниць зі шкільними речами і там власникам показував, як робити з кольорових кораликів перстені та інше. Коралики й інструкції залишав, але тільки по кілька, а потім ішов до директорів шкіл і просив дозволу, щоб показати дітям, що то можна зробити з кораликів. Очевидно, діти захоплювалися забавкою і по школі гурмами кидалися до крамниць, яких адреси подавав Пуйда, де можна купити коралики, але в крамницях були тільки прібки й інструкції. Тоді Пуйда йшов на другий день від крамниці до крамниці і власники вже за готівку купували від нього, скільки міг продати. Так ішов Пуйда з одного місця на друге і розвів свій бізнес. А від видавця М. Таранька Пуйда купував його видання для дітей і казав їх роздавати даром по читальнях в Галичині. Також він хвалився, що за його гроші вийшло перше число органу Союзу Українок Америки «Наше Життя». Потім він ніколи не відмовлявся дати грошову поміч.



*Січовий Базар, 1918 р.*





## ПРО ПИСАНКИ, КУТЮ І МОЇХ ВІДВІДУВАЧІВ

На 7-ій вулиці під числом 34 вели ми «Січковий Базар» з Королюком до 1927 року, а в тому році перенеслися на Евеню «А», де відкрили книгарню під назвою «Сурма». Королюк покинув потім книгарство, а я в 1943 році переніс книгарню на теперішнє місце під число 11. Як згадую про Лисюка і особливо про Пуйду з їх різними підприємствами, то мушу сказати, що і я з книгарством мусів комбінувати інші речі. До книжок долучили ми ще потім на продаж — вишивані краватки, коралики, ґердани, картки, платівки, серпи, коси. Пізніше почали продавати також гриби, олію, патентовані ліки, кутю, мед, свічки й кадило.

Кутю почали продавати ось так. Вже тоді я був жонатий, а як оженився, про те розкажу окремо. В кожнім разі, дружина попросила мене допомогти їй опихати пшеницю на кутю. Вона мала пшеницю зав'язану в рушничку і казала бити по тому качалкою. На долівці того робити не було можна, бо ми мешкали на другому поверсі, над власником дому, італійцем, і якби я став гримати, то кутя хоч і з медом, ані мені, ані дружині не смакувала б.



*Січовий Базар, 1919 р.*

Взяв я ту кутю у «Сурму» і показав своєму робітникові, механікові, Теофілеві Ольшанському, який усе потрапив зробити. Він відразу каже: «Чекай, я зроблю ступу». Взяв чотири дошки, збив він докупи, вклав дно і все те оббив бляхою. Опісля ще доробив великий товкач. Всипав тоді пшеницю в цю ступу, і почали ми пшеницю опихати. Коли ми це робили, зайшла пані Воробцева з Джамайки і питається: «Що ви робите?» — «Та опихаємо пшеницю на кутю». — «О, будьте так добрі, зробіть і для мене один фунт». По ній приступили інші, і слава про нашу готову кутю рознеслася по цілій Америці.

На другий рік моя дружина подумала, що має сестрінка Дмитра Панькевича в Бофало, Н. Й., який працює в млині. Каже, — ану, напиши до нього, чи він

тобі не обчистить пшениці, щоб була готова на другий рік на кутю, щоб не мучитися так як в старім краю на ступі. Написав я листа, і той там розпитався та й довідався, що можна там то зробити. Буде коштувати 8 доларів за 100 фунтів і пересилка. Дуже нас то втішило, і на другий рік куті в нас вже не забракло і не бракує відтоді ніколи. Тепер є вже в Каліфорнії парові млини, які опихають пшеницю і її можна всюди дістати. Дуже багато її вживають араби і інші східні народи, але святочно то тільки українці.

Кутя — нічого нового для американців, вони їли й далі їдять пшеницю різно приправлювану, з родзинками, навіть з канона вистрілювану — з цукром. Але наші писанки, то таки нам, українцям, славу придбали. В «Сурмі» вони тепер цілий рік продаються, бо американці дарують писанки і на Різдво.

1923 року гуцул В. Скроботюк приніс ще тоді до «Січового Базару» трохи писанок, в двох кольорах. Він їх сам писав і хотів по 35 центів за одну. Ми в нього взяли і поклали у виставове вікно. Вертаючись із церкви, люди зупинялися перед вікном, дивилися, дехто заходив і купував. Того року ми продали зо три тузіни /дюжини/. Наступного року Скроботюк вже винайняв у нас в книгарні вікно, біля якого сидів і писав писанки. Тоді він продав коло півтора сотні писанок по 35 центів за штуку. А потім пані Бодак, Дика з Брукліну, пані Ляхович, Костів, Процаї та інші жінки з Нью Йорку почали писати писанки краще, в більше кольорах, і вже продано їх по долярові. Тепер є писанки по 15 доларів за штуку.

Моя дочка Ярославла зацікавилася українськими писанками, як закінчила вищу школу Вашингтон Ірвінг, де вона вчилася також малярства. Ми з дружиною знали дещо про писанки з старого краю, але добре навчили її писати згадані пані, особливо пані Костів. Ще заки Славця взялася популяризувати писанки між американцями, її мама мала дивний сон. Снилось їй, ніби вона на березі моря, об який розбиваються чисті морські хвилі. Нараз над водою з'явилася ясність, наче хмарка, і в ній

показалася особа, ніби образ Божої Матері. Перед тим образом котиться по воді до берега українська писанка. Дружині сниться, що вона ту писанку підняла і ніби почула голос: «Візьми ту писанку, дай Славці, цею писанкою докажеш...» Сон урвався, дружина прокинулася, вся тремтючи. Раптом вона підвелася з ліжка і пішла до столу та стала писати писанку, яку бачила у сні. Як я встав ранком, вже писанка була на столі, зеленкувата, з листками конюшини, все точно посподилося лініями, хоча дружина ніколи передше писанок не писала. Ця писанка є в нас від 1930 року, майже кожного року носила її дружина святити разом з другими писанками і дуже хвилювалася, коли хтось сумнівався щодо її сну.

Потім, як Славця закінчила малярську школу, почала більше студіювати про писанки. Спершу склала брошурку на три сторінки, там подала власними малюнками всі знаки і символи на писанках. Багато допомогла їй товаришка М. Миланович. Зараз це підхопив М. Розе, редактор журналу «Нью Йоркер», який вибрав найцікавіше з тієї брошурки і помістив у своєму журналі. Тоді до «Сурми» тиждень двері не зачинялися. Приходили різні особи: артисти, письменники, туристи, навіть мільйонери. Не могли надивуватись артистичній здібності наших жінок, а також не могли вийти з дива, чому пишуть такі чудові взори на такому нетривкому матеріалі? Треба було їм розумно пояснювати, що яйце не є яйце в руках писанкарки, але що це символ чогось містерійного, символ життя, весни, народження.

Потім Славця написала більшу розвідку про писанки, яку видала Ліга Української Молоді під назвою «Юкраїян Арт». Ця книжка мала вже два накладу, також розпродано три накладу брошури про писанки, разом шість тисяч примірників. Славця провадила кожного року перед американським Великоднем курс писання писанок. Сотки американок і українок навчилися від неї писати. Потім вони ставали вчителями для інших, а сьогодні такі курси відбуваються по всій

Америці, а зокрема у славному нашому Українському Музею в Нью Йорку.

Згадуючи про початки української книгарської справи в Америці, думаю про своїх давніших і недавніх покупців, як Падучак з Парагваю, С. Гричило, В. Возьний, проф. П. Ковалів, проф. О. Повстенко, ред. Б. Кравців, Р. Ільницький, д-р О. Соколишин, панство Терлецькі, М. Василик, М. Гикавий із Чікаго, пані Ганицька з Боффало, д-р Л. Бачинський з Клівленду, пані Бурачинська, д-р Безушко, д-р Я. Рудницький, пані Войценко та багато інших.

Робиться прикро, як чоловік подумає про давніх знайомих, з якими здивався, говорив, співпрацював, що було приємно ділитися з ними своїми враженнями, а багато з них сьогодні нема. Так багато було можна від них навчитися і скористати з розмови з ними, а тепер пізно.

Ось 12 квітня 1980 року померла сестра Лесі Українки, Ізидора Косач-Борисова, проживши 93 роки. Мешкала близько Нью Йорку, часом бувала в місті. На запитання, чи можна приїхати до неї в гості, все відповідала: — Прошу, буду дуже рада! Лише подумати, що можна було доторкнутися до руки, що стискала колись руку великої Лесі. Мені дуже жаль, як побачу в некрологах ім'я визначного письменника, або навіть звичайного громадянина, все мені здається, що я щось винен, що він чи вона відійшли від нас. Все думаю і часом напишу на тему здоров'я, що, вважаю, помагає мені і могло би допомогти іншим, щоб довше жили. Я ще в 1975 році написав статтю у «Свободі» на ту тему під заголовком «Гей, чекайте, не вмирайте!» і хочу її тепер тут повторити, може хто послухає мене.

Всі, хто народився від 1900 року, повинні жити до 2000 року. Це буде найцікавіший рік для цілого світу. Дивіться, як Америка гарно приготувилася до свого 200-річчя існування. А що тоді буде, коли цілий світ святкуватиме дві тисячі років нової ери, від народження Ісуса Христа?

Варто застановитися над тим і сказати собі: «Я також хочу бачити це все». До двохтисячного року лишилося не багато. Нема причини думати, що на це довго треба чекати. Ось як скоро минули скитальцям роки від часу, як приїхали до Америки в часі «великого ісходу».

Коли порівнюємо довжину життя тварин, яка дозріває за два-ти роки, то бачимо, що тварина живе значно довше, ніж людина: один її рік дорівнює семи рокам людини. Наприклад, кінь, який дозріває в трьох роках, є немов би 21 в людини. Людина дозріває в 20 років, тож повинна жити сім разів стільки, цебто 140 років! А вона живе з тяжкою бідою, заледве половину належного їй життя. Курення, заживання гормонів, цукор, сахарина, рентген, косметика, вода з водопроводів, алюміній, хемікалії в їжі і інше — от де причина скорочення людського віку.

Повищих ворогів здоров'я я виписав з лікарської книжки, а далі подаю свій власний здогад, що найбільше вбивають родину наші кохані жінки. Вони дуже люблять свою родину і стараються догодити всякими найсмачнішими стравами. Все солять, цукрують, печуть, переварюють. Тварина звичайно їсть усе сире. Лише людина навчилася вживати вогонь для своїх страв. Вогонь знищує вітаміни, ензими. Варення ніколи не поправляє поживи, але зменшує її вартість.

Це саме можна закинути і мужчинам, що шукають все за стравою м'якенькою, солодкою або гіркою, що її сатана вигадав, і робиться вона в гуральнях.

Знаю я таких людей, що кажуть: «Пощо мені жити до 140 років, вегетувати і бути для родини завадою?» Так само і я сказав би. Але відколи я навчився їсти те, що мені не шкодить, то я тепер чуюся краще, як будь-коли і хотів би так жити вічно. Тепер уже почав їсти навіть сире зерно або трохи зварене: ячмінь, гречку, льон, сезаме, пшоно, овес, жито, пшеницю й порошок альфальфи. Цього всього по ложці намочити у теплій воді вранці, додати молока і меду. Дві-три столові ложки цього вистачає. Від сирого також ніхто не потовстіє.

Коли ваша душа, чи то шлунок, забажає чогось гіркого, солодкого або квасного, значить, вона цього потребує. Замість давати собі отруї, яка паралізує нерви, хоч ви на хвилину відчуваєте полегшу, краще зробіть собі напій, що його добрий лікар Джервис написав: дві малі ложечки меду, дві малі ложечки яблочного оцту до скляної води. Шлунок дістане, що хотів — кислоту, серце дістане солодке — мед, що йому дуже помагає, а ціла система дістане рідину, що помагає крові забирати зужитий крохмаль, від залишків якого постає артритизм.

Було б добре, щоб все так легко виходило, як легко це написано. Але мені дійсно дуже жаль і серце болить, що ми втратили таких гарних людей, як ось редактор Богдан Кравців, артист Ласовський, д-р Сосновський, проф. А. Рудницький, О. Лотоцька, — почав я вичисляти, а стільки людей згадується, що не пробую далі вичисляти їх імена...

Всі люди, що це читають, і всі інші добрі люди, прийміть моє скромне побажання дочекати святкування двотисячоліття від народження Ісуса Христа. Ще раз кличу: гей, жийте, не вмирайте. Здорові були!



*М. Сурмач, С. Опійник, Л. Мишуга  
Конгрес УККА, 1949 р.*





## «УКРАЇНСЬКА БЕСІДА» В НЮ ЙОРКУ

У своїх спогадах хотів би згадати кожну особу, що чимось відзначалася від інших, яких я мав нагоду знати. Вони були, жили, працювали на свій прожиток. При стрічі всі говорили про свої пляни, з надією на ліпше завтра. Про якийсь кінець, про смерть ніхто не говорив, ніби такої не існує. За тих 70 років, ой, Боже, скільки цих визначних людей щезли, якби їх мітлою замів. Що з собою забрали? Ніщо. Що залишили для своїх наслідників? Також таки мало. Вони мені снуються перед очима, молоді, здорові, безжурні. Ніхто не думав, що покине цей світ і Ярема його загорне в сиру землю.

От зачну від «Української Бесіди», що звалася спершу Український Клуб, який був на шостій вулиці. В 1913-му році «Українська Бесіда» перенеслася на восьму вулицю, згуртувавши там, так би сказати, українську еліту, щось як тепер є в Українськiм Літературнiм Клубі. Але там тоді були самі молоді, або середнього віку. Яків Корнат, колишній адміністратор «Гайдамаків», його дружина Емілія, в той час примадонна в Нью Йорку. З нею все під руку була М. Ольшевська, що була віддана за поляка, але щовечора обоє приходи-

ли до «Бесіди». Він ніколи не говорив по-українськи, українці, звичайно, «чемні» люди, до нього по-польськи базікали.

Королем «Української Бесіди» був Мирон Корикора, якого всі кликали «професор»; він був дійсно здібний, грав мало що не на всіх інструментах, вчив співати хором, сам грав головні ролі в українських операх. Був він вродливий і замітний тим, що голив голову, як декотрі теперішні американські актори на подобу Бреннера. З ним все ходив і гостив його Володимир Лазорко, тенор. Оба були кавалери і так кавалерували щось десять років, аж потім Корикора вженився і зараз щось зіпсувалося в його господарці, певно були більші розходи. Він найнявся грати в костюолі на органах і так десь затратився.

Соціальне життя «Української Бесіди» провадив Володимир Іваницький, якого всі кликали «суддя Кнігницький». Як уже «Українська Бесіда» перестала існувати, бо перемінилася на Український Демократичний Клуб, то «суддя Кнігницький» якийсь час працював у бюрі Степана Ковбаснюка.

Було би гріхом не згадати в споминах такого щирого українського патріота, яким був Михайло Зазуляк. Я застав його в Нью Йорку 1910 року, тоді він співав у хорі Метрополітан Опери і позатим брав участь у майже всіх українських імпрезах. Жадне національне свято не могло обійтися без його виступу. Він своєю особою робив свято святочним. Постановою, співом, повагою він кожного спонукував бути поважним при його виступі. Ходив на проби хорів, давав вказівки щодо співу не лише хористам, але і диригентам. Не маю більше даних про нього, звідки родом, коли приїхав і як тут проживав. Пам'ятаю, що розказував мені, що має тут хвору сестру, що сам має цукрицю і мусить дуже вважати на свою діету. Певний був, що знає все про здоров'я, що треба, але незабаром почули ми, що помер вдома під час сну.

Був освічений співак, аранжер пісень, дуже добрий

рисівник. Видав альбом пісень під назвою «Вже воскресла Україна». Там можна було побачити його малюнки і ручне письмо нот і слів. Ще потім своїм коштом видав сольові пісні «Отче наш» і «Вірую» власної композиції, які йому вдалося записати на платівках компанії Колюмбія. Один альбом його видання ще зберігся в мене і я його через співака Т. Терена-Юськова подарував теперішньому нашому найбільшому співакові, Павлові Плішці. Павло Плішка з цього альбому наспівав свою першу платівку на пам'ятку, що українці мають у Метрополітальній Опері двох співаків, його і Андрія Добрянського.

Тут подаю його статтю з «Свободи» з 17 червня 1929 року про мою «Сурму»:

«Вичитавши в газетах, що наша «Сурма» в Нью Йорку одержала нові літературні та мистецькі твори зі старого краю, я їй собі забажав відвідати цю нашу найбільшу базу своєрідної культури в Нью Йорку і цими новими здобутками нашого народу хоч дрібки розрадувати душу.

В «Мамин День» я їй відвідав Базар Сурму, 103 Еვნя А. Над мої сподівання, ці відвідини випали для мене світліше, а то з тої простої причини, що я ще застав там виставку образів кисти наших таки мистців, хотяй молодих ще, та все таки витривало мріючих про «лаврові вінці».

Одна з великих заль «Сурми» майже вся заповнена картинами, музичними інструментами, радіоапаратами, графонами, піянами, книжками і «бібліотекою». Мила там атмосфера для тих включно, котрих душа шукає поживи і то своєї рідної, бажаючи хоч на мент відірвати від «димних вонтан» змучені очі, щоб спочити ясним зором на свіжих, викликаючих буйні думки в глядача, барвах своєрідних картин. І шум верескливий великоміського життя пропадає десь на хвилину під впливом звуків солодкої рідної музики-пісні, й думка тут легше пливе. Тут царить тишина, яка спливає безнастанно з

порозвішуваних на стінах картин й успокоює нерви та наводить наші думки на ідеальніші шляхи.

Виключну увагу звертає на себе кілька оригінальних картин та вельми вдалих копій Василя Петрука з Гуцульщини. Цей наш мистець перебував під цю пору в Чехо-Словаччині, одначе душею й серцем усе лине до рідної країни, у рідні Карпати, Верховину, та щойно тепер починає учитись любити рідний край і людей гарячим серцем. Ця туга-любов пробивається в його картинах, як «Гуцул на полонині», «Портрет зі жнив», «Гуцульська муза», «Козак прощає дівчину», «Сплавлювання дерева на Пруті» та прегарний символічний образ «Просвітою і працею до воскресення України».

Цей останній образ призначений для загального підйому і тому щоб використати як слід ідею мистця, якесь наше просвітне товариство повинно набути цю картину.

Крім вище наведених образів, кидається в вічі ще кілька оригінальних полотен і копій Дмитра Захарчука, нашого молодого маляра-артиста з Пітсбургу. З деяких його картин пробиває безперечно життєва сила й бажання передати свої ідеї загалові...

Більші розміром олійні образи /копії/ Євгена Жуковського безперечно виявляють талан копіювання, однак щоб цей гарний Божий дар, як слід розвинути, треба праці і зусиль, а тоді результатом будуть оригінальні й вельми цінні. Тут слід завважити, що коли ми бажано засісти колись у крузі культурних народів як рівні з рівними, мусимо безумовно розвивати всі наші таланти й тільки таким чином збільшити вселюдські багатства-надбання. Не жертв-милостині нашого народу вимагається, а зрозуміння й відповідної допомоги-піддержки: розумного співділання /поширювання, плекання мистецтва/. Закуплюючи, наприклад, вартісніші твори наших мистців, на котрі вони сьогодні спромоглися, даємо їм властиву поміч, яка рівночасно стається для них і заохотою до дальшої праці.

Крім принагідної виставки образів, вельми мило

вражає гостей велике й різнорodne багатство книжок з України, яке виставлене на вид на рівні з другими мистецькими творами. Та ні, це багатство повинно бути уложене на перші і найвидніші місця, бо ж це «сіть» в нашій боротьбі за волю і долю українського народу. Я згадую про це багатство нарочно при кінці, щоб пам'ять про нього у наших читачів якнайдовше залишилась. Ці наші квіти-книжки — це твори мистецькі своєрідного духа, революційного, повстаючого до дійсного життя, бунтуючогося українського духа.

Ці твори наших молодих мистців слова /М. Черемшина, О. Олесь, А. Лотоцький, А. Крушельницький та багато других/, — це новочасні лучі сходячого сонця, яке у всій своїй величі побачимо в НЕДАЛЕКІЙ БУДУЧЧИНИ. Не брак на виставці й творів наших перших апостолів правди й науки, як невмирущого Шевченка, Франка, Лепкого, Нечуя-Левицького, Лесі Українки, Грінченка, Руданського, Стороженка та інших. Це ж твори, які були золотим мостом, по яким наша молода Україна перейшла на широкі безкраї народні поля-степи культурного життя.

Оглянувши ці всі наші культурні надбання, я ніяк не міг здержатися від закупна хоч кількох книжок. На виставці видно багато ще й перекладених на нашу мову творів-перлин чужої літератури, так що з радістю можна сказати, що книгарня і музичний склад «Сурми» може всеціло заспокоїти духовні й патріотичні потреби нашої американської іміграції.

А щоб ідея культури стала для нас ще повнішою, то п. Сурмач, управитель складу, постарався про захист для «книжок-діточок», себто про різні шафи-бібліотеки, які побіч музичних інструментів самі собою становлять прегарну цілість. Моя замітка до цього така: Коли хто купує книжку, повинен також постаратися про захист для неї, а на це якраз надаються згадані шафки, тим більше що це не звичайні «шафки», а практичні комбінації письмового стола і шафи на книжки. Це знову має моральний вплив на людину, а іменно: замилювання до порядку. Хто пише вдома чи то листа, чи що іншого,

повинен вважати, щоб письмо виходило старанне й чисте, а сього не можна зробити на коліні, чи на кухоннім столі.

При цій нагоді варт пригадати, що кожний розумний видаток на освіту, науку і знання вернеться нам сторицею і прискішить духове й політичне воскресення рідного краю», — так закінчив Михайло Зазуляк цей свій гарний репортаж про мою книгарню і про наше культурне життя в тому часі.

Окремо хочу сказати дещо про наше жіноцтво. Здається мені, що до 1920 року в Нью Йорку якби жінок зовсім не було. Бизнеси, школи, Січі, Церква, Народний Дім — все було під управою мужчин.

Перша жінка в Нью Йорку, що не йшла до роботи для когось, була пані Марія Скубова. Вона якраз вернулася з Галичини, де перебула цілу Першу світову війну. Вона була перед тим в Америці, але чогось 1913 року поїхала до своєї родини, і там її захопила війна. Під час війни була медсестрою в австрійській армії і з Січовими Стрільцями. Чи вона свого фаху там навчилася під час війни, чи може вже знала передше, я не був цікавий її запитати. Але як вона вернулася до Америки, то разом з панею Куліковою мали, правдоподібно, перший такий у нас бизнес — акушерство. Ще коло них була пані Батракова, свекруха Мирослава Січинського, але найбільше знана була пані Скубова, яка теж пробувала заснувати перше жіноче товариство.

Другим професійним бизнесом наших жінок був сальон краси. Першою професіоналісткою в цій ділянці була пані Доротія Кульчицька, потім пані Марія Близнак, а від неї цей бизнес перебрала панна Стефанія Абрагамовська, яка була серед тих перших жінок, що подумали про заснування Союзу Українок Америки. Вона згадувала, як то вибрали головою Юлію Шустакович, а потім були головами Юлія Ярема, Олена Лотоцька, Анета Кмець, Анастазія Вагнер, Стефанія Пушкар, Лідія Бурачинська і Іванна Рожанківська. Це товарист-

во має тепер понад сто відділів, видають чудово редагований письменницею Уляною Любович журнал «Наше Життя», мають гарний умебльований офіс, ведуть гарну суспільну і гуманітарну роботу широко і розумно, і допомагають своїм людям по всьому світі. І ще створили Український Музей в Нью Йорку, про який знають тепер і американці.

То вони все зробили за короткий час від 1920 року. Позір, чоловіки! Пасічники добре знають, хто є господарем в вулику. А це саме пані Матка і її донечки. Самці, трутні там собі розкошують у літі, як є досить поживи в полі на квітах. Але як вихор свисне, мороз потисне, квіток забракне, тоді ні одного трутня бджоли в вулику не залишають. Добре, що ще нема багато жінок-пасічників, а то могли б взяти собі приклад від бджілок. От, добре бути старим, моя хата з краю. Це закінчення я взяв для прикладу з «Хвилинки дружньої розмови» Івонни Савицької, де вона пише: «Що сталося смішним, не може бути небезпечним».

А вертаючи до минулого та нашого жіноцтва в тому часі, то я хочу сказати, що панна Абрагамовська, заки пішла до школи вчитися як вести сальон краси, мешкала в родині Добрянських, це є в батьків тепер відомого професора Лева Добрянського. Левко тоді ще був малий, але дуже непосидючий, все мусів мати наглядача. Батько Іван Добрянський був управителем Українського Народного Дому, де кожного тижня відбувалися найменше три представлення. Там також була школа українознавства для молодших і старших. Д-р Льонгін Цегельський був учителем, д-р Богдан Дуткевич вчив кооперації. Пані Добрянська ходила вечорами до праці, тоді панна Абрагамовська пильнувала Левка. Тоді він знав лише по-українськи, доки не пішов до школи.

Ще міг би я писати як він повернувся до української політики і як зацікавився з моєю секретаркою, Юлією Кусий і потім з нею одружився і щасливо в паразді живуть ще досі, але про це тепер писати не буду.



Короткий час я був господарем «Української Бесіди». Приміщення було під числом 72 на восьмій вулиці, або Ст. Маркс Плейс. Було там досить простору. В першій кімнаті стояв більярдний стіл, друга кімната мала столи для гостей, що любили випити соди і з'їсти сендвич, бо алькогольних напоїв тут не подавали. Третя задня кімната була для товариських забав, як пошта або танці.

«Суддя Кнігницький» учив нас танцювати французькі танці, кадрили, лансієр і т. п. Проф. Корикора, звичайно, до тих танців пригравав на скрипці. Оті танці вважалися за щось культурніше, як полька чи навіть коломийка. Коломийки і інші українські танці спопуляризував і підніс на вищий щабель маєстро Василь Авраменко, що приїхав до Америки 1929 року. До того часу на баях танцювали вальси, рідко коломийку, або козачка. Скрипак Павло Гуменюк не раз пробував показати, як в краю селяни танцювали коломийку, так дрібно потрясалися, але він скоро заложив собі крамницю виробу і направи скрипок, то не мав часу тих танців спопуляризувати. А це варто б вивчити і для старших, бо ті коломийки і інші танці, що їх тепер молодь танцює, то ними вона вже перескочила Авраменка; вже і на головах наша молодь їх танцює.

Мало що не кожного вечора приходив до «Української Бесіди» д-р Семен Демидчук. Він тоді працював у «Свободі», а що був приятельський і любив побалакати з будь-ким, то все нам читав свої статті призначені до друку в «Свободі» на наступний день. Саме тоді «Свобода» вела полеміку з «Америккою», тобто Український Народний Союз з «Провидінням». То він нам читав статті, що писав проти Єпископа Ортинського, Єпископ Ортинський помер незабаром, всім було прикро за втрату. Досить є українців на дві і більше організацій, можна конкурувати, але благородно. Бо як кажуть американці, конкуренція — це життя і поступ підприємства, а також і організацій.

По тридцятьох роках існування «Української Бесіди», її розв'язали, чи зачинили, перенеслися до іншого льокалю і назвали себе Українським Демократичним

Клюбом. Та я вже не належав туди, бо пильнував свого бізнесу «Січовий Базар». Як часом зайшов, то зараз утікав, бо там було густо накурено, що не можна там було довше бути. Все що там можна було бачити, то осіб, що грали в карти. там головним діячем був адвокат Степан Ярема, довший час член Міської Ради з Демократичної Партії. Василь Борак старався заложити Українську Республіканську Партію, більше замітніших республіканців серед наших собі не пригадую. А повинні би бути оба клуби, то з нами ліпше би числилися.

У «Свободі» адміністратором тоді був Андрій Савка, він був спроваджений зі Львова, то ліпше розумівся на книжках і почав видавати просвітні книжечки, а також ноти до піяніна. Він також видав два більші образи, а саме портрет Тараса Шевченка і В'їзд Богдана Хмельницького до Києва. При «Свободі» був також крайовий учитель Дмитро Андрейко як голова Просвітньої Комісії і він, властиво, найбільше займався розповсюдженням книжок. Малював взори до вишиття, навіть зладив до друку великий збірник пісень /співанник/ з нотами і словами на 600 пісень.

На жаль, може це видання його угробило. Пам'ятаю, що приніс мені показати цю вже ним видану книжку, ціна 6 долярів. Але в той час мало було покупців на книжку за шість долярів, та ще й з нотами. Він вибрався з тими книжками в дорогу по Америці. Заїхав до Каговс, Н. Й., але і там не мав щастя, дуже розчарований і лихий вернувся до Нью Йорку. Він всі гроші витратив на книжку, щоб просвітити своїх людей, а вони нічого! Сина Юрка вислав до Німеччини вчитися на лікаря, платня в «Свободі» мала, книжки не розходяться. Може це, а може що інше довело до того, що ми одного разу дістали повідомлення, що Дмитро Андрейко помер ранком вдома на удар серця. Мені здається, що перший раз у житті я отирав сльози, як побачив Андрейка на катафальку. З ним я дуже любив балакати на просвітні теми, він також цікавився природою, городами, пасі-

кою, і ми разом плянували колись це здійснити. Його син Юрко вчився в Берліні, там зацікавився з поетом Богданом Лепким. При моїй допомозі видано тоді повний «Кобзар» з ілюстраціями і вступом Богдана Лепкого. Цей «Кобзар» майже в цілості дві тисячі примірників я роздав даром, бо я читав також статтю Богдана Лепкого в іншому виданні, де він писав, що коли «Кобзар» Тараса Шевченка буде в хаті кожного українця, тоді буде Вільна Україна, то я хотів якнайскорше причинитися до того.

В той час прибувало багато літератури з Берліна. Там видавець жидівського роду Яків Оренштайн \* видавав багато різних книжок, вже було що продавати, лише не було досить грошей на більший закуп книжок нараз. Трохи гроша позичав, великий процент за позичку платив я і багато ночей пересиджував у своїм «Січовім Базаріє при бюрку, відписував листи, зовсім не йшов спати багато ночей, ще й на курс книговодства йшов. Цей курс провадив колишній редактор «Свободи» д-р Богдан Дуткевич, який вже тоді втратив працю в «Свободі» і наймився редагувати прогресивні «Українські щоденні вісті».

Книжки в той час люди купували, читали, вчилися, вірили, що Україна таки втримається незалежна, бо ще повстанські групи воювали за самостійність, а визначні українці, колишні урядники УНР опинилися поза межами України і підтримували людей на душі. Наші діячі в Празі, Відні, Берліні майже всі писали свої спомини і по більшій часті видавали власним коштом.

---

**Оренштайн Яків**, нар. 1875 р. б. жидівського роду, засновник і власник в-ва «Українська Накладня» в Коломиї з 1903 р. і в Берліні в роках 1919-1932, що видавало універсальну бібліотеку п.н. «Загальна Бібліотека» /всього 230 томів/, ілюстровані твори українських класиків і сучасних письменників, бібліотеку українських і чужомовних романів, музичні твори, шкільні підручники, атласи й географічні карти, книжки для дітей тощо. В 1933 році переїхав до Варшави, з кінця 1939 р. доля невідома. ЕУ.

В тому часі на еміграції були такі відомі письменники і видавці, як проф. М. Грушевський, В. Винниченко, Б. Лепкий, К. Трильовський, Т. і П. Франко та інші. Також були засновані українські видавництва «Земля», «Вернигора», «Дзвін», «Українська Накладня», а також «Українське Слово». Тоді видавали цікаві місячні журнали, тоді появилася перша монографія про А. Архипенка в українській, англійській і французькій мовах. Як ця монографія вийшла, тоді наші газети написали, що Архипенко наш. Так воно і було.

Незабаром О. Архипенко приїхав до Америки і зараз зайшов до мого «Січового Базару». — Де тут знаходиться Українська Централь? — питався. Не було що відповісти на те. Порядної Централі не було тоді і нема тепер, бо чи можна післати якогось визначного гостя до гостиниці «Лиса Микити», чи навіть до бари Визвольного Фронту. Є вже, правда, УККА, і можна післати до редакції «Нашого Життя». Також тепер є Український Інститут Америки, є Український Музей, але він не все відчинений. А спеціального бюро для інформування чужинців та новоприбулих про українські справи таки нема. Щось таке мало би бути в Вашингтоні, але чи є, не знаю.

Позір! Great Concert Позір!

WORKING INSTITUTE  
BARCLAY & MONTGOMERY ST.  
NEWARK, N. J.  
APRIL 27, 1919



Навдучили хор в істив Америкі. Хор котрий відсидив 10 років до Колумбії грамофону.

Креді аргентиних гонор хорових будуть одні скринькові М. Корнкорн. Миліоніти оркестра.

Величавий концерт 1-ий раз в сезоні в Ньюарку  
ПОЧІТОК О ГОД. 8. ВЕЧЕР ЦІНА 35 і 50 ЦЕНТІВ

Сидить Мирон Корикора

# 10

## ЖУРНАЛ «БАЗАР» І ПРОДАЖ «СІЧОВОГО БАЗАРУ»

В жовтні 1920 року я видав перше число журналу під назвою «Базар», місячник для справ промислу, торгівлі і просвіти. У першому номері були такі статті: Торговельна Школа. Що повинен знати кожний, заки береться до читання книжок. Що ми знаємо? Афоризм, Головні засади успіху. Про перші друкарні на Україні. Богдан Лепкий.

Богдан Лепкий згодився писати статтю до кожного числа «Базару», він також прислав до статті й малюнок свого виконання. Багато листів я потім діставав від нього, він таки писав мені виразно — «Батьку, як би не Ви, то я би тут здох як пес». Я платив 10 доларів за статтю, в той час 10 доларів — була велика поміч людині в Берліні. Трохи його листів ще маю, але багато листів я передав до УВАН на руки проф. В. Міяковському.

«Базар» виходив три роки, видано понад 30 чисел. Завданням «Базару» було виробити собі продавців книжок в Америці. Це вдалося майже по всіх місцевостях, де було більше українців. Були там продавці книжок, також платівок, а пізніше ще й звійок на піянолі, що їх я почав видавати і продавати. Як появилися

радіоапарати, а потім телевізори, то наші люди перестали купувати піяніна, і я перестав видавати звійки. Всіх вже мав виданих коло 100 номерів. На жаль, ні одної звійки не маю на пам'ятку. Коли б ще хтось мав, нехай мені пришле, дістане велику банку меду.

Про мою книгарню «Січковий Базар» було тоді багато статей в американській пресі. Наприклад, в 1922 році була в «Нью Йорк Геральд» стаття про «Івана і Катрусю», яку то статтю авторка почала від книгарні «Січковий Базар», про яку авторка писала, що книгарня виконує корисну роботу.

Ще цікавішою була тоді стаття в «Бюлетені» «Форейн Ленгвідж Інформейшен Сервіс» за вересень 1922 року під назвою: «В українській крамниці», в якій автор розглянув не тільки діяльність моєї книгарні, але також зробив загальні висновки про українців і українську проблему. У тій статті, якої переклад я помістив в видаваному мною журналі «Базар», в числі 2. за 1922 рік, було написано: Дев'яносто дев'ять відсотків українських емігрантів в Злучених Штатах Америки — це робітники. А однак українська книгарня при 7-ій вулиці на Іст Сайд Нью Йорку робить квітучий бізнес, продаючи кращої якості книжки. Щоб поінформувати покупців про свій товар, два молоді й підприємливі власники цієї крамниці два роки тому почали видавати місячник, в якому подають список книжок і брошур, які мають на продаж. Заголовки 800 книжок і брошур в двадцяти випусках цього журналу є дуже повчальні для того, хто вивчає зацікавлення тих українських імігрантів, та є доказом, що хоча майже всі покупці цієї книгарні — робітники, то однак через те вони, не обов'язково, належать до нижчої класи суспільства.

З книжок в каталозі за минулий рік найбільшу групу — з 229 заголовками — становлять повісті і поезії, оригінальні і в перекладах. Аж 74 українські автори є репрезентовані там 142 томами повістей та оповідань і 36 томами поезій.

Побіч дешевих видань, що обіймають одно або два

оповідання та коштують по 15-20 центів, є там також оголошені кількатомові наукові праці. Наприклад, 5 томів творів модерного новеліста і драматурга В. Винниченка має досить покупців, хоч ціна за неоправлене видання — 15 доларів. Майже всі видання мають свою літературну вартість. Між іншими, на особливу увагу заслуговує утопійна повість українського імігранта «По сході сонця в році 2,000» /Андрія Чайковського/. Перекладні твори обіймають 45 заголовків 34-чужинецьких авторів, як Кнут Гамсун, Ібсен, Кіплінг та Аптон Сінклер. Далі є 136 сценічних творів, з чого половина — це твори знатних авторів, а решта — духовна праця аматорів і любителів театрального мистецтва. Між іншими, є дев'ять театральних творів для дітей і сімнадцять драм та комедій пера наших імігрантів; є також переклади двох улюблених американських повістей «Хата дядьки Тома» і «Князь та жебрак».

З оголошених книжок, 102 стосуються української історії, етнології, літератури і філології, з чого, поруч 19 строго наукових праць, є 41 популярно наукових і коротких нарисів з української історії, географії і біографії. 18 видань трактує про політичні українські змагання. 19 видань оригінального пера говорять про воєнні часи і про революцію в Україні. Огляд воєнних і революційних подій, поруч спогадів визначних провідників, аналіза політичного і економічного стану в Україні, теорія і критичний погляд на державну господарку та партійні програми — всі ці видання, як можна бачити читаються залюбки українськими імігрантами.

Є там також 45 соціалістичних і большевицьких видань, які можна зарахувати до радикальної літератури. Три четверті з них — це переклад з російського, англійського і німецького, пера таких авторів, як Ленін, Бухарін, Радек, Каутський, Енгельс, Базер, Делеон, Ганс і Даучі.

Побіч книжок поважнішого змісту, є на складі всякі книжечки меншої ваги: сонники, віщування, збірки жартів: «Знання життя», «Дорога до Правди» і т.д. Але



такої лектури є лише 30 видань. З 34-ох десятицентових новель жадна не відноситься до України, а лише дві до Америки. Це звичайно на єгипетські і арабські теми про князів, княгинь, чародіїв, русалок тощо. За те є багато українських видань, що спричиняються до піднесення рівня знання дітей і старших українських імігрантів до часу, поки вони зуміють послуговуватися науковими виданнями англійською мовою.

Ось так є тут 31 шкільні підручники, які вживаються в Україні, — читанки, граматики, підручники географії, аритметики, історії, фізики і т.п. Є тут 61 менше або більше наукових публікацій для користування пересічною людиною, в яких є пояснення про історію, економію, соціологію, антропологію, етику, біологію, теорію еволюції і т.п., а вкінці 18 видань поважнішої наукової літератури, як психологія, політична економія, соціологія, історія цивілізації тощо.

Мається враження, що в українців є сильна цікавість доходити правди про віру. Через те є там 20 релігійних і протирелігійних книжок, брошур, а також 7 поважніших наукових студій про початок й історію релігії. Але треба признати, що вони такого змісту, що не можуть причинитися до збільшення хвилі проступків. Переклад Дрепера «Боротьба віри з наукою», хоч переведений на українську мову з англійської більше як 25 років тому все ще не тратить на вартости і продається масово.

Практичних видань, як словники, вчислювальні таблиці, курси книговедення, інформаційні підручники про орудування рухомими образами, про господарку, про здоров'я, про товариські забави — є 31. Брошурка «Як досягнути успіху» надає дещо американського характеру цій бібліотеці, яку український робітник може дістати у своїй книгарні на 7-ій вулиці в Нью Йорку.

...Перегляд книжок в українській книгарні доказує, що більша частина книжок походить з Відня, Праги і Липська, отже з міст, де валюта низька. Звідтам українські інтелігенти, що втекли з Києва, Львова та інших частин України, стараються не дати погаснути світлу української літератури й просвіти...»

Про мою першу крамницю «Січковий Базар» забувається. Як би не подивився в давні часописи, або десь у книжку, то ніхто і не знав би про таке підприємство в Америці. А насправду молодь і старші через роки 1918 до 1927 черпали духову поживу з «Січового Базару».

Якраз тоді пробудилася в огні наша Україна, там велася завзята боротьба з ворогами, а тут, в Америці українські патріоти писали і видавали книжки, журнали і газети, щоб все те на Україну висилати. То я старався ті книжки мати і між своїми людьми поширювати. Навіть заложив друкарню з двома лінотипами і великою друкарською пресою і затруднював 8 робітників-друкарів. Згаданий журнал «Базар» видавав накладом дві тисячі примірників і розсилав по більшій часті даром. Передплата журналу була один долар і це тяжко було дістати. Як я вже згадував, цей журнал виробив мені кількох рухливих кольпортерів, дехто з них заложив собі крамничку і спроваджував від мене те, що було оголошено в журналі. По більшій часті брали в мене на кредит, потім забували розрахуватися, такі то справи українського книгаря і його зиски. Журнал припинив видавати, друкарню тримав ще зо два роки і через брак роботи в друкарні, рішився продати друкарню, або «Січковий Базар».

Часи були такі, що й українські видавці в Європі почали тратити надію на скорий поворот в Україну і задумалися, що робити з книжками. В Берліні в той час були наші найбільші видавництва, а між ними згадувана «Українська Накладня» Я. Оренштайна і в-во «Українське Слово». Проводили це видавництво придніпрянци, а головою його був інж. А. Крига. Вони почали видавати популярні книжки в м'якій оправі, великим накладом, щоб поширити цими виданнями в Україні національну культуру.

Редакторами там були Богдан Лепкий, Зенон Кузеля і ін. Видали вже до 50 різних книжок, між ними такі цінні, як про О. Архипенка з кольоровими репродукціями його скульптур, і антологію української поезії

«Струни». Крім того видавали ілюстрований журнал. Це було гейби мільйонерське підприємство з фаховими видавцями і редакторами, лиш мати б волю ці видання розповсюдити в Україні. Це було десь 1922 року. Але незабаром вивезені з України фонди вичерпалися, прибутку не було. Тож подумали про Америку, де є українці, що можуть купувати і читати книжки, які їм подобаються.

Яків Оренштайн вже тут був, продав багато книжок «Свободі», «Сурмі» і також у Канаді. Голова «Українського «Слова» також рішився приїхати до Америки, та не на те, щоб продати тут трохи книжок, але задумав перевести ціле видавництво до Америки. Він приїхав і відразу вступив до «Січового Базару», маючи листи поручення до мене від проф. Б. Лепкого, що пан інженер А. Крига є добрий бізнесмен, український патріот, і він за нього мені ручить, щоб я з ним переговорив про всі справи, що він має на меті обговорити.

Інженер А. Крига зробив на мене відразу велике враження, високий, гарний на лиці, поводився як правдивий офіцер. Представився мені і показав листа від проф. Б. Лепкого та запросив мене зразу до себе на зустріч, щоб не тратити його дорогого часу, таки сьогодні. І де? До готелю «Астор»! Я перепросив його, що мушу піти до хати переодягнутися, бо ще гіппі не було в Америці, всі ходили чисті, а спеціально коли йшли до готелю «Астор», де сам кайзер Вільгельм гостював, коли приїздив до Америки.

Інженер Крига вийшов, а я скік до своєї хати, бо мешкав тоді в Нью Йорку. Переодягнувся я і поїхав собвеєм до готелю «Астор» на 44-ій вулиці і Бродвею. Там я запитався про кімнати, мені показали де це було. Було це на другому повесрі, і не в одній кімнаті перебував пан Крига, але у двох. То я вже був певний, що пан Крига має багато грошей, що дві кімнати має; для себе то я би тут і одної не брав. Пан Крига попросив мене сісти і зараз задзвонив по перекуску, хотів замовити вино, але я перепросив його, що алькоголю не п'ю, то він замовив чай і каву.

Ми це спожили, і він зараз до справи: — Пане Сурмач, — каже, — я маю поручення від Богдана Лепкого, щоб вам свою справу розказати. Насамперед, щоб ви не були проти нас, бо ми вже довгий час ведемо з вами торгівлю книжками, і проф. Лепкий має до вас довір'я, щоб з вами насамперед обговорити нашу справу, щоб ви знали, що ми задумали тут робити в Америці.

— Ми ліквідуємо своє видавництво в Берліні, — продовжує він. — Хочемо перенести його до Нью Йорку. Я маю зайняти відповідний льокаль, або цілий будинокдесь тут на П'ятій Евеню в центрі міста і розвести великий бізнес з видавництвом «Українське Слово». Отже, що ви на те скажете, пане Сурмач?

Я вже не пам'ятаю, що сказав відразу, але напевно почухався в голову, бо ще мав досить волосся, та й кажу: — Це було б дуже гарно з української сторони, але чи можна буде оплатити видатки тут на П'ятій Евені. Ви числите на українських покупців, а не американських, а українці не можуть втримати навіть одної доброї книгарні на долині міста, а не на П'ятій Евені. Кажу, я певний, що це не вдасться, але я вам дам добру раду: Ви купіть мій «Січовий Базар», бо я маю досить роботи з друкарнею і до того почав видавати звійки на піянолі, то книгарню можу вам відпустити. Як вам добре піде зразу, тоді можете зробити, що будете вважати за відповідне.

Інженер Крига якось не дуже був проти моєї поради і каже мені: — Добре, я куплю. Зробіть обрахунок, що у вас є і подайте мені ціну. Я буду у вас за пару днів і тоді зробимо угоду.

Я взявся до роботи, ще й наймив помічника, щоб списати весь інвентар, що було в «Січовім Базарі», і за пару днів, як прийшов інж. Крига, я подав йому список книжок і іншого товару, всього було на 26 тисяч, а я сказав, що за готівку дам усе за шість тисяч.

Крига довго не вагався, відразу вийняв п'ять соток доларів і дав депозит. Завтра він поставить тут нових

урядників, а я можу собі сидіти в друкарні. Книгарня «Січковий Базар» буде власністю «Українського Слова».

Я напевно був радий, що позбувся половини клопоту, бо буду мати шість тисяч доларів готівки на сплату довгу за друкарню, яку я відкупив від «Свободи». На другий день рано прийшов інженер Крига, а з ним ще Степан Дембіцький і пан Бучак. Вже за один день інж. Крига потрапив знайти охочих до спілки в «Українському Слові» і потрапив дістати від них по пару тисяч доларів як від спільників і урядників. Зараз вони викинули старі меблі, купили нові і також великий регістер на гроші і урядують. Пан Дембіцький знав трохи людей в Нью Йорку, бо був асекураційним агентом Метрополітен, а пан Бучак, колишній кушнір, мав зароблені гроші, бо кушнірі тоді заробляли добре. Почали продавати мої книжки по більшій часті від Оренштайна, навіть трохи дешевше, або й давали щось на додаток. Книжки розходилися досить добре.

Пан Крига поїхав тим часом назад до Берліна, а ці його заступники сиділи і книжки випродували. Минув місяць, а мені моєї сплати на п'ять і пів тисячі доларів довгу не дають. Кажуть, чекай на голову, на пана Кригу. Минув другий місяць, Криги нема, минув і третій місяць, — Криги нема. Тоді я подав «Українське Слово» до суду і незабаром пустив їх на ліцитацію, бо ніхто не брався боронити.

Дембіцького і Бучака вкладки пропали, але вони зле на тім ни вийшли, бо продали майже всі краці книжки по зниженій ціні, а я дістав свій «Січковий Базар» назад за три місяці з порожніми полицями і більшим болем голови, як мав передше. Дістав п'ясот доларів, а втратив книжок напевно на п'ять тисяч вартости. Інженера А. Криги більше не бачив, не знаю, що з ним сталося, але хтось казав мені, що загинув у Берліні під час війни. Шкода, був дуже гарний, пристійний чоловік, як би був руский або італієць, міг би оженитися з найбагатшою мільйонеркою і жити-жити.



## КЛОПОТИ З МОЄЮ ДРУКАРНЕЮ

Як «Січовий Базар» у такому стані перейшов назад у мої руки, то треба було щось зробити з друкарнею, бо два гриби в борщ забагато — для бідного.

Про друкарню мушу сказати дещо більше, щоб читачі уявили собі краще, які то бували гаразди українського видавця.

Друкарню я купив від «Свободи», але не ту, на якій друкувалася «Свобода», тільки ту, що її «Свобода», чи УНС відкупив чи перебрав за довги від Федерації Українців, що мала друкарню на сьомій вулиці під числом 27 і там видавала газету «Українська Громада». Редакторами були М. Січинський, М. Цеглинський, М. Репен та ще інші. Потім не стало грошей на видання. Газета перестала появлятися, «Свобода» перебрала друкарню і перенесла її на сьому вулицю під число 30 до пивниці, а на горі було бюро Українського Народного Комітету, що не годився з політикою Федерації Українців.

Щось не дуже йшов бізнес з друкарнею «Свободі», і тоді президент УНС С. Ядловський, певно в порозумінні з іншими урядниками УНС рішили продати

друкарню в Нью Йорку, а книжки забрати назад до «Свободи».

Друкарню я купив за п'ять тисяч і почав видавати, як я вже згадав попередньо, журнал «Базар» та друкувати оголошення. Також брав друкарські роботи, як хтось приніс друкувати. Не було багато чужої роботи, бо тоді були ще дві інші друкарні в Нью Йорку, а це Якова Кулиничка і Петра Павлова. Ще й тяжче було мені, бо вони обидва були фахові друкарі, а я лиш знався на книгарстві. За менаджера друкарні я найняв Теодора Вислоцького, того самого, що потім трохи управляв оселею «Верховина» в Глен Спей, Н. Й.

Теодор Вислоцький був дуже балакучий чоловік, всі сім робітників його любили, бо він оповідав їм веселі байочки, часам різав папір, а потім міряв, і часто треба було купувати новий папір, бо врзав закоротко. Але таки витримав з друкарнею в Нью Йорку два роки, ще й половину більше докупив, щоб можна було великі роботи друкувати для чужинців.

За рік я перестав друкувати журнал «Базар», а почав видавати «Лис Микита», під редакцією М. Репена. Маю ще шість чисел, а всіх видано сім. Мені бракує шостого, там було написано, що буде за п'ятдесят років. Одно таки справдилося, що Гол Плейс між шостою і сьомою вулицею буде називатися вулицею Т. Шевченка. Щодня тепер заходять люди до «Сурми» і питаються, хто такий був Т. Шевченко.

Також я друкував газету «Канчук», але видавці не мали чим платити. Т. Вислоцький та сім робітників робили без заплати. Хоч як мені було жаль, але треба було подумати, як позбутися друкарні. Довідався я, що приїхав до Америки український майже мільйонер Микола Данильченко, який потім купив пару тисяч акрів землі в Кергонксон, Н. Й., коло оселі УНС «Союзівка» і записав це на Наукове Товариство ім. Шевченка. Я довідався, що він мешкає на Бронксі, де ще тоді не було чорних, і відвідав його. Він того дня був дуже хворий, навіть не зміг зі мною багато говорити, але вислухав



уважно мою пропозицію, що мені тяжко втримати друкарню, до неї треба нові машини і букви купити, бо такі одна добра українська друкарня в Нью Йорку придалась би. Данильченко обіцяв прийти до друкарні, як йому стане лучше, і тоді поговоримо. Чогось не пам'ятаю, чи приходив подивитися на друкарню, чи ні, але зі мною в тій справі не стрічався.

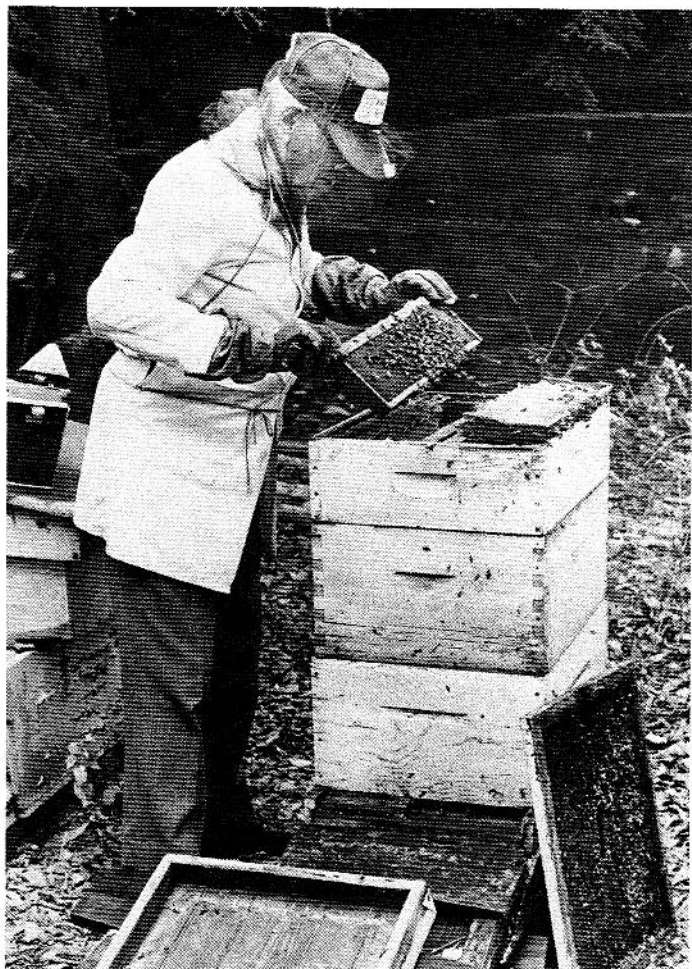
Шукаючи купців, я зайшов до ще одної друкарні на сьомій вулиці під числом 86, що її мали два жиди, емігранти з України, з яких один навіть працював у мене як складач, бо знав українські букви. Я до них часто заходив і тепер дав їм таку пропозицію: Ви, хлопці, обидва фахові друкарі і маєте малу друкарню, а я маю велику друкарню з двома лінотипами, друкарською пресою і всім причандаллям. Мене ця друкарня вже коштує десять тисяч доларів, а я вам продам за п'ять тисяч і не хочу від вас усіх грошей, лиш одну тисячку, а за решту чотири тисячі ви даєте мені роботу, що треба мені друкувати. Перенесіть свою друкарню до моєї друкарні і позбудетеся конкуренції і будете мати всіх моїх клієнтів.

Користь для них з цієї пропозиції була очевидна, тож вони радо погодилися на те, дали тисячу доларів, якими я заплатив залегли платні своїм робітникам, дав новим власникам ключі, і будьте здорові!

На другий день дав я їм щось друкувати. Видрукували гарно, я вдоволений, що позбувся друкарні і болю голови. Так щасливо я собі жив майже місяць, аж одного ранку йду попри друкарню до свого «Січового Базару», а під числом 30, де була моя друкарня, порожньо. Вночі мої купці все забрали і знесли. Я потім їх знайшов на 26-ій вулиці в Нью Йорку, поговорив з ними по-людськи, чому так зробили. Ну, казали, там до нас ніхто з українців не приходив, а тут маємо більше роботи...

Вони втекли, щоб не платити ренти, а що я візьму їх до суду не боялися, бо знали, що адвокати хочуть гроші наперед за позов, а знали, що не маю зломаного цента на судові справи. Цеж було по описаній попередньо

«продажі» мого «Січового Базару» А. Кризі і «Українському Слову». Ще й тепер сам собі дивуюся, як то я це все пережив і не відступив від української книжки. І тепер на 90-му році, як писали газети, на моїм хуторі мої скарби — коло тридцять тисяч книжок і три мільйони бджіл, та не думаю покидати ні книжок, ні бджілок...



*Пасічник М. Сурмач при праці*

# 12

## УКРАЇНСЬКА ПІСНЯ І МУЗИКА ПОСТАВИЛИ МЕНЕ НА НОГИ

Коли я вже не мав друкарні і не мав кожного тижня до треста долярів розходу на заплату робітникам у друкарні, — сів я собі раз у велике вигідне крісло, що його пан Крига купив для пана Дембіцького і Бучака, бо це вони мені залишили, — отже сів я собі та й став думати-гадати. Але думки довго не втримувалися в моїй голові. Хотілося нарікати на людей, на злу долю, але я вже тоді перечитав пару інспіраційних книжок, між ними «Воля і успіх» О. Мардена, що її перевів Віктор Приходько на українську мову. Я знав особисто О. Мардена і цинив його поради щодо успіху та не думав піддаватися біді.

Аби було веселіше думати, я наставив собі грамофон, щоб мені щось гарне грав, як я думаю. І трапилося так, що в той самий час попри «Січовий Базар» переходив сейлзмен /агент-продавець/ платівок компанії Віктор. Він уступив до книгарні, привітався і питається, де я взяв грамофон фірми Віктор і платівки, що граю. Я йому сказав, що в агенції на Другій Євгеню. Видно, йому сподобалася моя розмова з ним, і він каже, чи я хотів би продавати платівки фірми Віктор у своїй крамниці.

Я здивувався з його питання, бо тоді, в 1924 році, аби мати агенцію, треба було заплатити десять тисяч доларів лиш за агенцію, тобто право купувати платівки просто з фірми Віктор і їх продавати покупцям. Це був молодий сейлзмен, щойно наймлений, то він мав за завдання шукати нову територію для продажу платівок фірми Віктор. Я йому розповів про українців у Нью Йорку, що вони купували би більше платівки у своїх.

Агент був італієць, казав, що дасть мені знати за пару днів за мою пропозицію. Так і сталося. За пару днів він прийшов і приніс мені сертифікат, що фірма «Січовий Базар» є дійсно агенцією компанії Віктор і що можу в них брати платівки і грамофони на кредит, на 30 днів до заплати. Була моя втіха велика, бо цеж було гейби десять тисяч доларів дарунку.

Довідалися компанії платівок Колюмбія і Окей, що Віктор дав мані агенцію, то вони присунули і свої агенції. Але що з того? 1924 року було ще мало українських платівок, а як були, то награні десь у Петрограді, чи Стокгольмі, звичайно ще дуже шипіли. Не багато наших людей, мало ще тоді грамофони, то хоч я мав всі агенції, але бизнес був малий, тисячі доларів не варта, не то десять тисяч.

Але щастя ходить не лише по лісі, але і по людях, треба лише щастя пізнати і для нього двері відчинити. Таке щастя і до мене зайшло. Прийшов агент від компанії Окей, і на той самий час вступив до «Січового Базару» музикант Павло Гуменюк. Ми всі три розбалакалися, що нема добрих українських платівок. Гуменюк каже: — Я вам зроблю! — Слово по слові, агент від компанії Окей казав Гуменюкові прийти зі своєю групою до їх студії, де вони награтуть на пробу одну або дві платівки. Гуменюк взяв собі ще музикантів на другу скрипку і на баса, і нагнали дві платівки з нашими галицькими коломиїками і козачками.

Як платівки появилися в продажі, і я пустив їх на грамофон, то хто почув, то ті платівки брав, мав грамофон, чи ні; піде до знайомого, що має грамофон,

нехай почує, як то наші селянські музиканти грають у старім краю.

Почула компанія Колюмбія про успіх з платівками компанії Окей, давай прислати їй Павла Гуменюка до них. Пішов Гуменюк і ще запросив собі такого весельчака до селянського співу, Євгена Жуковського і разом з ним Рузю Красновську, що співали на весіллях, або десь у салоні деколи, трішки на сцені. Гуменюк награв для Колюмбії платівку без співу, самі музики, а на другій казав Жуковському деколи ойкнути і одну або дві стрічки з коломийки заспівати і назвав цю платівку так по-простому, як ніхто з композиторів не назвав би, а це — «Заручини».

Як ці платівки вийшли і люди розхапували, мали грамофони, чи ні, то Колюмбія дала Гуменюкові пропозицію підписати з нею контракт на 24 платівки на рік. Потім Гуменюк вже осмілився награти всі етнографічні звичаї нашого народу, як Весілля, Поправини, Пересувини, Христини і т.д. Наші платівки в каталогі Колюмбії витиснули російські платівки на останні сторінки, українські були на першому місці, а «Січовий Базар» став найголовнішим продавцем і дорадником у справі українських платівок.

Композитор Михайло Гайворонський \*, який у той час був частим гостем у «Січовому Базарі», не конче любив такі превеселі коломийки, спеціально не любив монолози Жуковського. Навіть радив мені сказати йому, що він напише погану критику на його платівки. Я

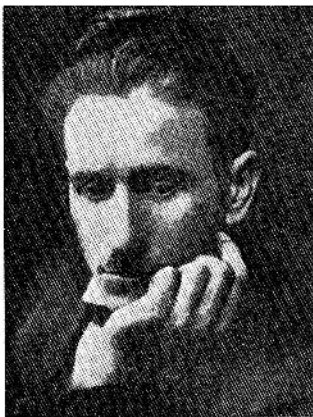
---

**Михайло Гайворонський** /1892 — 1949/, композитор диригент, родом з Галичини; скінчив Вищий Музичний Інститут ім. Лисенка у Львові, на початку 20-их років викладав у ньому. В роках 1914-19 організатор військових оркестр УСС, головний капелъник військ УНР. З 1923 року в ЗСА, засновник і диригент Злучених Українських Хорів /з 1930/. Автор численних стрілецьких пісень, хорових опрацювань народних пісень, творів для чоловічих, жіночих і мішаних хорів; композиції для скрипки, камерної музики, симфонічної і струнної оркестр та ін. **ЕУ**.

радив Гайворонському лишити Жуковського в спокою, бо своїми платівками він не погіршить характеру наших людей; його платівки купують такі люди, якими вони є. Їх вже не поправиться, ані не згіршиться, а критика може погубити бізнес, тоді компанія не схоче видавати нічого українського. А платівки дуже добре розходяться, то компанія готова зробити, що їй дасьте, вони дбають про бізнес, а не про науку, чи характер.

За порадою М. Гайворонського, я запропонував компанії Колюмбія видати «Вечорниці» Ніщинського і «Заповіт» Шевченка. Петро Ординський і Соломія Крушельницька наспівали дві платівки. Все це дуже мало розійшлося. Компанія Колюмбія була готова випускати по 5 або й більше платівок на місяць, аби лише розходилися, тому я просив Гайворонського не писати критики на Жуковського, але давати натомість добрі пісні, котрі люди хотіли б купити, бо як не буде українських платівок, які наші покупці люблять, то вони будуть купувати польські, або російські пісні до їх смаку.

Гайворонський мене послухав, не писав своєї opinii про платівки, компанія Колюмбія збанкрутувала, чи там перемінилася на Колюмбія Бродкестінг Ко. Але наші платівки, награні Гуменюком і навіть кілька Жуковсь-



*М. Гайворонський*



*О. Кошиць*

ким, тепер в Америці розходяться більше, як давно. Майже всі платівки Гуменюка перевидала Конгресова Бібліотека в Вашингтоні на довгограйних платівках, це для шкіл в Америці.

Одна компанія в Каліфорнії видала на довгограйних платівках вибрані танці і пісні Гуменюка. Дуже гарну історію про ці платівки Гуменюка і про мою книгарню написала по-англійськи Анісія Г. Савицька. Оті дві платівки продаються в музичних крамницях по цілій Америці, чим популяризується українська пісня і танці. Американські, спеціально так звані «Гил-Биліс» за ними пропадають, каже працівник Конгресової Бібліотеки Річард Спатвуд.

Крім платівок, дуже популярні в тому часі були, як ми називали, «звійки», то є рольки, які вкладалися в піаніно, яке було на те спеціально зроблене. Ногами натискалося на педалі, і піаніно грало, якби найлучший артист грав. А часом, якби на чотири руки грали. Таких звійок я вже випустив 98, але як вони раптово появилися, так і раптово щезли. Я почав їх продукувати 1926 року і тримав їх, аж десь 1949 року Микола Понеділок і Богдан Головід допомогли мені їх викинути з пивниці на сьомій вулиці, бо вже ніхто не купував. Вони були з паперу, і вже той папір в пивниці струхлявів, що не варто було їх дати комусь даром. На жаль, хоч кілька на взірць мої помічники не залишили, так щиро працювали, коли я не був у крамниці.

Ці звійки перестали продаватися, бо люди перестали купувати піаніно, маючи до вибору нові грамофони, так звані ортофонічні, що не робили шуму, як грала платівка. І також наші люди почали купувати радіо і слухати новинок і музики в хаті зі скриньки без великого видатку і клопоту. Тоді то я почав в 1928 році Українську Радіопрограму. Мені здається, що це була перша стала українська радіопрограма в світі. Перед тим, в 1926 році виступив по радіо хор з Української Бесіди, а заповідав д-р М. Цегельський. Я провадив радіопрограму до 1946 року, про що згадаю далі.



# 13

## ЗМІНА НАЗВИ «СІЧОВИЙ БАЗАР» НА «СУРМА»

Як я вже згадував, в Нью Йорку була досить сильна організація «Січ» із поверх тисячкою січовиків і січовичок. Я був у «Січі» від її заснування, коли це товариство мало спершу назву «Сокіл». Але потім вступили до т-ва «Сокіл» радикальні елементи, які не хотіли назви, як їм здавалося «попівської організації» і переіменували т-во на Руханкове Товариство «Січ».

Ті самі радикальні елементи були потім трохи заздрісні, що я відчинив собі крамницю під назвою «Січовий Базар». Щоб показати їм, що те саме ім'я ще не таке важне для мого успіху в бізнесі, як мої старання і праця, то з нагоди перенесення свого підприємства в 1927 році з 7-ої вулиці на Евеню «А» під числами 103-105, я подумав, щоб дати підприємству якусь нову назву — українську, але легку для вимови /спелінгу/ і для американців.

Підходила мені назва «Сурма», тому так і назвав свій бізнес «Сурма Бук енд мюзік Ко.» Таку таблицю казав собі зробити над подвійним льокалем, і «Січовий Базар» залишив без великої церемонії.

Ця назва не мала нічого спільного з назвою підпіль-

ної націоналістичної газети, про яку я довідався потім. Я поцікавився тоді цією назвою і відкрив, що різні народи мають ім'я Сурма. Навіть тої славної радіо-заповідачки, пані Ганусей з Філядельфії дівоче ім'я було Сурма. У телефонній книзі в Джерзі Ситі були прізвища — Сурма. Я до декого телефонував, то відповіли, що вони поляки. А в Нью Йорку на долині міста, близько вулиці Канал, є ресторан «Сурма». Я туди зайшов, думав, певно українці, а вони індійці. Переконали мене, що Сурма — то давнє індійське ім'я, в Індії є велика ріка Сурма, тому вони назвали свій ресторан «Сурма», так як у нас є милі назви — Золота Липа, Прут, Бог та й Дніпро, Дністер. Симпатичну назву треба дати своєму підприємству і цю назву любити, і щоб другі любили, щоб нагадувала їм щось рідне, українське. Хоча, як бачимо, по війні новоприбулі не дуже трималися своїх імен і своїм підприємствам подавали інтернаціональні назви.

Щодо перенесення з 7-ої вулиці до більшого льокалю на Евеню «А» в 1927 році, то мушу признати рацію тоді новому імігрантові, Каленикові-Лисюкові, який своє підприємство з поштовими марками відчинив в Нью Йорку в самім центрі міста на 42-ій вулиці і Бродвею. Я до нього заходив, і він до мене приходив, ввічливий, балакучий і підприємчивий. В нього не було вільного часу. Незабаром він мало що не довів до банкрутства найбільшу маркову компанію Скотт, яка недавно видала такий плюгавий каталог марок, де є марка нашого великого державного мужа і патріота С. Петлюри, де сказано під маркою з його портретом, що це «погромщик» і вбивник. Тоді Лисюк якось перемовив одного головного спільника фірми Скотт до себе. Вони почали видавати конкурентний каталог марок, Лисюк і Ніклюс, і майже зрівнялися з фірмою Скотт.

Як я перенісся до більшого льокалю на Евеню «А», то Лисюк все туди приходив і мені радив, як маєтись робити бізнес, а я не протестував проти його порад і дав йому пропозицію стати моїм спільником. Він згодився, мав дати шість тисяч і бути повним спільни-

ком. Дав три тисячі і поставив свою жінку Зіну там працювати. Не дуже я це любив, але погодився, бо треба було грошей на розбудову бізнесу. Пані Зіна робить місяць, часто не приходять, а платню бере. Лисюк решти грошей не дає. Як я зажадав, то він сказав віддати йому три тисячі, і він піде собі геть. Ті гроші пішли вже на інші розходи, то я підписався сплачувати по сто доларів місячно на 6 процентів, що в той час було найвищим процентом. Але, якби не було, від Лисюкового стилю бізнесі я багато скористав і ще тепер потиснув би йому сердечно руку. Не знаю, чи будемо мати час на це на тому світі.

Моє нове приміщення на Евеню «А» було в доброму місці, бо тоді це Евеню називали «Українським Бродвеєм». Льокаль був порожній, бо це було по славній депресії, за яку люди дали президентові Рузвельтові кредит, що він ніби визволив Америку з обіймів депресії. Українці в Нью Йорку не дуже депресію відчували, бо вони були заняті на таких роботах, яких депресія не захоплює, а це миття начиння в ресторанах, миття вікон, або чищення бюрових приміщень по ночах.

Я добре впевнився, щоб мене стара депресія не зачепила ще, як покину мале приміщення і не буде чим платити за велике. То я кілька днів перестояв на Евеню «А», придивлявся, які люди там переходять, рахував, тільки на годину перейде і пробував вгадати, чи є між ними багато українців. Мені місце видалося корисне для бізнесу, і я підписав з містером Беером винайм /«ліз»/ на 10 років по 150 дол. місячно.

Зараз на другий день я найняв столяра Свинчака поробити шафи на платівки і книжки, також дев'ять будок, де б покупці пробували платівки, і одну більшу будку на піанолу, де я випробував звійки на піано, що їх я вже почав на 7-ій вулиці на свій кошт виробляти.

Микола Дячишин згодився зробити мені великий шильд, що закрит над вікнами оба боки широкого льокалю. Два виставові вікна красно прибрані, різні товари всередині порозставляювані на продаж, отже все

готове до бізнесу, здається, в той час найбільшого з наших у Нью Йорку.

Відкриття оголосив я на неділю по полудні. Прийшло багато людей, принесли квіти, побажали успіху, музика з нових Гуменюкових платівок голосно грає, що через голосники чути на два квартали. Вийшло дійсно як у пісні: *«На вулиці «Сурма» грає...»*

Також мені пощастило, бо тоді приїхала до Америки з Рави Руської дуже гарна, симпатична дівчина, Віра Барчанівна. Вона, як приїхала, вступила до «Січового Базару» ще на 7-ій вулиці. Ще не розглянулася, а вже хлопці її обступили, що я навіть не міг подивитися на неї.

Але врешті її побачив. Була це незвичайна дівчина – «грінорка», хоч рум'яна, але соромлива. Це був інший тип, — гарна, рум'яна і не соромлива. Хто на неї подивиться, йому в голові закрутиться, хотів би все на неї дивитися і спеки ані морозу не відчував би.

Таку нагоду, думаю, мені не можна пропустити. Привітався і питаюся, чи зайнята в чомусь. Вона відповіла, що ні, приїхала до сестри, яка має сальон на 7-ій вулиці і Евеню «А». Отже вже адресу маю. Запросив її зайти до «Сурми». Вона прийшла і відразу до платівок їх грати, слухати ще й собі до них приспівувати. Люда хапала з рук ті платівки, що вона поставила на грамофон.

Так вона мені допомогла в бізнесі і в популярності, але лише один рік. Багато хлопців заходило, тоді, здається, всі були молоді і нежонаті, приносили їй квіти. з Пасейку український пекар Ткач щонеділі привозив цілий кошик тортів.

Віра була дуже добра продавчиня, вона потрапила продати цілу купу платівок навіть такому чоловікові, що не мав грамофона вдома. Вона знала польську, російську, німецьку мови, і такі платівки я мав. Найбільше розходилося українських платівок, потім польських, а відтак російських і словацьких. Все це були народні пісні, бо на клясичні мало ще тоді було покупців. Найлучші покупці були українці, казали собі все перше

заграти, як любили, то зараз купили. Поляки були трохи інакші, вони питалися за назвою артиста чи співака і купували без проби. Найгірше було з тодішніми малоросами, що українських не хотіли, а правдиво російських не розуміли.

Позаду моєї крамниці була велика зала, може на сто осіб. Там також стояв фортепіан, що його могли вживати учні музики, як Марусевич, Олексин, Скоробогач і інші в той час студенти музики. Заходив туди попробувати свої нові композиції Михайло Гайворонський та ще скрипаль, композитор і педагог Роман Придаткевич, який від 1930 року концертував в ЗСА і Канаді, був концертмайстром багатьох оркестр у Нью Йорку і керівником Української Консерваторії.

До «Сурми» також приходили колишні співаки з першого хору О. Кошиця. Найчастіше приходив Йосиф Давиденко, перший тенор з хору Кошиця. Він не був жонатий, ну, й кортіло його прийти до «Сурми» випробувати голос Віри Барчанівни. Давиденко знайшов у неї, на диво, чудовий голос, що надається більше до театру на Бродвею, як у «Сурмі». Він був зайнятий у хорі при постановці п'єси «Сонг оф де флейм». Це була штука трохи пропагандивна, і там були дібрані співаки з добрими голосами, спеціально українськими. Давиденко не марнував довго часу, переконав Віру, що її місце в театрі на Бродвею, і Віра на це погодилася. Її прийняли до хору, з тим театром вони поїхали по Америці. Може два роки там працювала Віра, а при нагоді стала Місис Давиденко. Якось не пригадую собі, чи театр потім розв'язався, чи так Віра й Давиденко розійшлися. Кажали, що Давиденко заглядав до стопроцентової водки, і незабаром ми почули, що помер, казали, що вночі варив собі картоплю, не зачинив газу і заснув та так його знайшли неживого. Ховали його, як усіх по більшій часті, з російської церкви при 2-ій вулиці і 2-ій Евеню. Я не певний за Давиденка, але таке мені казали, що так було майже з усіма нашими, за винятком братів Павловських.

# 14

## ПЕРША УКРАЇНСЬКА РАДІОПРОГРАМА

От як тяжко триматися теми, як пишеться спогади. Все нараз лізе в голову, тяжко щось викинути, хай це робить редактор. Я почав писати про «Сурму» на Евені «А». Тепер розкажу про те, що, думаю, сталося тоді, як я туди перенісся, а це, що почав вести ПЕРШУ УКРАЇНСЬКУ РАДІОПРОГРАМУ, і це, здається, першу не лише в Америці, але в цілому світі. Це було в неділю 17 лютого 1928 року.

Негайно я порадився з М. Гайворонським і проголосив Конкурс української пісні, в якому то конкурсі мали брати участь на радіопрограмі довколишні українські церковні хори. Зголосилися хори з Нью Йорку, Брукліна, Йонкерсу, Джерзі Ситі, Ньюарку, Елізабет і Перт Амбой. Пан Гела, диригент хору з Джерзі Ситі, згодився приходити на пробу і записати час кожної пісні, щоб вийшло акуратно. Люди мали на кожну відспівану пісню дати оцінку її вартості від 1 до 10. Котрий хор дістане найбільше пунктів, виграє від мене кубок-чашу хору. Вартість срібної чаші 200 доларів.

Конкурс тривав шість місяців. Я найняв велику залу в Купер Юніон і визначив день вручення нагороди



*Учасники радіопрограми «Сурми»: Мирон Сурмач — керівник, обабіч нього в білих сукнях сестри Марія і Стефанія Боднар, далі Денис Руснак, член Хору Донських Козаків. Друга справа — Ярослава Сурмач. Фото з 1941 р.*

хорові, що виграв. Ще конкурс не скінчився, а всі вже знали, хто виграє нагороду. Зійшлися всі сім дяків і Гайворонський на раду і рішили змінити мою пропозицію, бо як один з дяків дістане нагороду, то іншим буде соромно в своїй парохії. Отже рішили дати концерт всіх хорів і без моєї нагороди та ще в іншій залі, де більше місця для виступу всіх хорів разом під управою одного диригента.

Я це прийняв до відома холоднокривно, як звичайно, навчився приймати невдачі. За залю в Купер Юніон



уже заплатив 125 дол., то, розумієте, пропало. Дяковчителі тоді рішили скликати всі хори до Нью Йорку на пробу, вибирали пісні, що їх всі сім хорів будуть співати разом, але кожну пісню будуть співати під керівництвом іншого диригента. Всі дістануть признання, оплески, і не буде нікому соромно, що слухачі не любили його хору по радіо.

По моїм обрахунку і по обрахунку журі, нагороду признано хорів з Перт Амбой під кер. Букати. Я заніс хорів нагороду, як там був концерт. При цьому був присутній д-р Л. Мишуга, який мене представив, а я той кубок передав хорів. Вони дали його до публічної читальні, так мені казали потім.

З того концерту сімох хорів вийшло, однак, щось важніше, а саме це, що проф. Олександр Кошиць вернувся назад до української громади.

Як знаємо, коли розбився Український Національний Хор, з котрим проф. О. Кошиць приїхав до Америки, всі співаки залишилися в Америці. Про це тоді найбільше старався померлий перед кількома роками Володимир Юрковський, відомий добродій і меценат Українського Гарварду. Він їздив до Вашингтону, всюди снувався, де треба було, і нарешті всі дістали дозвіл залишитися в Америці. Дуже мало з них включилося до української громади. Не знаю всіх, але назву кількох, як Давиденко, Ординський, Павловський, Грибинецька і її брат Щит-Орлик, Сорочинський. Ще один став українським православним священником, забув його ім'я. Решта нічого не залишили для української нації й її культури.

Проф. О. Кошиць зразу подався до Голівуду, там купив собі посілість і перебув там сім років. Не знаємо за той час про нього, лише проф. Павло Маценко у Вінніпегу міг би щось про це сказати, що Кошиць там робив.

Десять коло 1928 року появився проф. О. Кошиць у Нью Йорку. Був у «Сурмі» і купив машинку до писання, яку я йому заніс до його хати. Мешкав тоді на 139 вулиці

на Бронксі, ще там чорних не було. В хаті я застав диригента з російської церкви з Брукліна. При мені Кошиць дуже нарікав на українців, що вони його пісні співають, передрукують, а йому за те нічого не дають... Він говорив по-російськи до дяка з Брукліна, а я слухав і боявся, що зараз і мене насварить за щось. Видно, що тоді Кошиць був дуже розчарований не лише українцями, але й Америкою, що не використала його таланту в Голівуді. Думав, що в Нью Йорку йому повезе краще. Не думаю, що мав надію на щонебудь від українців, досить йому залили сала за шкіру українці з його хору, що навіть спонзор махнув рукою. Мало добрих українців було в його хорі; він добирав голоси, а не патріотів...

На щастя, проф. О. Кошиць довідався, що буде величавий український концерт з сімох хорів, і буде 300 співаків на сцені, і він прибув на концерт з своєю дружиною. Прибув зі своєї волі, бо ніхто ще не знав, що Кошиць у Нью Йорку, а яке є, то що йому казати, дати йому посаду дяка десь у глухій місці, чи що?

Вийшло краще. Як концерт закінчився, проф. О. Кошиця не втерпів і без запрошення, або дозволу, сам вийшов на сцену. Сказав дуже гарно свою промову, похвалив хори, вибрані пісні, майже прослезився. На кінці сказав: «Наша пісня, наша дума не вмере, не загине!» Ціла зала прийняла це за приємне враження, що великий Кошиць прийшов назад до українців. Після концерту дяки і Гайворонський зійшлися, обговорили і рішили запросити Кошиця, щоб при його помочі і під його диригентурою влаштувати концерт десь у більшій залі, що й сталося в Тавн Голл в 1933 році і в Карнегі Голл в 1944 р.

Дякоучителі часто сходилися з Гайворонським і радили, як би то використати талант Кошиця. Тодішня централь згодилася дати позичку на зібрання і вивчення хору, який під диригентурою проф. О. Кошиця поїхав би в турне по Америці. Це трохи вдалося зробити, в чому брав участь також балетмайстер Василь Авраменко.

Для проф. О. Кошиця влаштували бенкет з якоїсь okazji, там йому дали тисячу доларів як подарунок від громади. Далі, Кошиця покликали на викладача культурних курсів у Вінніпегу, Канада. Там він і помер 27 вересня 1944 року. Там проф. П. Маценко був його найбільшим прихильником, і за його допомогою і порадою видано там три томи спогадів О. Кошиця, також багато статей друкованих і не друкованих має проф. П. Маценко. З приводу отих подій така в мене думка, що якби не Маценко і не концерт сімки хорів, що його організувала програма «Сурми», то хто знає, чи мали б ми оті спогади, і невідомо, де був би опинився Кошиць наприкінці свого життя. Ми мали і маємо великих людей, але часто вони пропадають у чужих морях...

Я дуже цинив діяльність проф. О. Кошиця, багато з ним мав до діла, багато розмовляв. Кошиць був великий чоловік, з найкращого матеріялу, вродився і виріс між українською елітою столичного Києва, в товаристві Лисенка, Леонтовича і інших. Любив хоролий спів, спеціально давні церковні пісні і також народні, що були зложені людьми без музичної освіти, але з відчуттям серця. Він також був геніяльним диригентом, в нього співаки мусіли співати точно, все мусіло звучати чисто, як струни добре настроєної бандури.

На жаль, йому приходилося збирати сирий матеріял, його вишколювати, шліфувати і при тому псувати свої нерви, терпіти і журитися різними справами, бо втримати групу було важко, все висіло на волоску і могло скоро урватися. Серце Кошиця було сильне з природи, але в дорозі, при всіх невигодах і все більшому напруженні, те залюблене в українську пісню серце в 69-ім році пристало.



# 15

## ЯК ВИЙШЛИ НОВІ ПЛАТІВКИ ХОРУ О. КОШИЦЯ

Від себе можу додати, що багато геніяльних людей і мистців зокрема не дуже дбають за своє здоров'я. Їдять, що смакує і що є, п'ють, коли захочеться і до чого звикли, а не все це виходить на користь. Бачив я, чим себе Кошиць підкріплював 1942 р., коли я його майже щодня забирав з проби хору роблення платівок фірми Марсіча під заголовком «Тут співає Україна» і віз до його хати в Бічгорст, Лонг Айленд, Н. Й. Як лише вийшли хористи з диригентом з проби, з малої залі на 57-ій вулиці, де було гарячо, бо це був липень, всі до одного заходили до гостинниці. Кожний, а спеціально Кошиць зараз казав собі дати зимного пива і келішок «гарячого» напою, потім ще солодкого пирога і каву. Це мене вже тоді непокоїло, бо я ходив на лекції фізичної культури і менше-більше знав, що добре, а що ні для здоров'я людини. Але боявся це сказати, бо чув на його пробах, як він умів шмагнути, коли котрийсь із співаків не дописав. Всі його боялися і слухали, але в сальоні всі були рівні, веселі, готові цілу ніч в товаристві пересидіти.

Роблення платівок із записів співу хору під диригентурою О. Кошиця в 1942 р. — то теж історія, що відбилася на здоров'ю Кошиця. Як я вже згадував, по виступі сімох хорів, був організований окремий хор, який разом з танцювальною групою В. Авраменка відбув турне по містах Америки. Але як із виступу сімох хорів, так із виступів другого хору під диригентурою О.

Кошиця не залишилося ні сліду, бо ніхто не записував тих виступів на платівки.

Видно, сумління гризло деяких громадян, що спів Кошиця, який світ здивував, повинен би бути зарековдований для будучих поколінь. Отже зійшлися урядники і симпатики культурного проводу і рішили заснувати комітет, який би зібрав 10 до 15 тисяч доларів, щоб заснувати новий хор і зарековдовати пісні під управою Кошиця, коли є ще нагода. Оголосили у всіх газетах і чекали. За майже повний рік касир того комітету Теодор Каськів, дякоучитель з Ньюарку, оголосив, що зібрано 227 доларів.

Я був у хаті Кошиця, як він саме дістав те повідомлення. Завстидався я також. Кошиць майже посинів від злости. Такої невдачі він не сподівався. Вже тоді я боявся, що він махне рукою на всю українську громаду, а найметься, хто буде цінити його талант. Отже подумав я, як би то щось зробити. У тім рекордовім бізнесі я вже був 17 років, знав менше-більше всі рекордові компанії і продавців цих рекордів /платівок/. Тому що я вибився скоро на перше місце із продажем платівок, то зі мною любили говорити як продуценти, так і продавці.

На сорок другій вулиці мав я товариша, згаданого Івана Марсіча, хорвата, що мав бізнес з платівками й музичними інструментами. Ми зналися ще з-перед війни з чеського «Сокола», де ми разом з хорватами вживали чеську галю і їх приладдя для руханкових вправ. Також між собою ми робили деякий бізнес, бо він не мав агенції Кодака, а я мав і міг йому продавати по гуртовій ціні з невеликим заробітком деякі товари.

Одного разу я розказав Марсічові про проф. Кошиця і про його успіхи з українською піснею по світі, навіть дав йому прочитати книжку про Кошиця видану в Парижі. Він все це перестудював і згодився на мою пропозицію і на мою гарантію, щоб видати платівки хору Кошиця. Казав мені прислати Кошиця до нього, а він з ним поговорить.

На другий день я закликав Кошиця, сказав йому про свою розмову з Марсічом, дав адресу, і Кошиць

згодився радо туди піти. Першого дня прийшло між Марсічом і Кошицем до згоди.

Розказував мені Марсіч потім, що Кошиць зажадав одну тисячу за вивчення хору і запису на 10 платівок. Марсіч, щоб Кошиць був вдоволений і ще лучше любив ту роботу, запропонував йому дві тисячі доларів, на що Кошиць зразу погодився і відразу давай організувати новий хор і робити платівки. Гроші вже є, але де взяти співаків? Це літо, липень, гарячо, співаки, які ще були, повиїздили на вакації. Кошиць не дуже здоровий, ще й безгрішний, відмовитись від свого фаху й заробітку було тяжко. На громаду, провідників і на газети він був лихий, що не зібрали грошей, як був час і як ще були співаки з хору централі і навіть з Українського Національного Хору, що з ними Кошиць приїхав до Америки тому 20 років.

Кошиць сам почав організувати хор. Я подав йому кілька адрес. Степана Шумейка, Михайла Скоробогача, пару дівчат, що були в Нью Йорку. Кошиць ще мав трое з давнього хору, а це Петра Ординського, його дружину і Марію Гребінецьку і то все. Названі мною особи привели ще кількох аматорів, але то все не співаки, навіть без голосів.

Знову до голови прийшла мені думка, може би сталось чудо, і в Нью Йорку таки появиться хор з нічого. Мав я знов товариша, що називався Денис Руснак, що був братом славного співака Ореста Руснака з Буковини /1895-1960/. Денис Руснак співав у Хорі Донських Козаків під управою Жарова, Денис часто приходив до «Сурми», виступав на моїх радіобалах і був дуже товариський чоловік. Я йому розказав історію платівок Кошиця, той щось подумав і сказав, що може йому вдасться щось зробити. Порозумівся з Кошицем, що попробує привести групу Жарова, щоб допомогти зробити добрі платівки. У Жарова було ще кількох українців, то Денис думав, що буде згода.

Так і сталось. Одного вечора весь Донський Хор прийшов до Кошиця на пробу. Було б може все вийшло добре, як би Кошиць був бизнесмен, а не мистець. А то

ще заки почали хористи Жарова співати, Кошиць почав їх спів гудити, що це не спів, а крик, вигуки, гей, гей та все гей. Спеціально критикував диригента Жарова.

Донські козаки були тоді на вакаціях і отримували по 125 дол. тижнево, без роботи. Чи хотіли би вони свою роботу втратити? Таки того самого вечора забралися і вийшли, так мені сам Руснак розказував і дуже жалів Кошиця, бо він був добрий чоловік і щирий українець. Мусів триматися свого заробітку, мав приправлену ногу, бо свою втратив на війні. Денис Руснак оженився на Йонкерсі, там і помер в 1952 році.

По двох місяцях проби з призбираним сирим співацьким матеріалом, нарешті Кошиць дав згоду записати це на платівки. Марсіч винайняв найкращу фірму Б.О.Р., яка вже рекордувала електричним способом до мікрофона. Але рекорди не вийшли добре, бо це був воєнний час, матеріял був поганий, платівки вийшли шипучі.

Я зразу взяв до «Сурми» сто альбомів та їх розіпхав, потім ще добирав, бо мусів заплатити Марсічові кошти за записування, трохи він сам продав. Якби було все добре, то Кошиця слава ула б записана на платівках на віки, але не було щастя. Також перші його платівки не дописали, ті що були записані в компанії Бронсвик. Тоді співаки були оригінальні з України, але тоді, в 1921 році ще не було мікрофонів, а співалося до труби, то не можна було охопити всіх голосів. Ці платівки також не дуже розходилися, і сам Кошиць ані одних ані других не любив.

Можливо, як би був наспівав інші пісні, щось на взір Гуменюкових, що ще нині їх Конгресова Бібліотека перевидає як зразок народних скрипалів, то був би мав більший успіх між покупцями. Але Кошиць такої музики чи співу не міг слухати. От що писав він до д-ра П. Маценка, як йому радили включити до репертуару пісні М. Гайворонського /що він таки зробив/: «Ні як не можу зміркувати, як може композитор писати військові речі для мішаного хору, а ще гірше для хору жіночого... Я



радію, що коли ці речі вийшли в світ, я вже був лисий, а то облісів би за один раз навсе».

Але самий факт появи платівок підбадьорив Кошиця. Він виступив на моїй радіопрограмі із зверненням до української громади в Америці з нагоди закінчення рекордування пісень і при цьому дав багато пояснень про свою працю, кажучи:

Вельмишановне Українське Громадянство Америки!

Маю приємність подати вам веселу новину — рекордування української пісні під мою орудою вже закінчене і за кілька тижнів рекорди будуть вироблені компанією «Сонард» та пущені в продаж, а всі передплатники одержать свої замовлення.

Час і місце не дозволяють мені висвітлити цікавий перебіг цієї трудної й клопітної справи, але ті, хто читає українські часописи, знають в який темний кут загнала була партійна гризня та людська злоба це культурне діло.

Справа була цілком заморожена і залишилось тільки чекати її смерти. Мене самого, що весь час боровся за неї, брала вже розпука, кидала надія. Але разом з тим міцніла моя енергія і рішення, за всяку ціну спасти від загибелі культурну справу, яку нерозважні і нерозумні люди топили. Завдяки пораді шановного пана Сурмача, мені пощастило бизнесово зацікавити голову корпорації «Сонард», Івана Марсіча. Ґрунтом для нашої згоди стала дуже скромна цифра передплат на рекорди 2,500 дол., яка і довела нас до контракту.

Рекорди пісень таким образом стали дійсністю, всі передплатники одержать замовлення, а наше громадянство матиме зарекордовану хоч краплину безодні нашої народної вокальної культури.

Треба сказати, що до цього часу у цій ділянці не зроблено майже нічого, а час і страшні події нищать не тільки культурні скарби нашого народу, але й поставили під загрозу саме його існування. Тож при цих умовах, скромний факт рекордування нашої пісні набирає

культурного значення і ваги. Але з переходом на бізнесові рейки справа дуже ускладнилась, бо виникла необхідність поєднати бізнесові інтереси з інтересами музичними й культурними та дати рекорди не лише цікаві і цінні з культурного й музичного боку, але й вигідні для ринку, щоб могли задовольнити пересічного покупця. Тож на двадцяти сторінках рекордових плит середнього розміру треба було вмістити найбільш яскраві зразки нашої пісні, різноманітні характером, різного хорового опрацювання, та різними авторами.

Мені пощастило досягнути цього, і на рекордах зафіксовано зразки майже всіх родів нашої пісні. Тут є передісторичні поганські щедрівки й колядки, далі ті ж щедрівки й колядки мішаного погансько-християнського характеру і змісту, а далі суто християнського. Є пісні історичні, героїчні, військові /стрілецькі/, балади, побутові, любовні, сімейні, коліскові, жартівливі, сатиричні, гумористичні та пісні до танцю /коломийки/. По характеру вони протяжні і швидкі, сумні й веселі, мрійливі й реалістичні, жіночі й чоловічі, пісні з Великої України, з Галичини та Буковини.

Щодо характеру їх опрацювання, то я тримався того напрямку, де пісня залишається піснею, а не стає матеріалом для спотворених викривлень сучасного так званого «модернізму». Для цього я вжив праці композиторів, послідовників батька української музики, М. Лисенка, а власне: самого Лисенка, Людкевича, Колеси, Кошиця, Стеценка, Леонтовича, Ступницького й Гайворонського. При тому прийшлося взяти не двадцять пісень, згідно контрактів, а 27, хоча се і побільшувало роботу вдвоє.

Мені пощастило також розв'язати те трудне завдання, щоб кожна плита уявляла собою закінчену цілість. А вся серія 10 плит, 27 пісень теж зв'язану цілість. Себто, щоб усі пісні були споріднені тонально, та щоб кожна пісня чи плита не суперечила другій, і можна було переграють як кожную плиту зокрема, так і всю серію разом поступово в порядку нумерації, не турбуючись й

не наражаючи слуху. Все ж вкупі повинно уявлять собою органічне ціле, а разом з тим різноманітне: і характером, і змістом, і темпом, і настроєм, щоб утворювався своєрідний цілий концерт. Звичайно, що всі двадцять сім пісень — це найменша порошинка земної кулі, одна краплина безодні цілого океану нашої пісні, і треба тисячі плит, щоб записати хоча частину того, що зібрали в народі наші етнографи й музики. Але треба радіть, що хоч це зроблено та ще й такими мізерними центами. Більшої праці, конечної й важної, можуть dokonати тільки наші організації...

У справі самого рекордування, мені прийшлося працювати на підставі старого кошторису, не відповідного до часу й умов, та при обставинах воєнного часу, найбільше несприятливих, коли всі люди пішли на війну або на оборонну роботу, співака ж трудніше знайти, ніж білу ворону. Отже ті, що співали, повинні були працювати на пробах коштом власного відпочинку, після тужкої денної праці, а проби приходилось робити вночі. Тим більше подяки заслуговують ті, яких любов до рідної пісні привела до завершення цієї справи.

Отже в першу чергу дякую дорогим, на жаль, нечисленним передплатникам рекордів та окремим жертводавцям, які дали можливість будувати скромний фонд в 2,500 доларів, що став ґрунтом контракту з паном Марсічом. Далі дякую вельмишановному панові Теодозію Каськову, голові рекордового комітету, який єдиний не кинув мене в організаційній роботі, жертвенно віддаючи справі свої сили і час, серед власної праці і клопоту. За співчуття і поміч дякую також ВШ Степанові Шумейкові. Дякую дорогому Леву Сорочинському, який пустив в рух ідею рекордування, а далі словом, пером і матеріально сприяв його здійсненню, як і п. проф. Іванові Королишину з Дітройту. Дякую також дорогим дописувачам і симпатикам нашої пісні, що свого часу ширили ідею рекордування своїми дописами, а всім нашим часописам дякую за те, що ті дописи друкували. Дякую дорогим співачкам і співакам,

зокрема українцям, які доконали тяжку хорову працю. Зокрема дякую нашим солістам: пані Марії Гребінецькій, Марії Полиняк і Олесі Онуфрик-Шумейко, а вкінці, але не останньому, відомому українському співакові Петрові Ординському.

...При цій нагоді вважаю потрібним нагадати українському громадянству ім'я чоловіка, що своєю доброю радою та активною участю сприяв справі рекордування, що попала вже в глухий кут. Це є нам усім відомий бізнесмен п. Мирон Сурмач. За його порадою і при його участі я зміг порозумітися з п. Ів. Марсічом, який перебрав на себе рекордування пісні під мою орудою та довів його нині до успішного кінця. Але побіч доброї ради п. Сурмач причинився до справи рекордування й активно значною сумою замовлень рекордів та оголошеннями зі своєї радіогодини, в якій кілька разів давав і мені можливість звертатись у цій справі до українського громадянства. Тож коли благородне дітройтське громадянство пишно завершило рекордування щедрою пожертвою та значними замовленнями, то п. Сурмач гарно й щиро розпочав та сприяв. За це належить йому шана й дяка як від українського мистецтва, так і від кожного, хто цінить і розуміє культурний чин..."

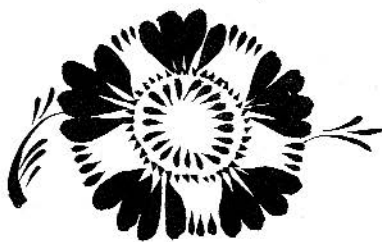
Така то була історія із записом виступів хорів О. Кошиця. Щасливі ті люди, що слухали його перших концертів. Тепер читайте рецензії про них і плачте, як я плакав, коли поїхав до далекого Вінніпегу на похорон сл. п. Олександра Кошиця в дні 27 вересня 1944 року. Тільки цвітів, а з ними стільки сумно-заплаканих облич Вінніпег ще не бачив. День був лагідний, хмари перелітали. Коло дому «Просвіти при Флора Евені вже від ранку довкруги стояли чоловіки і жінки вбрані на темно. Канадський прапор на пів машини, а під ним жовто-блакитний український — обидва спільно маяли, один одному не перешкоджаючи.

Як я прийшов коло «Просвіти», то став між людьми, щоб почути, що вони говорять. Між старшими чути було:

«Великий чоловік»... «професор помер...» Діти по-англійськи «Професор дайд — гі воз а найс мен»... Всі ті прості, ясні слова відносилися до Нього, але ніхто з приявних не міг Його словом описати. Цеж наш геній — Кошиць помер! Він один лише такий у світі був. Як з ним бувало говорити, або лише на нього дивитися, таке враження, як би чоловік у іншому світі жив. Забуваєш цілком за себе, а за кожним рухом Кошиця глядиш. Навіть тепер, коли він уже мертвий на катафальку лежить, то й тепер він сили не тратить, а притягає, щоб на нього подивитися. Ніби щось ще хоче доповісти, ніби привітати, ніби всміхнутися гарненько і сказати: «Так, голубчику, ми ще щось зробимо для утривалення української пісні!» І стояв би так коло небіжчика годинами, вижидаючи, що ось-ось порушиться. Як може таке всміхнене лице, такі гарні чарівні руки так мертво лежати? Вони ж колись таку силу мали, що королі перед ними чоло схиляли...

О год. 2-ій по полудні священики похорон відправили. Місцеві й позамісцеві громадяни попрощали небіжчика з-під «Просвіти», процесія рушила до Собору. Найменше 5 тисяч людей брало участь у похороні, вінків було понад 70.

Поховали Батька-Отамана нашої пісні у великім гранітовім гробівці у мідяній трумні. Кошти похорону покрив Комітет Українців Канади. Там може лежати Кошиць аж до того часу, поки не постане вільна, самостійна, незалежна Україна і поки — як вірила вдова Тетяна — не перевезуть його тлінні останки туди, де зріс і набрався любови до української пісні, якою здивував цілий світ. Тим часом Вічна Йому Пам'ять!



# 16

## ДЕЩО ПРО МОЄ ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ

Ще не все описане за роки 1927-37, але вернуся 13 років назад. Мені тоді наступав 29-ий рік. Я вже десь читав, чи хтось практичний мені говорив таку мудрість: «Коли до 30-тки не жонатий, а до 40-ки не багатий, то пиши «пропав»! Щоб доробитись, то я не боявся і поза сороківку пробувати, але щоб до тридцятки бути жонатим, то мене досить непокоїло.

Ще як я приїхав з Вілкс Беррі до Нью Йорку, то нераз згадував про своїх там знайомих та особливо про Параньку, що вона там думає. Як я був там на борті, мама Параньки все казала, що Паранька буде для тебе добра жінка. Вона дійсно була гарна дівчина, дуже роботяща, мама її любила. Певно мала тоді десь коло 15 років, ще ходила до школи. Була роджена вже в Америці, також співала в церковнім хорі, батьки її Бенц були з Мостів Великих, пів крайової милі від Жельця, це були близькі краями.

Також з голови не вилізала мені довго друга сопранка, Юлія Адамович. Вона вибрала собі мене за дружбу, як женився Степан Ковальський, член церковного хору в Вілкс Беррі. Ці дві дівчини були в мене довго



*Шлюбна фотографія Мирона і Анастасії Сурмач.*

на думці, що вони собі за мене гадають, що я собі поїхав і за них не дуже дбаю і до них не пишу, нехай думають, що я світовий чоловік, море мені по коліна. Нехай собі трохи за мене побанують.

Витримав я трохи тоді, а потім написав і вже на другий день хотів мати відповідь. Щось так ми зо три роки переписку вели, а потім таки почужилися. Я пішов у бізнес, їх мами виховали на добрих жінок-господинь, не до бізнесу. І так сталося з обома. Повиходили заміж, Паранька чомусь скоро померла, а Юлія навіть стала бабцею. Чоловік працював у копальні. То все, що я виніс з романтичного життя в Вілкс Беррі.



А тут, в Нью Йорку, стільки тих знайомих дівчат було, що можна було вибрати, а мені був у голові бизнес і моя книгарня, і всі оті клопоти щоденні, а ніччю обрахунки і писання листів до людей по всьому світі, які до мене зверталися з різними справами.

Як вже все якось наладналося, а мені пішло під тридцятку, то я таки порішив, що треба себе якось влаштувати побутово. Вибрав я собі три дівчини, кожна з іншим характером і виглядом. Якби те все було в одній особі, то не було би клопоту. Освідчився, дай перстень, назначи день шлюбу, та й усе готове, до сороківки ще можна буде доробитися /маєтку, не дітей/.

Скажу лиш їх імена: Маруся, Ольга і Настуня.

Перша була в Америці вже 5 років, була собі здорова, бувала на всіх баях і пікніках, легко було з нею говорити, танцювати, ще до того мала понад три тисячі доларів готівки. Три тисячі в той час були гроші; новий автомобіль можна було купити за 500 дол.

Друга була Ольга, роджена в Америці, мала вищу освіту. Її братанич працював у мене в друкарні, то я був часто запрошуваний до них у гостину.

Третя лиш тому рік приїхала з краю до сестри і брата. Перша має гроші, друга має науку, третя має ще й крайову красу, скромність і рожеві личка.

Відвів я третю в неділю ввечері до її дому. «Гуд бай», — кажу, — бо завтра багато роботи, то треба рано вставати, треба більше спати, щоб не бути втомленим. Але жінки мають так званий шостий змісл інтуїції: Ти хочеш йти на баль до Народного Дому, там хочеш мати забаву з другою!

Відгадала, якби читала з мого лица. Але все одно, я таки попрощався, прищулився і пішов.

На залі в Народному Домі в той час кожної суботи і неділі відбувалися балі або представлення, а потім баль. Радіо ще тоді не було, ні телевізій. Всі українці були ще молоді, любили бавитися, шукали за товариством.

Я знайшов кого хотів побачити, попросив її зразу до

танцю. Доки музика грала ритмічно, було приємно. Музика перестала грати, а я не знаю, що до неї казати. Як був з Настунею цілого півдня, то не міг набалакатися, любив слухати її бесіду і все мав щось до розмови. Тут на залі з тою якось нічого не було балакати, то я подякував за танець, перепросив і відступив. Зараз собі подумав: «було би монотонне життя з нею». Треба таки побачити Марусю.

Це була собі проста селянська дівчина, здорова, міцна, то думаю, буде добра і буде задоволена з усього. Отже на наступну неділю знову було представлення в Народнім Домі. Як я прийшов, Маруся вже сиділа в останній лавці ззаду, щоб бачити усіх, що входять. Прийшов я та й сів коло неї, привітався та її руку затримав у своїй. Так сидимо і щось балакаємо. Нараз входить на залю Настуня зі своєю сестрою, йде попри мене, я тримаю руку Марусі, а другу подаю Настуні. Вона доторкнулась моєї руки, а мене стрясло як електрика. Я дивився, де Настуня з сестрою пішли сісти, Марусю перепросив, пішов сісти з Настунею. І того вечора освідчився Настуні.

Я знав і казав, що з нею буду мати найбільше клопоту, бо вона перебула з мамою першу війну. В їх хаті були австріяки, німці, мадяри, потім різні москалі, все те виділа, ховалася в бур'янах, по лісах. По сільну ропу ходила поміж кулями аж до Коломиї із Скоромох. Настуня мала мені що оповідати про війну, про все її життя. Перебула зі мною 47 років. З її духом і думками живу і буду жити до свого кінця. Задоволений, що її вибрав.

До тридцятки таки оженився, а тепер треба виконати десятилітку, щоб доробитися. Першу десятилітку від 1924 року до 1934 року був у повнім бизнесовім розгоні. Видавав книжки, платівки, рольки, почав першу радіо-програму українську, влаштовував балі, концерти, опери, прогульки матерів. Тисячі витрачав на оголошення, мав дванадцять помічників у крамниці, закладав філії «Сурми» в різних місцевостях, де були українці.

Крамницю тримав відчинену сім днів у тижні від 8-ої ранку до 10-ої ввечері. Полісів, перебув операцію на жовч, постарівся, не доробився. Але є дочка Славця, що вже малює всіма пальцями по стінах, щоб потім стати славною маляркою, мама /Настуня/ співає колискові пісні для малого Миронця, отже жив як люди, а маєток як Бог дасть.



*Мирон Сурмач з родиною*



## БАЛІ РАДІЄВОЇ ПРОГРАМИ «СУРМИ»

Було їх усіх до тридцять. Щоб читач мав уявлення, як вони виглядали, і хто там тоді виступав, для того поміщу у своїх спогадах допис про один такий баль десь наприкінці вересня 1935 року. Дописувач в «Народнім Слові» підписався «Учасник», думаю, що то правдоподібно був о. Степан Мусійчук:

«Одною з найбільших атракцій товариського життя українців Нью Йорку й околиці — це радіо-балі «Сурми».

Цьогорічний баль «Сурми» був, мабуть, вершком всіх попередніх балів, бо перевершив їх так під оглядом чисельности публіки, як і артистичного рівня програми. Прекрасна величезна заля удекорована американськими й українськими прапорами, та мелодійні звуки одної з найстарших українських оркестр впроваджували зараз кожного з присутніх у веселий, безжурний настрій. Плили тони музики, а з ними танцюючі молоді і старші пари. Кожний з гостей мав відповідне собі товариство та відповідні забави. Молодь танцювала американські фокстроти й танґа, пускаючи в перервах любовну пошту в рух, старші забавлялися старокрайовими танцями, а діти знову мали свої втіхи з кіном з різними ласощами й розгрівками на бальконі.

Заля була відчинена о годині 4-ій по полудні. Точно о год. 7-ій, як було заповіджено, почалася мистецька частина балю, себто концерт-водевіль. В концерті тім взяли участь наші найкращі радійові артисти, співаки, музики і танцюристи. Програму розпочинає майстер церемоній, звісний гармоніст-віртуоз, капітан Микола Говл, який представляє публіці артистів. На сцену вступає оркестра нашого композитора, проф. Михайла Гайворонського, і під його батуютою відограє в'язанку українських пісень, які відбиваються в серцях публіки й викликають бурю оплесків. Захоплена публіка не хоче прямо пустити зі сцени професора і його оркестри. Як слідуочі виступили брати Лаврики з Алентавн, які мають там свою радіопрограму і тішаються великою популярністю. Їх виступ складався з двох народних пісень, згармонізованих Франком Лавриком, який скінчив музичну консерваторію. По Лавриках виступає мальовнича група молоденьких дівчат з Пасейку під проводом свого пароха, о. Мусійчука та відспіває кілька народних пісень. Ті самі дівчата виступали ще і позакінченні концерту на залі з вправами й співом.

Незвичайно симпатичний був виступ молодой сопраністки, Йосифи Гурак зі Скрентону, яку наша публіка мала нагоду бачити вперше. Є це наша молода сила, що виграла перше місце в контексті співу в Скрентоні і тепер вибирається на дальші музичні студії до Італії.

Осередком і кульмінаційною точкою програми були молоді сестри Шиманські з Філядельфії. Бракує прямо слів, щоб висказати це велике захоплення, чи радше екстатичний шал, який огорнув публіку при їх появи на сцені. Їх прекрасні голоси, чудові личка, міміка лиця й рухи прикували й гіпнотизували кожного з присутніх. З запертим віддыхом, хоч з іскрючими очима слідкували всі за кожним їх рухом та ловили звуки їх співу. Коли кінчили співати, заля гриміла так сильно від оплесків, що, здавалося, шибки вилетять з вікон. Раз,

другий і третій мусіли на домагання публіки вертатися на сцену та ще співати українські й англійські пісні. Дійсно можна сказати, що це справжні артистки з великим талантом, дарма, що вони ще молоденькі, бо одна з них має 12 років, а друга заледве 8.

По сестрах Шиманських виступає панна Грабович з Централі та разом з Михайлом Лавриком відспіває симпатичний дует. На домагання розохоченої публіки, виконує ще сольову точку, а відтак пописується її брат на гармонії. Для доповнення, виступає балетмайстер Теофіль Юрченко /Ольшанський/ в чудовім козацькій строю та виконує власного укладу «Гопака». За хвилину вибігає дівчинка /Оля Березович/ в народнім строю, і з нею Юрченко докінчує танець власного укладу «Залицяння козака».

На закінчення програми виступає капітан Микола Говп зі своєю гармонією та провадить публіку довкола світу, граючи зі справді мистецькою вправою характеристичні пісні різних країн. Розбавлені гості оплескували його грімко як віртуоза-гармоніста і як майстра церемоній.

Програма концерту закінчилась, та нікому з присутніх не хотілось якось вставати з місця; всі хотіли б слухати далі концерту

Не дивимось на успіх балю зі сторони матеріальної, яка також є дуже важною; бо від неї залежить у великій мірі успішне провадження радіопрограми, але дивимось в першій мірі зі сторони моральної. Треба ствердити, що моральний успіх концерту та балю не міг випасти краще, як випав. Багато, мабуть, коштів треба було вложити в таку артистичну широку програму, але за те ньюйоркська публіка дістала те, чого вона і не сподівалася. Доказом цього був її великий ентузіазм та невгаваючі оплески. Настрій піднесення й захоплення переносився зі сцени на залю й лучив публіку й артистів в одну тісну, веселу українську громаду.

Спеціальне значення мав концерт для нашої, тут родженої молоді. Наша американсько-українська

молодь, чи то з причини зависоких вступів, чи заповажного настрою концертів, як вони кажуть, мало буває на українських концертах та святах, на яких зазізналась би з нашим життям. Радіо-баль «Сурми» своїми низькими цінами й різнородною програмою більше свобідного, забавового характеру, стягає їх чисельно та зазізнає з культурними цінностями укарїнського народу.

Підприємству «Сурма» треба побажати найкращих успіхів в дальшій праці, а українське громадянство оцінить цю працю як слід, коли попре її як таку, яка приносить користь цілому загалові».



*Гості на Радіо-баль «Сурми». Мирон, молодший, на середині.*



# 18

## МОЇ ПЕРШІ ВАКАЦІЇ І РОДИННА ТРАГЕДІЯ

Про слово «вакації», або «канікули» я довідався аж по другій світовій війні від скитальців, що приїхали до Америки і стали розбудовувати відпочинкові оселі Союзівка, Верховина, Сумівка, Ольжичівка, Київ, Гантер і інші.

Давніше, хлопці, що робили по ресторанах за кухарів або помивачів, по скінченню своєї 10- чи 12-годинної роботи в одному ресторані, дивилися, чи не можна би ще поробити пару годин в іншому ресторані, а вже як мали вільну неділю, то обов'язково їхали над море, до Ракавей Біч або Куней Айленд, і там наймалися на роботу на один день в неділю, бо звичайно все там було потрібно екстра робітників в неділю. Такий був важний доляр давніше, а здоров'я, відпочинок, вакації не були в рахубі.

По двадцятилітній сталій праці, по сім днів в тижні, від 1910 до 1930 року я не відходив від праці, хіба два рази був у шпиталі по два тижні. Але тоді два тижні в шпиталі і доктор за операцію взяли від мене 200 долярів. Нині платять більше як 200 долярів на день за самий шпиталь.

Перші мої вакації я не взяв для себе, але для своїх тоді двох діточок, Славці й Івасика. Славці було тоді 4 роки, Івасикові рік і пів.

Вакації ми взяли собі в дружини брата, Василя Бабія, що рік тому купив собі гарну 125-акрову ферму в місцевості Саратога, Н. Й. Фарма коштувала його тоді 4 тисячі, і то він дістав її на сплати. Мав він корови, двоє коней, кури, качки, ще й сад і ліс. Ну, так як бувало в Желдці у моєї бабуні Стронціцької.

Я свого авта ще тоді не мав. Був у мене на роботі за сейлзмена Степан Бучовський, він був з природи механік на всі заставки, також друкар, навіть почав видавати на свій кошт ілюстровану українську газету, забув її назву. Але вийшла тільки один раз. Він направив мені фонографи, вставляв пружини, бо в старих фонографах дуже скоро пружини рвалися, коли хто хотів, щоб фонограф йому грав цілу довшу платівку, а пружина була зроблена тільки на 10-цалеву платівку.

Тому Бучовському я купив на сплати малий трок, і він на цьому троку мав цілу свою музичну крамницю, платівки, пружини, голки до грамофонів, все що йому було треба. Він навіть собі винайняв хату в Рівер Гед на Лонг Айленд і там перебував все літо, а до мене приїздив по товар. Він власне завіз нас усіх четверо до брата в Саратозі і залишив, а сам поїхав до бізнесу. В мене, в «Сурмі» на Евеню А працювали тоді Михайло Білянський, Іван Кибало, Павлина Мигаль /тепер Різник/, Василь Бундзяк і Петро Задорецький. То менше-більше я мав досить помочі, аби обслужити покупців. Але все думав, що мене таки там треба, щоб бізнес оплатився.

Вакації в шваґра почалися щасливо, дружина в хаті з жінкою шваґра, я з дітьми на дворі під деревами, гойдаємося, холодною водою оббризуємося. Івасик ще добре не бігає, часто падає, Славця його підносить, я ховаюся поза корчики порічків. Маємо такий добрий час, що не можливо висказати. Івасик з синіми очима, як анголятко, бігає, падає, тішиться життям, природою, і ми з ним; веселішого неможливо мати часу навіть у раю.

Перебув я в тім щасливім раю тиждень, в неділю по полудні попрощався зі всіми, шваґер відвіз мене на станцію до залізниці, і за п'ять годин я вже в «Сурмі». Трохи дещо переглянув, знайшов все в порядку. Міг би довше побути разом з родиною і маленьким Івасиком, але бизнес важніший. В понеділок рано, лише я вступив до крамниці, дістаю телефон. Кличе шваґер, каже: «Шваґре, сталося нещастя. Івасик у шпиталі, попарився, приїзди якнайскорше». Мені телефон випав з рук. Як? Чому? Де? Не міг я його розпитувати, але відразу біжу на станцію Гренд Сентрап. На жаль, поїзди до Саратоґи йдуть раз на день. Другого нині вже не буде. Автобусів у тому часі ще не було. Хтось порадив, що річні кораблики йдуть до Олбані цілу ніч. Я цей кораблик знайшов і поїхав. Страшно мучився на тому човні цілу ніч, не спав ні хвилини, але заїхав. Шваґер, якому я дав знати, що приїду, стрінув мене на березі. Їхали ми до Саратоґи 35 миль, по дорозі нічого не говорили. Він не хотів казати про причини попарення Івасика, мені було прикро питати, так ми заїхали під шпиталь. Ой, як тяжко було показатись бідному Івасикові на очі, за що він маленький має терпіти таку муку, він такий гарненький, такий милий, такий веселий, невинне, правдиве анголятко.

Приступив я до його ліжка з заставками. Він розплющив свої сині оченята, підвівся і став на ноги, простягнув до мене свої завинені рученята і каже: «Папа, руці — буба». Це були його останні слова. Руки, груди, карк — попарені, обмотані, на руки його взяти я не міг. Я був би дав йому свої руки і своє життя, аби він був здоровий, але так неможливо. Прийшла сестра і сказала, щоб ми вийшли, бо лікар хоче його ще раз оглянути.

По огляненню, прийшов лікар і каже, що задуже попарений Івасик, і кров його вже не працює, він не витримає того попарення. Його нам більше не показали. Я з дружиною був у шпиталі цілу ніч, рано Івасика вже забрали і нарядили. Лежав він в похоронному заведенні вбраний, підмальований і гарний, але неживий. Похова-

ли ми його з церкви св. Юра в Нью Йорку на цвинтарі Кальварія.

Тяжко мені писати, чому він попарився, але треба. Жінка швагра запарювала муку для телят, поставила великий баняк з гарячою водою і мукою на долівку в кухні і саме кудись вийшла. Хлопчина побачив воду в баняку, думав, що це та сама вода, що в криниці, де любив хлюпатися нею, встромив собі в окріп та з болем схопився за груди і шийку, все це попарив дочиста. Прибігли обидві жінки, моя дружина кинулася бігти навпростець через фарму з пів милі до лікаря, бо швагра не було вдома. Там лікар робив, що міг, але відіслав скоро до шпиталю, і така це історія моїх перших вакацій, хай нікому таке не трапляється.

По похороні Івасика вдома і в крамниці, як звичайно буває по нещастю, про нещасну подію майже не говорилося: Бог дав життя, Бог взяв, не завернеш. Але дружина блідла, куняла як несвоя. В мене також відпала охота до бізнесу. Задорецькому віддав тоді вести мою радіопрограму. Сам кажу до дружини, що дві неділі я залишуся в кімнаті, не буду нічого їсти через два тижні, щоб мені тільки принесла пару помаранч. Два тижні я буду постити, читати, думати, як з того клопоту вилізти і зробити якісь плани на дальше життя.

Дружина на мої слова настрашилася, але не могла нічого порадити. Сказала в крамниці, що я рішив робити. Там також зараз махнули руками: Ого, вже Сурмач пропав! За яких два-три дні мого посту, дружина порадилася з робітниками та ще з Калеником Лисюком, що приходив щодня, що мені треба доброго лікаря, щоб мене оглянув, бож це зовсім ненормально, щоб хтось з добрим розумом себе морив.

Закликали спеціаліста-лікаря, всі прийшли до мого мешкання. Але я зачинив двері від своєї кімнати і кажу: Мені лікаря не треба, я це роблю зі своєї волі. Піст лікує і направляє здоров'я, майже від всякої хвороби. Найкраще постити пару днів, а навіть тижнів. Треба пити лише

воду. Я додав собі тоді помаранчі, бо тоді я думав, що вони добрі для здоров'я.

Хоронителі мого здоров'я стукали в двері, переконали мене, що лікар мене лиш огляне, нічого не буде робити, але я таки не відчинив дверей. Хтось радив двері розбити, але цього не зробили і пішли. Я виграв.

Я мав постанову два тижні нічого не робити, лиш бути самому в хаті, пити воду, читати і думати. Взяв собі книжку Винниченка «Чесність з собою», американського філософа Дюрента «Історію цивілізації» і ще кілька книжок. На жаль, багато читати не міг, бо щось в голові задуже шуміло. Як задуже шуміло, то я заплющував очі, і тоді ще гірше шумить, щось передо мною як мряка, дим, клубиться, перевертається. Далі я з тим лечу, падаю, але зовсім без страху, що вб'юся, або потовчуся. Так було щодня, і я тільки дивувався, що є, що я ніби падаю коміть головою з висоти на землю і зовсім не боюся, що заб'юся, або потовчуся. Що то може бути за причина, що я зовсім не маю страху за своє здоров'я, прецінь я не безсмертний...

Звичайно, коли люди є в гарячці, або в якомусь такому стані від наркотиків, чи алькоголю, то щось там плетуть, часами кричать зі страху і т.п. То я питаюся і дістаю відповідь, що чоловік, який має чисту совість, то йому ніщо не страшно, він нічого не боїться. То я успокоївся і тільки приглядався далі подіям, які розгорталися перед моїми зачиненими очима.

Йду, чи лечу вулицею і по боках бачу чудові хати, парки, цвіти. На дорозі люди, вози з кіньми, є мужчини і жінки, лише не видно дівчат і дітей. Далі бачу, будинки ніби ростуть аж понад хмари, бачу, якісь мужчини в блідих уніформах ніби спадають на землю звідкись. Все це мене зацікавило, все воно гарне, тихе, спокійне, чудове, куди не глянеш. Нарешті я ніби спитав, де я є, що то все є? Дістаю відповідь: «Ти є на тому світі, там, куди люди йдуть по смерті».

То я знов питаю, а що значать ті будинки, що ніби ростуть, а ті люди там звідкись спадають, чому не видно

малих дітей і дівчат у вузьких светерах, як буває в Нью Йорку. Відповідають: Ті будинки, що ніби ростуть, то їх майструють ученики, які хотіли би стати архітектами і скорше померли, школи не закінчивши, тепер вони тут роблять те, що хотіли робити за життя. Тут думкою все робиться. А ті чоловіки в уніформах, що спадають, це вояки з Китаю, бо там тепер є війна, вони побиті. Дівчата тут є, але вони повбирані як старші жінки, груба хустка, спідниця, без жадних тісних убрань. Діти також є, але вони осібно, там в будинку, щось як голуби виглядають з вікон і одно до другого перелітає.

Придивляюся далі на той їх світ. Все мені подобалося. Але я дещо не зрозумів і запитав, як це є, що сюди приходять всі померлі; це мені здається несправедливо. Бо злі люди тут не повинні бути.

— А хто є лихий, ти думаєш?

Зараз я подумав, от поляки, якраз тепер в Галичині нападають на невинних селян і їх немилосердно катують. І то тільки за те, що вони українці хочуть мати свою державу. То їх пацифікують.

Мені на це у відповідь показали хлопців на вулиці, як на гилячках як на кониках, з прутиками в руках, з одного боку польські хлопці в рогативках, з другого українські в синьо-жовтих шапочках. Штуркують себе і викрикують: Є Україна! Нема України! і т.д. Я кажу, що то за приклад? А вони відповідають, що так дивляться на нашу боротьбу з поляками інші народи. За пару років ви так будете дивитися, а що ще прийде пізніше, то нема порівняння.

Не пам'ятаю, що я далі на це відповів, але коли всі людей прийдуть, то треба післати на землю когось, кого люди знають, щоб він розказав, як тут є, щоб люди не забивалися, не мучилися, але приготувалися до того життя.

— Кого ж такого туди післати?

— Пішлить, — кажу — недавно померлого найбільшого мага Гаррі Говдіні. Він за життя відкривав всі секрети штукарів, його не могли замкнути в жадних

скринях, ні в ланцюгах опутати. Його зав'язали в мішок обкрутили шнуром, вложили в скриню, омотали ланцюгами і вкинули у воду, а він і звідти видістався. На світі вже не було штуки, якої він не міг би розв'язати. Він помер три роки тому і перед смертю зробив з жінкою і з одним приятелем угоду, що якщо він на тому світі буде свідомий, то дасть знати за своє існування. Жінка і приятель уже три роки чекають на його знак.

— Ні, — мені кажуть — це люди і так не повірили б. Та й не треба, от ми часами беремо когось з живих, щоб тут подивилися, от ти тут і видиш все.

— А як на тому світі всі можуть поміститися? — питаю.

— А це все в атомі твого мозку. На це не треба ані місця, ані часу. Як чоловік помре, то час для нього зупиниться. Щось як сон. Як спите, час не рахується. Як пробудитесь, лиш останню мінуту перед засинанням пригадуєте. Щоб на тому світі вічно цікаво, треба більше знати, треба до того приготуватися, читати, дивитися, слухати, вчитися не тому, щоб мати диплом, але щоб знати. Бо хто більше знає, більше може мати приємності студіювати...

Це моє маячіння, як його назвав д-р Л. Цегельський, коли я його розказав по своїм пості, казав він списати і вислати до «Вісника». Воно ще ніде не було друковане, бо я вважав його за дещо контроверсійне. Американський кореспондент Марк Стуард був у мене раз, я йому розказав про своє маячіння, і він помістив це в газеті «Рекорд» в Гакенсак, Нью Джерзі. Його найбільше зацікавило, чому американський штукар не дає про себе чути з того світу. В моїм маячінні він знайшов пояснення і це видрукував в тій газеті з 27 січня 1977 року в статті під назвою «Розмова з пасічником».

Таке маячіння мав я через цілі два тижні, то можна було ще багато іншого довідатися, як би я міг зараз записати. Але як тільки я розплющував очі, все щезало. Ввечері приходила до мене дружина з крамниці, то я казав їй слухати, що буду оповідати. Вона згодилася,



сіла коло мене, я взяв її за руку, замкнув очі і почав говорити. Але вона скоро видерла руку, кажучи, що не хоче слухати, бо я говорю як без пам'яті.

Те, що я тут записав, то лише частина з того, що я собі запам'ятав. Можливо, воно все цікаве для когось, але таке зі мною сталося тому 50 років. Від тоді я став веселіший, ніякої хиби в тім не бачу, свого обряду і віри не покидаю. Це ж не заважає вчитися, любити природу, більше знати, бо ніби і по смерті з науки буде користь. По смерті одна хвилинка як мільйон літ — те саме. Тіло вмере, час стане, душа, розум. Бог — то все те саме, вічне. Так буде по смерті, як ви до того приготувались.

По двох тижнях посту і маячіння, я зібрався і поїхав на 48-му вулицю до книгарні МакФедена і купив собі книжку з порадами, що їсти після такої голодівки. В книжці сказано, що не можна їсти густі або масні страви. Пише там — зварити собі ячменю і їсти лише юшку, на другий день можна вже додати трошки картоплі або моркви, відтак вже можна з'їсти трошки вареного зерна, а далі вже як звичайно.

По кількох днях я прийшов зовсім до себе, але думка про наше родинне нещастя не сходила з голови, а ще гірше було з моєю дружиною. Не знаю, що Славця тоді думала, їй було п'ять рочків, але вона нас тримала при життю і надії. Жаль нам було, що Славця втратила такого гарного братчика. Дружина чим більше занепадала на здоров'ю, тому я порішив повезти її і Славцю до Старого Краю. Там є моя мама, дружини сестра Стефанія віддана за мого брата Василя, і живуть всі разом. Ми будемо раді їх побачити, а вони нас. Степан Ковбаснюк, батько Ольги, виробив нам пашпорти і шифкарти, і в травні 1931 року ми поїхали до краю. Там тоді була Польща, але та земля українська, і там живе наша родина.

Брат Василь і мама виїхали по нас до Камінки Струмілової, тепер Бузької. Що за радість була по 25 роках відсутности знову зустрінутися і цілувати в руки, в лице свою любу, рідну маму. Посідали ми на віз,

дружина, Славця і Василь напереді, мама зі мною на грубим солом'янім околоті ззаду. Мама каже: «Василію, їдь через ціле село помаленько, нехай усі люди бачать, з ким я їду!»

У Василя вже двоє діточок, Володимир і Славця. Якраз однолітки з нашою Славцею, то вона мала дуже приємну забаву з ними. Також зараз насходилося багато знайомих і незнайомих людей. Але нам не перешкоджали, я мав з собою грамофон, казав, щоб приходили вполудне і під вечір. Сотки людей сходилися подивитися на американця, його жінку і дочку. Я грав їм платівки Гуменюка, Жуковського, Красновської. «Дала мені мати корову/ Та на мою бідну голову», — такі пісні там усі розуміли, дехто заплакав. Дружина зо всіма симпатично балакала, так як знала, але до часу мішала американські слова. Славця підійшла до неї і пошептала їй на вухо: «Мамо, не кажи тут «окей», бо вони того не розуміють, кажи «так». Я це підслухав і зараз рішив, що вона як виросте, то буде добра вчителька.

Скоро там для Славці постаралися про українське вбрання, костюм, вона виглядала чудово. У Здешові вже тоді була школа. Хоча мені відраджували туди йти, але я не послухав і таки з Славцею пішов. Вчителька була українка, запросила нас до класу, просила дітей щось нам задеклямувати по-українськи, а потім казала, щоб Славця сказала віршик по-англійськи. Вона це зробила, і ми залишили в школі і в селі гарний спомин. Вчительку потім перенесли кудись у корінну Польщу, з нею я втратив зв'язок.

Я мав родину в Камінці, в Батятичах, в Товмачі, в Жельці, всюди ми бували на відвідинах. Люди в Здешові нас страшили, що якісь бандити вже появились в селі і випитують за нас, щоб ми стереглись. Але бандитів я не боявся, пішов у ліс, ходив усюди по тих слідах, де колись ходив, а бандитів не стрічав. На ніч брат взяв велику сокиру і ліг спати коло вікна, щоб почакувати якого, як буде пробувати лізти вікном. А я пригадав собі, як колись любив спати в stodолі, і тепер пішли ми з дружиною спати в stodолі.

Вночі стукає до нас Брат Василь, що хтось тут є. Я встав, а це два польські жандарми, один говорить по-українськи, каже, ми чули, що на вас якісь бандити хочуть напасти, то ми прийшли вас остерегти. Вам треба мати револьвер, каже жандарм.

Я трохи збентежився, гадаю, чи справді поляки такі добрі для українців з Америки, що хочуть їм позичити зброю і амуніцію на бандитів. Але я собі подумав, що то може бути така лапка, щоб другі жандарми прийшли і питалися за дозволом на зброю. Ні, кажу, я не сподіваюся тут бандитів, а завтра я вже звідси від'їжджаю далі, то мені не треба револьвера. Не пам'ятаю, чи дав я їм по доларові, але більше з поліцією клопотів я не мав.

По відвідинах з грамофоном у всіх кривих і знайомих, поїхали ми всі троє до Скоморох, повіт Бучач, де є рідня дружини. Ото було дійсно українське село. Зараз молодь повдягалася в національні костюми, прийшли як на фестин. Слухали американської музики, самі гарно співали, вночі гомін пісень було чути по всьому селі, і ми слухали такі гарні пісні, як «Гей, нум браття до зброї», «Зажурились галичанки» і т.п. Я запитав, чи можна співати так пісні по ночах, вони відповіли, що нам заборонено, але нічого поляки не можуть зробити. Тюрми всі заповнені українцями, то нема місця, де нас більше тримати. Вже тоді я рішив, що Польща не зможе спольщити українців. Бо чим гірше їх тисне, тим завзятіші вони стають. Спеціально я поїхав до одного села, то була, так сказати, німецька колонія, всюди хати більші. Я зупинився коло одної хати коло криниці напитися води, бачу жінка вибігла з хати і гукає на курей чисто по-українськи. О, кажу, то ви говорите по-українськи? Так, каже, тутешні поженилися з українками, село, як і інші села. А поляки конче хотіли всіх зробити поляками і з пімсти зробили свою славну пацифікацію. Мені показували позривані дахи з читалень і поруйновані молочарні і кооперативи. Хто знає, чим би було закінчилося те польсько-українське змагання, але прийшла війна і з нею нова советська влада, яка підкорила собі наше село за одним махом, бо

відібрала в селян землю і загнала всіх у колгоспи на нову панщину.

На відвідинах у родини були ми місяць. Щасливі і вдоволені вернулися назад в Америку. На другий рік нам Господь послав другого Івасика, якому ми дали ім'я Мирон Володимир. Дали аж два імени, як підросте, нехай собі вибере, котре йому подобається. Цього, 1982 року, вже він має 50 років і носить ім'я Мирон, ім'я свого батька, і йде батьковими слідами, ведучи далі славу «Сурму».



*Мирон Сурмач, молодший, 1958 р.*

# 19

## МОЯ «СУРМА» ЯК СВІТОВА ЦЕНТРАЛЯ

Ще на одну річ я хотів би звернути увагу, а то велику популярність моєї «Сурми» по всьому світі, як тепер кажуть, серед української діаспори. Мої оголошення в газетах робили своє. Напливали замовлення з усіх континентів на газети, книжки, платівки і інше. То все почалося ще тоді, як я мав «Січковий Базар» і продовжувалося в «Сурмі».

Для прикладу, назву тільки різні фірми й організації із збережених у мене записок і документів: «Український Громадський Видавничий Фонд», Прага; А.І.Островський, Лодзь, Польща; В-во мистецьких поштівок; чеське «Видателství бібліофілских сбірек», Прага; «Село», еженедільна земледільська і політична новинка, орган Селянско-Республіканської Земледільської Партії Подкарпатської Русі, Мукачево; Товариство «Просвіти» ім. Т. Шевченка, Монреаль; Студентський Вісник, Прага; Редакція і Адміністрація «Українського Голосу», Перемишль /1926/; «Сільський Світ» щомісяч-

ний ілюстрований господарський часопис, Львів; Видавництво «Журавлі», Рогатин /1923, лист від М. Угриня Безгрішного/; Музей Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів; «Наш Край», видавничча кооператива, Перемишль /1930/; «Сільський Господар», Милованя, Галичина /1924, В. Кучера, інструктор садівництва/; Українське Т-во «Просвіта» в Беріссо, Аргентина /1925/, Гурток Української Молоді, Харбін /1924/; Т-во «Рідна Хата», Холм /1924/; «Український Клюб», Женева /1924, П. Ковалів), Володимир Вітенко, Гавана, Куба; А. Незбієнко /Ріжко/, Французький Чужоземний Легіон, Альжир; Українська Книгарня й Антикварня у Львові; Експортний Дім Ю. Глипка і С-ка, Чернівці; Українська Книгарня, Едмонтон, В-во С. М. Фоменка, Харбін; Книгарня і В-во Фердинанда Свободи, Прага...

Писали до мене не тільки книгарі й видавці, але і письменники, мистці та взагалі незнані мені люди, які в повоєнному лихолітті потребували поради і передусім матеріальної допомоги та жили надією, що може якось дістануться до Америки, або хтось подасть їм помічну руку. Тяжко було читати оті листи, бо треба було бути мільйонером, щоб усіх порятувати. Робив я, що міг, писав листи, висилав книжки і, де на мою думку дуже треба було, тоді дуже цінні доляри.

Як переглядаю свої папери, бачу тут листи від Б. Лепкого /більшість їх я віддав до Архіву УВАН/, Миколи Угриня Безгрішного, Лева Ясінчука, Іллі Кириняка, Дмитра Донцова, багате листування з Олександром Кошицем і особливо з композитором Павлом Печенігою Углицьким та іншими.

Для прикладу, які листи я одержував, подам кілька уривків:

Пише К. З. Рибка в 1928 році з Тіен Сіну, Китай: *«Вельмишановне Добродійство! Вибачаємося за цей лист, але прохаєм уваги: Ми українці закинуті злою долею в хинську землю, одірвані од всього рідного, ось уже десять років, як перебуваєм в безмірно важких обставинх життя, але кожний із нас бореться і здобуває*

*шматок хліба. Нас мешкає тут чимало і потрібна і їжа духовна, але не маєм засобів, щоб мати навіть хоть одну українську часопись, відкіль би ми довідувалися, що робиться на Україні і як живуть наші земляки по другим землям. Нарешті добули випадково Вашу адресу і звертаємось до Вас як до своїх рідних братів з проханням допомогти нам мати зв'язок з українською американською січовою організацією, яка б допомогла нам скласти в нашій місті хоч маленький відділ січової організації...»*

Далі в листі повідомляють, що підготовляють театральні вистави, треба драматичних творів, портретів, нот і іншого, і все те треба вислати в надії, що може будуть заплачені хоча б кошти пересилки. А ось уривок з листа Гай Гаєвського, з листопада 1922 року з табору полонених у Щепюрні, Польща:

*«Шановний Пане! В нашому таборі існує театр з гарними декораціями, але, на жаль, бракує п'єс, яких тут дуже важко дістати, а головне, що ми вистави робимо безкоштовні /у всіх тут немає грошей, бо ні свої, ні чужі не дають/, а замовити у Львові передрукувати п'єсу, то винесе 3.000 — 5.000 м.п. від п'єси для нас не під силу. Отже звертаємось до Вас з великим проханням, чи не могли би Ви вислати нам чи безкоштовно, чи в компенсації за таборіві видання...»*

А от лист з Марокко, Північна Африка, з 4 лютого 1923 р. від члена Французького Чужоземного Легіону, А. Незбієнка /Рожка/: *Любі браття! Спасибі Вам, Дорогі Браття, що тепло привітаєте загнанців дорогими подарунками. Учора, я одержав і Вашого листа і книжки. Яка радість!.. Яке щастя!.. Як тепло стало на душі!.. Ви питаєте, яке наше життя тут на чужині в пустині Мароканській?!.. Погане, браття!.. Тут завжди пахне мертвечиною. Араб завжди стереже, щоб перерізати горло, ну от і сидимо за мурами, пильнуючи ворога і набігів арабських ватаг. А кругом пустка і пустка покрита сірими непривітними мурами, цебто постами /вартя/ і ось вона вабить око стоячи на шпилью гори.*



Правда, я краще живу при штабу, де багато привітніше, а всіх нас тут 25 чоловік щирих і певних дітей нашої України. Решта т. є. 24 чоловіка сидять за мурами і день і ніч з рушницями в руках, бо ми служимо при полку Французького Легіону. А ось літко, ох, яке літко, воно не пахне рідним степом!.. Колосисте жито не ухмиляється козацьким дітям, замість нього походи завойовуючого характеру і навколо гарматні постріли і смерть серед дикої пустки. Багато, багато маленьких цвинтарів понуро і мовчазно побудовано серед німого степу... Ніхто ж і калиноньки не посаде, тільки в зиму вітер і пригортає своїм нудним воєм... З наших там вже є поранені. А походи так виснажують, що Ви побачите чоловіка і Ваше серце затремтить... бо йому 27 років, а він виглядає навіть під сорок років, ще й сідиною...

У друге, ми всі інтелегентні сили, а нас оточують люди дуже поганого копіру, що зовсім не розуміють духовного — тут в легіоні мешкають ті, хто покинув свою землю не во ім'я святого ідеалу, а во ім'я того, щоб зберегти свою шкуру і суда за уголовні злочинства — але ж попав туди, де та ж мертвеччина. Платню ми одержуємо всього 25 сантиметрів на день, це в Альжирі, а в Мароко 75, але це така платня, на котру можливо купити тільки пакетик цигарет і то на день не хватить. І бувають такі хвилини, коли сльози накрапають на очі за таку немилосердну кару злою фортуною. Дадуть поїсти без жиру, на самій воді і встанеш голодний і знову неприємний, а купити нізащо. Пішли ми в Легіон з Царьгороду, коли була програна справа визволення України і коли тікали з своєї рідної землі як певні сини, несучи за собою святу мрію, гонимі дикою юрбою любих селян незрозумівших святого ідеала. А коли опинилися в Царьгороді, нас покинули всі, і умираючи з голоду, бачачи навкруги тільки смерть від тифу і ганьбу, ми пішли шукати щастя — і ось найшли!?. Правда, найшли!.. Найшли образу і глум! Ніхто нами не піклується, про нас забули, ми тепер непотрібні!.. Але брехня! Ми потрібні Матері України, вона обшарпана, обдерта і

осоромлена конає серед кривавого майдану, і кличе, і тужить по нас. Та коли ж той час настане? Коли свяченими визволяти будемо і мережану сорочинку надіватимемо під провід бурхливих хвиль Старого Сідоусого Козака-Дніпра?!.. Ось живемо надією... віримо тільки в Пана Петрушевича і може він скоро-скоро покличе під рідні прапори добувати собі і слави і рідній неньці Україні від Кубані і до Сяну щастя і життя. Його праця і непохитність теплим огнем надії в душі бринить. Решта ж громадян прямо забули про нас і не питає словами козака: «Браття, як живеться Вам? Чого потрібно Вам? Чого просите? Навколо мовчанка і мовчанка...»

Отакі листи я читаю у своєму «Січовому Базарі» і в «Сурмі» в повоєнні роки, відписував, слав книжки і помагав, як міг.



# 20

## ТОВАРИСЬКЕ І МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ В «СУРМІ»

Щоб зробити свою книгарню ще привабливішою, я обернув один бік крамниці на гостинницю, поставив там стенд на морожене і соду, побіля поставив сім столів і багато крісел, щоб гостям було вигідно смакувати морожене й соду, при тому почитати газети й книжки. Ще й стіну казав я артистові Федорові Бражникові розмалювати як гарне українське село.

Довший час йшло гарно, приходили навіть жінки із сходинок по 10-ій ввечері, то й мені треба було їх обслуговувати, аж вийдуть. Було це трохи тяжкувато, але бізнес є бізнес і треба його пильнувати. Соціал Секюріті ані Велфару ще не було, тож такі доробкевичі, як я, робили по 12 годин в ресторанах ще й на ніч брали роботу, щоб більше заробити, щоб було на чорну годину. Кожний мусів дбати сам за себе.

Було приємно також працювати в книгарні, бо приходили молоді гості, що приїздили з краю і ще не мали роботи та в першу чергу заходили до «Сурми». От як Володимир Душник, Михайло Дудра, Володимир Різник, Євген Ляхович, Євген Скоцко, Попович, Галага та інші. Це вже були іншої класи кавалери ніж давніші

мої знайомі. Це вже були студенти вищих шкіл та люди по студіях, що могли говорити сміливіше й певніше про всякі справи. Так вони і вели дискусії, деколи таки приходило і до прочуханки, бо то були діячі з УВО, ОУН, ОДВУ та інших організацій.

В мене була ціль привернути до українців більше з тутешніх лемків. Їх було повно в Нью Йорку, на Брукліні, на Йонкерсі. Пан Барна з Йонкерсу якось переконав своїх лемків з добрими голосами, щоб співали на платівки по-лемківськи і щоб себе звали українцями. Знову Стефан Шкимба з Брукліну зібрав досить велику групу музикальних і співочих лемків та дістав контракт в компанії ОКЕЙ зробити платівки. Зробили щось 16 на подобу Гуменюкових з весіллям, хрестинами, поправи-нами тощо. Але назвали їх рускими, і компанія ОКЕЙ поставила їх в каталог з рускими, бо росіяни замовляли їх як рускі, а потім відсилали назад і вимагали звороту грошей та щоб їх не дурити, бо ті платівки не рускі. З тими листами я пішов до компанії ОКЕЙ, то вони в другім каталогу вже подали лише лемківські, а не рускі платівки. З того приводу Шкимба дуже був сердитий на мене, навіть написав статтю до газети «Карпатську Русь» у Філядельфії, щоб мене лемки бойкотували, ніби я заробляю гроші на лемках, а не хочу признати їх, як бачите, русскої національності.

Новоприбулий Михайло Дудра був лемківського роду, розумний і ввічливий, то я йому запропонував, щоб на моїй радіопрограмі говорив до лемків і грав їхні лемківські платівки видані на Йонкерсі. Я відступив Дудрі кожного тижня 15 хвилин на програмі. Він провадив програму майже три місяці, часом і Володимир Душник виступав з ним на програмі і говорив наукові промови. Не багато це допомогло в розпродажі платівок. Як Шкимба помер, я закупив цілий наклад його Лемківського Весілля і ще тепер продається воно. Спів лемківський гарний, дуже його люблять ті лемки, що тепер приїжджають з Польщі на візиту і купують платівки. Завзятий народ — ці лемки. Одного лемка з

Закарпаття я мав на роботі в «Сурмі» три роки. Називався Іван Сікора, мав гарний голос, співав часом на моїй радіопрограмі. Той казав, що він українець, але не знаю, чому закарпатці і деякі лемки так бояться слова «українець».

В той час були добрі церковні хори при католицькій церкві на сьомій вулиці, при православній церкві на чотирнадцятій вулиці та при пресвітеріанській церкві на другій евеню і сьомій вулиці. При цій останній було мало парафіян, але був добрий диригент, Ю. Кириченко. Проповідником там був пастор Володимир Купчинський, брат славного поета і композитора стрілецьких пісень, Романа. Той пастор Купчинський був популярний через те, що поважно хворих відправляв до пресвітеріанського шпиталю на Бронксі, де мав для своїх людей два ліжка.

Сам Ю. Кириченко — це колишній диригент Українського Національного Хору в Європі по тому, як перший хор під орудою проф. О. Кошиця розпався.

Частина цього хору, щоб рятувати ситуацію зійшлася, запросили Кириченка диригувати, і той дав кілька концертів у Франції, Іспанії і Німеччині. Ю. Кириченко дуже любив купатися в морі на пляжі Коней Айленд, а за ним тягнулися дякоучителі і диригенти різних церковних хорів. Один раз Кириченко поплав собі від берега задалеко і, заки сторож приплив йому на допомогу, то Кириченко втопився. Ще трохи потім заступав його син, але не довго. Тепер є пресвітеріанська церква в Ньюарку, про яку все мені розказує мій приятель з Рамзей, Н. Дж. Іван Пасічник, який написав книжку про український відділ Теплогічної Семінарії в Блумфільді, Н. Дж. З тої Семінарії вийшло 25 євангельських проповідників, з тої школи вийшов також, між іншими, д-р Василь Галич, історик, автор книжок про українців у західній Пенсильвенії, про українських фермерів в Америці та студії «Українці в З'єднаних Стейтах Америки» /1936/.

Інші вивчили танці В. Авраменка і стали вчителями танців. Мали вони добрих виховників, з яких пригадую

собі трьох, а саме Василя Кузева, Івана Коцана і д-ра Льонгіна Цегельського, який був дуже популярний. Говорив, писав вам, що ви хотіли, щоб скликати людей на виставу чи оперу. Він знав на пам'ять всю історію, дати, тільки його слухай. Таких симпатичних людей тепер не знаю. Щось подібне — то був д-р Семен Демидчук, але той дивився на світ через сумні окуляри, все йому здавалося, що мав і має багато ворогів. А д-рові Цегельському було море по коліна, не вважав однак на себе, що їсть, і на праці в редакції «Америки» несподівано помер.

Як Йосиф Давиденко забрав мені добру продавчицю, Віру Барчанівну, на її місце стала знов симпатична, молода дівчина щойно зі школи, Павлина Мигаль, тепер Різник. Скоро слава про нову красуню в «Сурмі» розійшлася по місті і околицях, тож приходило до «Сурми» багато молодого народу купити не купити, але трішки поторгувати, поготорити. Приходили Михайло Гайворонський, Дмитро Галичин, Лука Мишуга та й багато інших. Такі молодші, як Різник, Скоцко, Душник, Дудра, — ці ще звалися студенти.

Одного разу каже Павлина до мене, вже по двох роках праці в «Сурмі»: — «Пане Сурмач, порадьте мені, що робити. Майже всі наші покупці на книжки і платівки освідчуються мені, щоб я вийшла заміж. Що ви скажете, кого з них вибрати?» Подумав я про тих моїх «покупців», що ще тоді були кавалерами, і кажу: «Як хочеш бути популярною, славною, виходи за д-ра Мишугу, як хочеш мати тихе, спокійне життя, видайся за Галичина, а як хочеш мати романтичне, рухливе і трохи сварливе життя, то видавайся за Різника»

Те слово «романтика», здається переважило у виборі Павлини і вона стала Різниковою, а не іншою. Зараз Галичин також зацікавився з новоприбулою панною, що замешкала з батьками недалеко «Сурми» і частенько появлявся в «Сурмі» в тоненькій суконці та впала Галичинові в око, а я не боронив, ані не жалував, бо вона в мене не працювала.

Гайворонський зацікавився з лікаркою Пелехович також недалеко «Сурми» на десятій вулиці. Там я мешкав на першому поверсі, а д-р Пелехович мала там свою канцелярію і мешкала коло мене. Гайворонський приходив до мене до хати і чи заблудив, як ішов до мене, чи може випадково спіткалися з панею Пелехович на сходах, як на тому перелазі в старому краю, але мав щастя Гайворонський з тої зустрічі, бо докторова продовжила йому життя.

А на моє даліше життя вплинув багато професор Михайло Білянський, той самий, що ще в 1912 році вчив мене співати в церковному хорі в Вілкс-Беррі. Він виїхав з родиною з Вілкс-Беррі, пробував вести крамницю з біжутерією в Скрантоні, а потім приїхав до Нью Йорку, а що не мав зайняття, то я взяв його до праці в «Сурмі», щоб займався виключно книжками і нотами. Нам добре велося, бо він був балакучий, прийнятний на вигляд, щирий, що кожний міг пізнати, що він є тут, щоб помагати покупцям, а не робити таку міну, ніби «купуй, або не займай!»

Білянський був у мене п'ять років, потім відчинив власний бізнес у Бінгемтоні, а потім купив готель із бонгалами над рікою Делавер, в стеїті Нью Джерзі. Той готель, бонгала і ріка дали мені і моїй родині сімнадцять років щасливого вакаційного життя. До Білянського приїздили на вакації цікаві люди, між ними проф. Кисілевський і його родина, Павло Гуменюк, В. Максимович з Фльориди з своїми скрипками. Я возив туди з Нью Йорку і околиць матерів на День Матері і там фондував «медові місяці» новожонам, котрі зацікавилися раз на радіобалю «Сурми» і до шість місяців побралися. А було таких купа, ще й нині приходять до «Сурми» з дітьми і мені дякують за нагоду їм щасливо зацікавитися.

Михайло Гайворонський і Михайло Голинський майже щодня приходили до «Сурми», вибирали ноти, укладали програми та все говорили між собою про Метрополітальну Оперу, куди Голинський думав дістатися, згадуючи про знайомого з Галичини співака

тої опери Адама Дідур, але з того нічого не вийшло. Приходив до «Сурми» і О. Архипенко, питав, шукав за українським центром, але тоді ще такого як теперішній Український Інститут Америки, куплений звичайним робітником Теодором Джусом, колись такого не було.

Хоч тоді було багато хорів, але наша молодь не дуже туди горнулася. Аж появився в Америці Василь Авраменко і захопив молодь як ніхто інший. Ми вже досить начиталися про Авраменка в крайових газетах і тутешніх передруках, тож були дуже раді його зустрічати на американській землі. Він не лише вчив танцю «Вітрогон», але сам був як Вітрогон, місця ніде не закрив, всюди був присутній, де були українці, де була молодь. На скору руку зібрав молодь, казав набути українські костюми і день і ніч мучив дітвору, але не дарма. Як їх вивчив, як вивів на сцену, то всі діти горіли з радості. Його танці — то не були танці, аби триматися за руки чи попід пахви, це був наче якийсь обряд, молитва про Україну і за Україну. Діти і публіка це розуміли і так пописувалися. Також найвищу похвалу дістав Авраменко за свій виступ в Метрополітальній Опері в 1931 році із 600 вишколеними танцюристами, про що писала американська преса як приклад, як треба вчитися від українців робити такі імпрези.

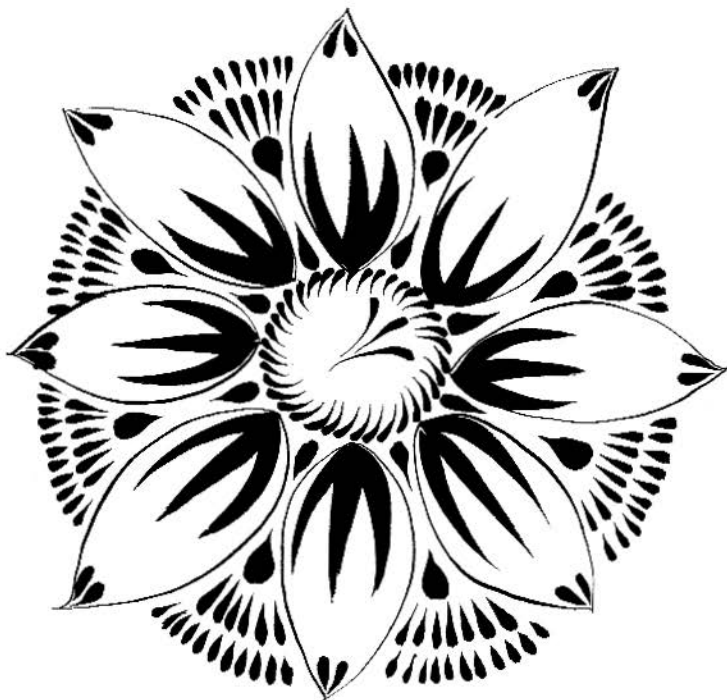
Про В. Авраменка можна написати цілу книгу. В 1981 році він, по життєвих трудах, помер у Нью Йорку. Його архів зберігає в собі багато цінного матеріалу, тому цим архівом треба комусь зайнятися, а про Василя Авраменка хтось може ще напише відповідну монографію, щоб утривалити пам'ять про цю небуденну і заслужену для нашого народу людину.

Мав я до діла також зі славною співачкою Саломеєю Крушельницькою, яка в 1928 році гостювала в Америці і прийшла до «Сурми». Я запитав її, чи має які свої платівки, але вона нічого не мала, все десь в Італії, то я закликав компанію Колумбія, чи не випустили б кілька платівок з наспівом тої славної співачки. Агент Нодиф, жид з Наддніпрянщини, що знав добре україн-



ську мову, сказав мені прислати паню Крушельницьку до нього. Той агент дуже радо приймав давніше мої поради, бо через мої поради і мою продаж платівок вибився вгору.

Все йшло спершу добре. Але в тому випадку, коли я радив, які пісні вибрати, в справу вмішався брат Крушельницької та інший експерт, жид з Волині, і вони вибрали для Крушельницької невідповідний репертуар, щось на зразок Гуменюка з Жуковським, замість вибрати класичні українські народні пісні в гарній обробці добрих композиторів. За місяць вийшли дві платівки, дехто купував, бо то відома співачка, але для моїх у той час покупців — це були пісні нецікаві, майже ніхто їх не брав.



# 21

## ПРО ПАВЛА ПЕЧЕНІГУ-УГЛИЦЬКОГО

Міг би я розказати багато про те, як я допоміг співакці Марії Сокіл і композиторові Антонові Рудницькому влаштувати постановку опери «Запорожець за Дунаєм» в 1942 році в Вебстер Голл на 2-ій вулиці в Нью Йорку та оперу «Катерина» — 23 травня 1943 року, але щоб читачі не сказали, що я граю ролю великого мецената і покровителя мистців, то не буду про те вже розписуватися, а скажу дещо більше, на кінець цього розділу, про життя і творчість композитора Павла Печеніги-Углицького, мого доброго приятеля.

Про молоді роки і освіту П. Печеніги-Углицького писав О. Т. Надорожний у виданому мною альманаху «Сурми» за 1945 рік так: «Прийшов на світ Павло Печеніга-Углицький в 1892 році в селі Печеніга, що близько Харкова й Чугуєва. На четвертому його році вмер батько. Павлова мати переселилася тоді до Харкова. Замешкала в свого найстаршого сина Хведора, що працював у фабриці, яка виробляла паровози. У двох маленьких кімнатах примістилося дві сім'ї: Хведір із жінкою та трьома діточками та мати його з двома синам — 5-літнім Іваном та 4-літнім Павлом.

Куховарила пані Углицька, щоб прогодувати своїх діточок. Тяжко було, бо не було з ким лишати хлопчиків дома. І от, дізналася, що до Архиерейського Хору в Харкові набирають хлопчиків з добрим голосом, та віддала туди обидвох своїх синів. І там Павло набув свій перший вишкіл у музиці.

Павло співав дискантом. Уже на другий рік став солістом, «ісполатчиком». От що каже самий Павло Печеніка-Углицький про свій вишкіл в Архиерейському Хорі в Харкові: «виховували нас у дуже тяжкій дисципліні. В 8-ій годині ранку починалася проба співу і тривала до 12-ої. За тим слідувало 4 години перерви. А від 4-ої по полудні проба тривала до 9-ої ввечір».

Отак виучувало напам'ять яких 70 хлопчиків всі найкращі церковні твори. Сам Углицький про це каже: «Знали напам'ять усі 30 концертів Бортнянського та деякі твори Веделя, Чеснікова, Гречанікова, Компанейського, Львова, Турчанікова, Чайковського та інших. Хор співав у тоні, рідко коли понижав або повишав. Голоси звучали як органи!»

Так було за архієпископа Амвросія. Та коли на його місце прийшов архієпископ Флавіян, то Архиерейський Хор ще покращав. Про архієпископа Флавіяна Углицький має найкращі спомини. Розказує таке: «Він дуже любив музику, і при нім хор розвивався до найвищої точки. Диригентом був М. С. Ведринський. Він носив мундир та шагу і позолочений із пір'ям капелюх. Бувало, архієпископ Флавіян покличе нас «ісполатчиків» до себе в палату, ми співаємо. А він свою голову зложить на руки і глибоко задуманий сидить. Що він думав? А був він з українського роду. Коли він, бувало, служив, то на кінець Служби із всіх церков збирався цілий хор, і вже Служба від «Херувимської», «Милость Міра» і до Концерту відправлялась цілим хором — 100 осіб. Та ще розділиться на два крилоси, правий і лівий, а Ведринський посередині «Воспойте людіє». І вийде двохоровий концерт Бортнянського: Симфонія із голосів! А людей — тисячі й тисячі...»

Та коли на місце перенесеного архієпископа Флавіяна назначено кацапа із Казані, архієп. Арсенія, то прийшло до «катастрофи». Вислухав оцей кацапський архієпископ спів Архієрейського Хору. «Концерт» випад дуже торжественно. Та от зривається архієп. Арсеній та: «Что то ви міне в церкві завелі?!... Пойте догмат 2-го гласа!» І то був смертельний удар славному Архієрейському Хору в Харкові.

Отоді то багаті люди Харкова збудували на Благовіщенському базарі новий собор, де могли б знову почути доброго хору. Попав до того нового хору й 14-літній Павло Печеніга-Углицький. Був там диригентом Мих. Новіков. І для того то Новіков в тому часі Углицький скомпонував нову «Херувимську». Було це в 1907 році. В тому часі Углицький записався на науку в Городське Училище. Попав там до оркестри учнів і так відзначився, що капельмайстер Катанський допоміг йому дістатися до Імператорської Музичної Школи, де був тоді професором композиції відомий український композитор Ф. Якименко... Як студент Петербурської Консерваторії він чув найкращі світові опери...»

В роках 1914-20 вчив П. Печеніга-Углицький музики в Петербурзі, Ростові і інших містах та якось попав в 1922 році до Америки, до Нью Йорку, де ми й познайомилися незабаром ближче.

Павло Печеніга-Углицький був, як і о. Кошиць, надзвичайно здібний музикант і композитор. Він день і ніч шліфував українські пісні, щоб вони вийшли у світ в кращій одежі. Пишу про нього, бо хто ж напише, коли з його приятелів чи учеників мало вже хто лишився при житті. А як є ще такі, що могли б щось сказати, то не мають відваги. Знаю, що Денис Руснак і Марія Полиняк, тепер Лисогір, відспівали дует на дві платівки для І. Марсіча композиції і укладу П. Печеніги-Углицького. Углицький мав більше учеників з чужинців, але був у нього один дуже здібний ученик, Іван Мороз, якого Углицький дуже любив і хвалився, що зробить з нього найкращого челиста в Америці. Углицький вчив Мороза

майже безплатно, писав для нього композиції, деколи посилав його на виступи по школах. Мороз якось несподівано помер, і Углицький не міг ніяк переболіти цієї втрати

Панна Оля Дмитрів з Джерзі Ситі могла би щось цікавого сказати про Углицького і про його творчість, бо вона в часах Углицького була примадонною, акомпаніаторкою для всіх солістів і хорових виступів. Також була запрошувана заграти і послухати його найновіших композицій. То були найпродуктивніші часи в творчості Углицького.



*Павло Печеніга-Углицький*

Він сам грав у Ньюйоркській Фільгармонії на басі, вчив американців співати церковно-слов'янські релігійні пісні, і кожної неділі хор під його орудою співав на радіопрограмі, при чому часто були виконувані композиції Углицького. Через цілий один місяць він диригував оркестрою в найбільшій у Нью Йорку театрі Раксі. У вільний час він komponував свої твори, оперу «Відьма», симфонію «Україна», кантату «Б'ють пороги» та інші композиції сольові, дуети і для хорів. Видавництво «Сурма» видало його композицію п.н. «В Річницю Хрещення України». Вже тоді Углицький вважав, що це буде така важлива подія, що треба мати пісню на цей час. Цю Композицію ще можна знайти в «Сурмі».

Те все він не тільки творив, писав, але і сам на власний кошт видавав фотографічним способом. У той час ще не було дешевого зіракса. Видав він фотографічним способом яких сто штук симфонії «Україна». Її грали по радіо і на різних концертах. З концертів Углицький записав собі на платівки і ці були поширювані між приятелів. Може панна Оля Дмитрів має комплект його платівок. Павло Печеніга-Углицький помер 1949 року. Чого такі талановиті одиниці так скоро цей світ покидають? Напруга, кажуть американські фізкультурники, інтенсивна напруга. Того не бракувало Кошицеві ні Углицькому. Кожний хотів піднести свій нарід вище культурно.

Композитор Углицький хотів нарешті показати своїм землякам, що він дійсно має талант і знає, як його всім показати. Рішився на свій кошт дати концерт із своїх творів у найкращій залі Нью Йорку, а саме в Карнегі Голл. Сам замовив залю, дав оголошення по газетах, дав видрукувати чисто по-бизнесовому, по-американськи, афіші, що мали бути розвішені по вільних місцях в Нью Йорку. Дав видрукувати квитки, замовив собі хор і оркестру. Ввечері, може тиждень перед концертом, приніс пан Углицький афіші, програми і квитки до «Сурми», бож я був його найбільший прихильник. Я подивився на дату концерту і жахнувся: Другий день по

нашим Різдві, дня 8 січня 1939 р. Кажу, пане Углицький, це не добра дата, люди мали два дні свят, помучилися, декотрі захорували від куті, боюся, що не прийдуть на концерт. — Ну-ну, нічого, — каже пан Углицький. — Я рішився на цей концерт і вже не покину, прийдуть люди або ні, концерт буде першої кляси.

Погода того дня була не зла, але людей таки мало приходило. Як би то був Карузо, або як би ставили «Мадам Батерфляй», то може прийшли би, а на концерт Углицького хіба його приятелі і, може, родина хористів і музикантів та й ті сподівались квитків «gratis».

Коло восьмої години, менше-більше горішні балькони заповнилися нашими людьми, але зала майже порожня. Восьма п'ятнадцять — куртина підноситься, оркестра заповнила сцену, 120 музикантів. Виходить Углицький убраний у фрак, кланяється порожній залі, і концерт починається на час. Перший раз в Америці йде українська симфонія свого українського композитора і під його диригентурою.

Чудово вийшла перша українська симфонія. Хто був присутній, то чувся гордий за таку українську музику, але кожному було соромно, що так мало наші люди цінять вищу культуру. Симфонія скінчилася, хто був, то не перестав плескати, декому долоні попухли, так мені казали. Куртина спустилася, пан Углицький вийшов на сцену, подякував тим, що прийшли, і казав усім зійти з бальконів і зайняти дорожчі місця внизу на залі, щоб краще чули й бачили решту концерту. Дальша частина буде — хор з оркестрою. Такого ще не видано в Нью Йорку. Люди на це радо погодилися, злізли згори і заповнили місця на долині. Ще трохи було місця, але тепер гарніше виглядало.

Друга частина — кантата «Б'ють пороги», до слів Шевченка, нова композиція Углицького. Співає хор по-українськи, хоча все те — професійні співаки, як і музиканти. Слова пісні виходять чисто і виразно. Видно, добре Углицький напрацювався навчити американців по-українськи. Наші диригенти і дяковчителі

нарікають, що дітей не годні навчити чистої української вимови, а тут співають по-українськи американці.

Все це повинно було бути зарекордоване на платівках, але де було взяти грошей? Всі співаки і музиканти — юнійні, то вони не співали ані не грали на кредит. Углицький позичив гроші, загарантував позичку своєю хатою в Йонкерсі. Був я там раз з будучим професором, Левком Добрянським і його нареченою, Юльцею, це було перед концертом, то все ще було весело й приємно.

Концерт коштував пану Углицькому 6 тисяч доларів, зібрано всього дві тисячі, чотири тисячі недобору. Це було 1939 року, ще в часи депресії, як долар був ще долар, а тепер він 32 центи. Все таки Углицький не покинув своєї ідеї піднести своїх земляків на вищий щабель культури. Дальше творив нові композиції, роздавав охочим співакам до популяризації їх. Грав у Ньюйоркській Фільгармонії, виступав з нею по концертах і по радіо. Працював, щоб мати з чого жити і сплачувати борг за перший український симфонічний концерт. Я бував часто в його хаті. Він, як був зайнятий в Фільгармонії, то мешкав із жінкою на 75-ій вулиці, близько Карнегі Голл. Лише у вільний час виїздив до своєї хати в Йонкерсі. В його хаті було повно книжок, нот, паперу. Його жінка — росіянка, колишня піяністка, тримала склянку з пивом, тикала йому в очі, і при тому казала: — «Відіш, твої українці тебе збанкротіровали», чи щось подібне. І не дивниця! Котра жінка, хочби й українка, не дорікала б за такі недобори в фінансах.

Чи ота гризота, чи ще до того вічна напруга при праці і в творчості довели до того, що Углицький дістав сердечний припадок. Сталося це незадовго по концерті. Углицький трохи вилікувався і далі працював, конче хотів поставити свою оперу «Відьма» в Метрополітальній Опері, бо тоді вона могла би бути на рівні із світової слави операми.

Був у нас тоді рухливий отець Онуфрій Ковальський, який думав, що йому вдасться зібрати кілька тисяч,



щоб поставити оперу. Разом з Углицьким вдалися до Метрополітальної Опери. Ті, простудіювавши оперу, згодилися її ставити, але не на свій кошт, але композитора і його спонзорів. Треба було негайно дати 35 тисяч доларів кавчії музикантам і хористам, далі на костюми і залю осібно. О. Ковальський вірив, що йому вдасться це зібрати, але завівся, нічого не зібрав.

От, як би в нас були свої, державні фінанси, то і наша культура стояла б інакше. Углицький дістав другий серцевий удар, якого йому не вдалося перенести. Помер 2-го липня 1949 року, проживши 56 років.

Ще в 1960-му році я писав у «Свободі» з 6-го серпня нотатку п. н. «Пам'ятник, якого не поставлено». Післав я до «Свободи» 50 доларів на цей пам'ятник із закликом, щоб зібрати більше. Нічого досі не зібрано, лиш я маю число його гробу і назву цвинтаря в Нью Джерзі. Могила заросла бур'яном, лиш бур'ян прикриває щороку його могилу. Бур'ян, хоч люди його не люблять, але він і без людського плекання щороку покриває холодком самотню могилку великого нашого композитора Павла Печеніги-Углицького і вічно пам'ятає за нього...



# 22

## ЩО ПИСАЛИ ПОЕТИ ПРО МОЮ «СУРМУ»

Мені здається, що старші люди потребують менше спати, як молодші. Певно тому, що їх совість гризе, що задовго спали змолоду, а тепер знають, що небагато часу вже лишилося, щоб щось добре зробити. Тому їх душа їм каже — не спи, думай щось доброго зробити!

Отак я пробудився коло третьої години ранку, і прийшли мені на думку давніші наші поети в Америці, з якими довелося мати до діла в книгарській і видавничій справі. Було тоді більше всяких газет, все хтось починав видавати, але довго не втримувався, та другий починав. Спеціально від гумористичних газет не можна було обігнатися. В Нью Йорку «Іскра», в Чикаго «Точило», в Вінніпегу «Кадило», ще був «Батіг», була «Зазуля», «Оса», був «Микита». Кожна газета мала своїх надвірних поетів, що писали на всі теми і зачіпали всіх людей, головню тодішніх діячів. Часами ті поети підписувалися своїм ім'ям, а часами скривалися за псевдами.

То були тоді такі поети як Євген Березинський, Михайло Паньків, Микола Горішний, Стефан Мусійчук, Петро Турчинський, Дмитро Захарчук, Микола Величко, Євген Жуковський, Матвій Костишин і інші, що їх тоді

тут всіх подати. Це все були поети за моїх часів, а були також і перед ними, і тепер є чимало поетів, але імен їх не подаю, бо вони могли би образитися, що їх рівняю з вище названими поетами. А вони таки були, їх поезії чи вірші часто друкувалися і люди їх залюбки читали. Дві книжки поезій я сам навіть видав накладом «Січового Базару», а це поезії Миколи Величка п. н. «Пісні щирої любови», і книжечка артиста-малюка Дмитра Захарчука п.н. «Вибрані поезії».

Писали ті поети вірші і для мене і про мою «Сурму», а як це виглядало, подам частину вірша Михайла Панькова п. н. «Пшениця» з календаря «Сурми» з 1945 року. Пригадуючи, що пшеницю вживали на Свят Вечір, що пшеничний сніп був символом свят, поет пише далі:

*А ми тут, за морем, так скоро забули,  
Кажем, що пшениця добра для качок,  
І того не знаєм, що свіжа пшениця —  
Найкраща пожива, лучша від булок.  
Бо в тій пшениці чудні вітаміни,  
Добре споживати її з молоком,  
Їсти може кожний, і в'на не зашкодить,  
Для людєй схуділих є добрим піком.  
Тоже й діток своїх научім варити  
І як заправляти, зак' кладем на стіл,  
Нехай в Святий Вечір ніде не забракне,  
Мусить завітати в'на в кожний наш дім.  
Для тих, що не знають, скажу варить так:  
Поминайте гарненько і ставте на піч,  
На малім вогні хай вона вариться  
Чотири години, й не мішайте нич.  
Як уже звариться, потовчіть горіхи,  
Натріть також маку і додайте мід,  
Змішайте з пшеницею, дайте трохи цукру,  
Тоді її між гостей на стіл положіть.  
Тільки уважайте, щоби була свіжа,  
По опихану зараз в «Сурму» приходіть.*

# 22

## ЩО ПИСАЛИ ПОЕТИ ПРО МОЮ «СУРМУ»

Мені здається, що старші люди потребують менше спати, як молодші. Певно тому, що їх совість гризе, що задовго спали змолоду, а тепер знають, що небагато часу вже лишилося, щоб щось добре зробити. Тому їх душа їм каже — не спи, думай щось доброго зробити!

Отак я пробудився коло третьої години ранку, і прийшли мені на думку давніші наші поети в Америці, з якими довелося мати до діла в книгарській і видавничій справі. Було тоді більше всяких газет, все хтось починав видавати, але довго не втримувався, та другий починав. Спеціально від гумористичних газет не можна було обігнатися. В Нью Йорку «Іскра», в Чикаго «Точило», в Вінніпеґу «Кадило», ще був «Батіг», була «Зазуля», «Оса», був «Микита». Кожна газета мала своїх надвірних поетів, що писали на всі теми і зачіпали всіх людей, головню тодішніх діячів. Часами ті поети підписувалися своїм ім'ям, а часами скривалися за псевдами.

То були тоді такі поети як Євген Березинський, Михайло Паньків, Микола Горішний, Стефан Мусійчук, Петро Турчинський, Дмитро Захарчук, Микола Величко, Євген Жуковський, Матвій Костишин і інші, що їх тоді

тут всіх подати. Це все були поети за моїх часів, а були також і перед ними, і тепер є чимало поетів, але імен їх не подаю, бо вони могли би образитися, що їх рівняю з вище названими поетами. А вони таки були, їх поезії чи вірші часто друкувалися і люди їх залюбки читали. Дві книжки поезій я сам навіть видав накладом «Січового Базару», а це поезії Миколи Величка п. н. «Пісні щирої любови», і книжечка артиста-малюра Дмитра Захарчука п.н. «Вибрані поезії».

Писали ті поети вірші і для мене і про мою «Сурму», а як це виглядало, подам частину вірша Михайла Панькова п. н. «Пшениця» з календаря «Сурми» з 1945 року. Пригадуючи, що пшеницю вживали на Свят Вечір, що пшеничний сніп був символом свят, поет пише далі:

*А ми тут, за морем, так скоро забули,  
Кажем, що пшениця добра для качок,  
І того не знаєм, що свіжа пшениця —  
Найкраща пожива, лучша від булок.  
Бо в тій пшениці чудні вітаміни,  
Добре споживати її з молоком,  
Їсти може кожний, і в'на не зашкодить,  
Для людей схуділих є добрим ліком.  
Тоже й діток своїх научім варити  
І як заправляти, зак' кладем на стіл,  
Нехай в Святий Вечір ніде не забракне,  
Мусить завітати в'на в кожний наш дім.  
Для тих, що не знають, скажу варить так:  
Поминайте гарненько і ставте на піч,  
На малім вогні хай вона вариться  
Чотири години, й не мішайте нич.  
Як уже звариться, потовчть горіхи,  
Натріть також маку і додайте мід,  
Змішайте з пшеницею, дайте трохи цукру,  
Тоді її між гостей на стіл положіть.  
Тільки уважайте, щоби була свіжа,  
По опихану зараз в «Сурму» приходіть.*

*В «Сурмі» закупляйте все, що голосять:  
Сивий мак, пшеницю й солоденький мід.  
В «Сурму» заходіть теж по картки на свята,  
А свіженький мачок є тільки в «Сурмі».  
Прийдіть й закупляйте, бо може забракне,  
Зайдіть ще на час, тай кінець журбі.  
Задержім цей гарний, наш старий звичай,  
А красні прикмети з вірою вдержім,  
Тож будьмо всі горді тим нашим звичаєм,  
Завше в Святий Вечір пшеницю варім.*

То, як бачите, поет пише майже зовсім так, як я пишу про те, що їсти, щоб бути здоровим. Так він і повторив дещо з того, що я писав давніше і вже недавно в наших газетах, як наприклад у статті «Чекайте, не вмирайте», про яку я згадав у 8-му розділі цих спогадів. На цю статтю одна читачка, пані Марія Ємець з Каліфорнії написала мені: «Ваші ідеї щодо поживи, яка мала б людину придержати при здоров'ю та дала змогу дожити до 2000-го року не злі, але, як каже приповідка: «Замало й запізно». То одна річ, а друга, як людина може покинути їжу, на якій вона змалку виросла: голубці з білого рижу і з м'яса, вареники зі шкварками, капусту з свинячими ніжками, ковбаси, шинки, дригпі з свинячими колінками, горілку з галузкою зубрівки?.. Коли до того ще додати торти, паї та каву, то як можна те все замінити за пару ложок меленої гречки та ячменю і запити те все водою з оцтом, хоча б з медом? То мені нагадає одну байку про чоловіка, що питався лікаря, що має робити, щоб до сто років дожити. Лікар радив, щоб змінив їжу, перестав пити, курити і по ночах гуляти. Коли ж чоловік спитав, чи він згідно з тими вказівками доживе до сто років, на те лікар відповів, що ні, але йому буде здаватися, що він живе вже сто років.

На мої писання відгукнулися ще інші читачі, а між ними особливо дотепно поетеса Ганна Черінь, яка помістила в «Свободі» /1975 р./ вірш «Відгук Музи»:

*Каже нам віщий Сурмач речі такі, хоч заплач:  
Наші масні голубці нас запровадять в мєрці...  
Торти, цукерки, підливи — все, що смачне, то шкідливе...  
Кожний шматок солонини вкраде з життя три хвилини!  
Хочете довше прожити? Їжу покиньте варити.  
Виключіть газову пічку, їжте альфаальфу й січку.  
М'ясо найкраще сире; їжте, хоч зуб не бере.  
Щучку повіть, щупачка, їжте так просто з гачка!*

*Замість горілки, напій з оцту вживайте, смачний...  
Їжте овес день за днем — станете врешті конем.*

Коли ж я післав пані Черінь у подяку за цей гарний вірш меду і інших подібних присмаків, вона привітала мене на Новий Рік 1976-ий таким, ніде ще не опублікованим віршем:

*Написала я сатиру на одне з його письмен,  
А Сурмач подяку щирю склав мені. Оце джентлмен!  
Та не тільки добре слово, а й свої дари земні  
Добродушно і чудово вислав в пачечці мені.*

*Чим тепер я Сурмачу за цю ласку відппачу?  
Та пшениця — річ важлива, а нектар — богів пожива,  
А до того ще й альфаальфа, не омега це, а альфа!*

*Сурмача харчі природні он тримають як сьогодні!  
Ними він і Ярославу виховав усім на славу.  
Тож висловплюю подяку за зерно й пашницю всяку.  
З'їм я мед, нектар, крупину... а все ж — тортів не покину!*



# 23

## ДОБА СКИТАЛЬЦІВ

Чи є якісь секрети довголіття в моїх рецептах і порадах, нехай судять самі читачі, від себе скажу однак, що може є в них якийсь секрет сили передбачування майбутнього, бо скажіть, як пояснити собі те, що я ще в 1922 році в видаваному мною журналі «Лис Микита» писав, що за 50 років сьома вулиця буде називатися вулицею Тараса Шевченуа. Таке і сталося, хоч не зовсім так, але маємо в Нью Йорку Алею Шевченка. А що при тій Алеї є маєстатична церква св. Юра і прегарна Академія св. Юра, то напевно Тарас Шевченко любив би, коли б бачив, як земляки споминають його і на чужині пам'ятниками і, де можуть, назвами вулиць його іменем, та й американців заставляють вимовляти й поважати його ім'я.

Сталося це по тому, як до берегів Америки причалили тисячі нових українських емігрантів, так званих скитальців, починаючи цілу добу, що її я так назвав добою скитальців.

Але це ще 1943 рік. Америка веде війну на два фронти, в Азії і в Європі. Чотири мільйони мужчин у військовій службі, решта мужчин і жінки зайняті в



воєнній індустрії та дискутують, коли закінчиться та бісовська війна.

Багато льокалів і домів стоять порожні, люди перенеслися на мешкання ближче нових фабрик. Також на долині Нью Йорку, де найбільше мешкали і мешкають ще тепер українці, є багато порожніх домів. Такий майже порожній дім стояв на сьомій вулиці під одинадцятим числом. Через знайомство з одним банкіром в Хемічному Банку мені вдалося купити цей дім на сплати, на 3.75 процента, а тепер платять і понад 20.

Переніс я свій крам з 14-ої вулиці, повісив назву фірми «Сурма Бун енд Мюзік К.», викинув з пивниці цілу фіру сміття, поставив там полиці на книжки, платівки, рольки та все добро і став господарювати на новому місці. Дім з цегли, має чотири поверхи, може мати вісім мешканців, а має тільки одного, навіть мого доброго знайомого, гуцула з Надвірної, Іван Лисечка. Лисечко грає на скрипці, а його син Йосип вже добре грає на цимбалах.

Знайшов я, що хотів, сідаю, роблю плян хати. На мешкання беру тільки українців, один місяць на рік їм дам безплатно. На горі вирентую своєму товаришеві Панчакові, що тоді почав вчитися малювати. Горішній поверх, де добре виднося, то для артистів. Нижче для акторів, потім для письменників, а на першій поверсі для жінок, що вишивають і пишуть писанки і т.п.

Скитальців ще не було, то я вибирав з попередньої еміграції. Вів радіопрограму, влаштовував радіобалі, прогульки для матерів, ні одного тижня не пропускав. Прийшов нещасний для Гітлера 1945 рік, війна в Європі скінчилася. Десь у тому часі приїхала до Америки Зіна Чорна з маленькою дочкою. Вона була зайнята в Європі в американському війську і тому дісталася скорше до Америки. Де ж вона опиниться тут, як не в «Сурмі»? Майже щодня приходить з донечкою, сама з Великої України, то треба її запізнати також з українцями з Великої України. Повіз я їх до Нью Маркет в Нью Джерзі до Калиника Лесюка. Жінки там розцілувалися та й так

там обидві залишилися. Не знаю, як довго вони там побували, але незабаром пані Чорна повідомила мене, що віддалася за багатого американця, а її дочка в коледжі. Навіть в 1979 році та колишня мала дівчинка прийшла до «Сурми», — тепер уже велика пані, віддана. Я не записав її імені, але вон мене запам'ятала і прийшла подякувати за услугу з-перед 35 років.

Потім уже двері «Сурми» не зачинялися. Я розклав книжки на полицях в книгарні та в підвалі. Дивувалися скитальці-бідачиська, що в Америці Україна ще не вмерла, що є книжки і ноти, старі і нові. Вони там в Німеччині переписували руками ноти, партитури, а тут воно є і за маленькі центи можна все це набути. А письменники, спеціально любителі творів про Українських Січових Стрільців, то хапали літературу для них і про них тремтячими руками, майже з сльозами на очах. Я з видавництвами у Львові вів досить багату торгівлю, чимало того краму затрималося, бо вже не було на це покупців. Щось таке було в 1948 році, як тепер в 1980. Книгарня «Говерля» вже зліквідувалася, «Сурма» ніколи цього не зробить, хіба не стане Сурмачів.

Першим скитальцем, що я його найняв до праці в «Сурмі», був Микола Понеділок.

Пригадую собі, прийшов молодий пристійний мужчина до «Сурми» у великім сірім плащі, низько обстрижений як австрійський рекрут, з кашкетом у руці. Привітався зі мною й каже: «Я Микола Понеділок». Такого людського прізвища я ще не чув, тому здивувався і не знав, що відповісти. Заки я очунявся і відкрив уста, то Понеділок уже продавав театральні книжки своєму приятелеві з групи театру Й. Гірняка, Миколі Василюкові. «Ось диви, які тут гарні книжки, а ми їх переписували в Німеччині. Тут можеш набрати повен віз і по 35 центів штука!»

Такого пташка з рук не випускається, він несе золоті яечка. Вже ввечорі ми запросили його до ресторану на голубці й вареники. Знайшли мешкання, і тої ночі вже

Микола не мусів іти до парку, щоб там переспатися на лавці під своїм довгим сірим плащем.

Так майже три роки Микола працював у «Сурмі». Мені подобалося його знайомство з людьми з Чернігівщини, Полтави, а також з інтелектуальних кругів Львова і Тернополя. Вони були якісь інакші, рухливіші, шиковніші. Показалось потім, що майже всі пройшли школу пані Олімпії Добровольської і Валентини Переяславець. Як прийшла перший раз до «Сурми» пані Добровольська, зараз подала руку Понеділкові і назвала його Миколою. Микольцьо гречно поцілував її в руку і так потім вітався з іншими панями і панночками з групи Гірняка-Добровольської. Приходили Крушельницька, Погребінська, Кукрицька, Куліш, Руда, Позняківна і інші. Всі вони Понеділка знали і кликали Микольцьом і спеціально гарно до нього відносилися. Проте, він довго з ними не забавлявся, кожному хотів «зробити ласку» — продати рідну книжку, котру любив понад життя.

В той час ще другий порядний хлопчисько-скиталець працював у «Сурмі», називався Богдан Головід. Він мав час на все, навіть як кому треба було меблів, а не було грошей, то він десь ті старі меблі роздобував і до їх кімнат заносив. Пізніше він поселився в Ст. Петербурзі на Фльориді, де продавав хати.

Коли Микола Понеділок мав вільний час, він складав, або переглядав книжки. Ще в той час, як працював в «Сурмі», то написав книжку «Вітаміни». Цю назву він запозичив собі від мене, бо часто чув, як я продавав мед і хвалив, що в сирім, непереваренім меді є багато вітамінів. Понеділок мав трохи інше поняття про вітаміни, як я. Його вітаміни були більше для душі, мої для тіла. Але ми не сперечались, я навіть потім позичив у нього заголовок до своєї статті у «Свободі» п. н. «Рятуйте і мою душу».

Міг Микола працювати в «Сурмі» ще й до сьогодні. Але все чогось квапився, хотів мати більше часу, щоб писати свої твори. Він знайшов собі роботу в одній

американській інтернаціональній книгарні. Там працював лише п'ять днів у тижні, а в «Сурмі» треба було працювати аж сім. Все ж таки він не покинув продавати українські книжки. Заложив там український відділ. Зладив каталог кращих книжок, розсилав по всьому світі. Потім мені показував замовлення аж з Індії на українські словники, енциклопедії і інше.

Хоча Понеділок працював в американській книгарні, але за свої рідні українські книгарні не забував. Бувало, в обідній час, замість відпочивати, брав сендвич в одну руку, яблуко або грушку в другу і гайда подивитися по українських книгарнях. Перше, на вулиці 9-й вступав до «Еко», потім до «Арки», відтак до «Говерлі», аж потім по дорозі до «Сурми». Йому не треба було книжок, мав досить своїх. Але його кортіло подивитись і ще раз переконатись, що то правда, що в одній місцевості так близько себе є аж чотири українські книгарні. Всі вільні, без цензури, підгляду, з правом вибору, без заборони.

Жив Понеділок самотньо, лише з книжками. По днях працював на «хліб насущний», вечорами і ночами писав свої твори. Все спішив, ніби завтра може бути запізно. Як багато великих письменників, поетів, композиторів, наприклад, Шевченко, Леся Українка, Симоненко, Леонтович, Шуберт, Моцарт, Шопен. Всі вони також спішили, щоб багато створити, ніби наперед відчували, що їм прийдеться покинути цей світ перед 50-им роком життя.

Не стало і нашого Понеділка. Але як ніхто не викине назви «понеділок» з назв днів тижня, так навсе залишиться прізвище Миколи Понеділка в українській літературі.

Дуже багато інших скитальців виявили велику любов до книжки і допомагали мені в поширенні книжки. Згадаю між ними д-ра Осипа Соколишина, який скінчив курс бібліотекарства і став бібліотекарем в публічній бібліотеці в Брукліні. Туди він накупив багато українських книжок, бо умів гарно виложити про наші книжки. А для мене писав часто рецензії і реклями, не

забуваючи їх гарно прикрасити фотографіями, наприклад, актора Івана Годяка і його дружини Анни Бакстер, як вони оглядають виставку книгарні «Сурма».

Між іншими, моя дочка Ярослава вже тоді мала кілька вартісних малюнків, і Годяки купили в «Сурмі» картину дочки «Мадонна». Потім ще інші американські артисти приходили до книгарні, коли дочка стала відома як малярка і ілюстратор різних американських репрезентативних видань.

Між відвідувачами згадаю ще про три милі пані з артистичного і мистецького світу, а це про пані Оксану Лятуринську, Галю Лашенко і Докію Гуменну. Пані Лятуринської вже нема на світі, пані Лашенко мало показується в «Сурмі», а пані Гуменна приходиться часто до «Сурми», бо вона сама видає свої твори. З цими панями я багато наговорився і довідався, що дві з них жили і вчилися в Празі, а Гуменна писала книжки ще в Україні. Пані Лятуринська поїхала до Міннесоти і там, на жаль, померла, залишивши багато прекрасних поезій, що ще чекають видавця.

Про новоприбулих можна писати окрему книжку, такі це цікаві люди. Майже всі з вищою освітою, так сказати б, у проводі громади. Вони знали, що їх чекає в краю, тому воліли залишити все і йти в незнане, чим попасти в руки «визволителів».

Багато з них висловлювало мені признання і вдячність за мою працю для поширення української книжки, вишивки, писанки та зразків народного мистецтва. Про свої відвідини в «Сурмі» писали вони в пресі, як от, для прикладу, писав д-р Ю. Мовчан в «Українських Вістях» з 9 липня 1967 р.:

«Розташована в самому центрі ньюйоркського «давнтавну», напроти української католицької церкви св. Юра, «Сурма» вже багато років виконує роль неофіційного центру українців Нью Йорку та його великих околиць. Бо сюди приходять люди не тільки для того, щоб купити нову газету, чи українську патефонну платівку, але також для того, щоб зустріну-

тися з знайомими та друзями і часто здибати того, кого хтось може втратив всяку надію побачити. Ніхто не знає точно, для скількох людей впродовж останніх двадцятьох років ця крамниця була щасливим місцем спіткання після багатьох років розлуки. Для дуже багатьох!

...Будучи в Римі, не побачити Папу Римського — це значить не бути в Римі, — казали колись в Європі. Так само будучи в Нью Йорку, не зайти до «Сурми», — це значить не бути в Нью Йорку, так каже дехто з українських емігрантів в Америці. Тому, будучи в Нью Йорку, я не міг відмовити собі приємности, щоб не вступити до «Сурми». Хоч був холодний, дощовий вечір і надворі було вже досить темно, проте крамниця була ще відчинена. Як зазначив ще 37 років тому, приїхавши до Америки, Василь Авраменко, — це не крамниця, а українська виставка. По стінах образи козаків, гетьманів, поетів, народних діячів, українського війська, українські вишивки, музичні інструменти. На столах і підставах українські книжки, ноти, сорочки, великий вибір патефонних платівок, фонографи, друкарські машинки і т.д. Фонограф награв якусь ніжну українську мелодію...

Підходжу ближче. Вже давно не видно було тут симпатичної Ярослави — дочки Мирона Сурмача, яка, ще будучи неодруженою, на початку 1950-их років часто була в крамниці і допомагала батькові. Як серед українців, так і серед американців Ярослава здобувала великий авторитет та популярність як майже неперевершений майстер української писанки. Про це, пригадую, були часті згадки в пресі... Як талановитий артист-маляр, Ярослава дістала добру працю в американському видавництві, хоча і далі не забувала «кузьні» свого /як І. Франко/ батька. Її кольоровий портрет з дитячих літ в розкішному українському озяді, роботи артист-маляра М. Мироша, і далі висить он високо на півобічній стіні...»

Далі д-р Мовчан подає огляд моєї діяльності за цілі десятиліття, чого не хочу тут повторювати, а закінчує

свій репортаж так: «Трубить. Сурмачу, нашу українську славу! Трубить своєю захоотою, своїми мистецькими виставками, організацією українських опер /було і і таке!/, Днями Української Матері і всім тим, чим піднімається вгору український дух!»



*Фільмові актори: Іван Годяк і його дружина Енн Бекстер і Анастасія і Мирон Сурмач коло «Сурми».*

# 24

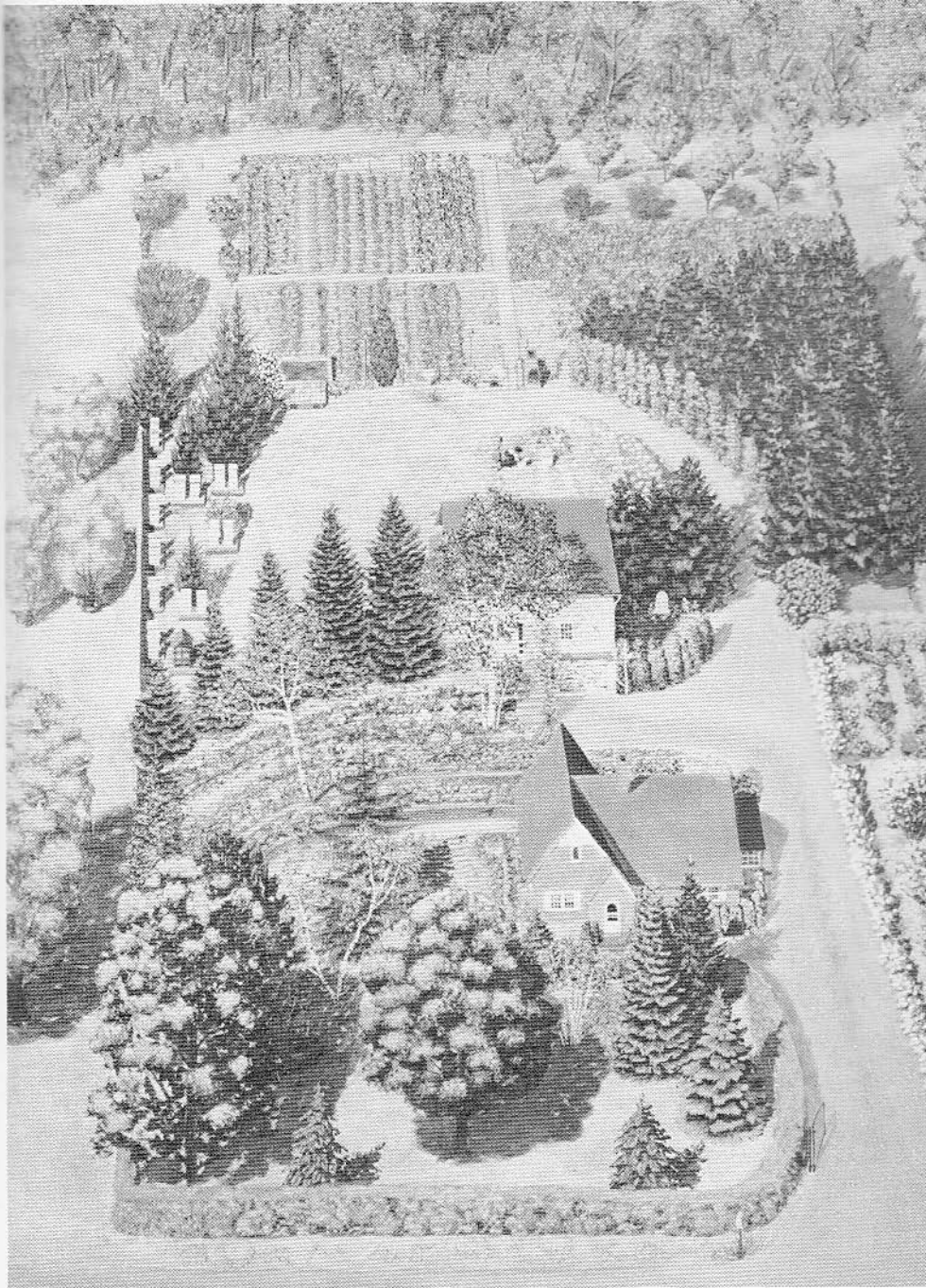
## «СУРМАЧІВКА»

Це вже 1950 рік. Дочка Ярослава має вже посаду редакторки одного американського дитячого журналу, син Мирон вступив охотником до американської військової фльоти, в хаті лиш я і дружина. Декому в такому часі стає сумно, але мені не було різниці, і так рідко в хаті перебував, хіба пізно по ночах, як зачинив книгарню.

Але оглядаюся на задні колеса, мені вже 57 років, за вісім років піду на емеритуру, буду мати більше вільного часу робити те, що робив в старім краю в дідуся Стронціцького в Жельці, а це бавитися з бджолами і мед солодкий споживати.

Шукав я, шукав такого місця, щоб було недалеко від Нью Йорку, і щоб не було загусто сусідів, щоб можна було тримати бджоли, ще й мати трохи поля на городовину. Їздив, шукав, молився, просив Бога, щоб я міг бодай 10 років прожити як Бог приказав щирому українцеві. На свіжім повітрі, між деревами і квітами, щоб було місце для себе і для дорогих бджілок. Богу дякувати, таке знайшов, і без ніякої людської помочі. Їду автом і бачу: «Черрі Лейн» — Вишнева Алея! Гарна





назва вулиці, ану поїду нею. При кінці тої вулиці бачу напис на брамі одного дому « Фор Сейл». Це для мене, подумав, від'їхав далі і став. Купити, чи не купити, але подивитися можна. Вернувся я назад і все одно вагався господарів турбувати, посілість напевно буде задорога для мене, бідногу українського книгаря. Але подумав я, що ще в Вілкс Беррі, а потім у Нью Йорку, як я ходив з книжками по хатах і часто боявся чи встидався застукати до якоїсь хати, де було чути галас, то потім переконався, що там був найліпший бизнес. Тоді я постановив собі ніколи не відступати від дверей, як вже пустився.

Так і сталося тут. Заїхали на подвір'я, вийшла старенька бабця, питає, чого приїхали. Я кажу несміливо, що хочу поглянути, бо є напис, що на продаж. Бабця була дуже гречна, сказала, що то посілість її дочки, що дочка хворіє відколи повдовіла і хоче геть звідси виїхати. Бабця подала ціну, я ще не згодився, але подарував їй за чемність слоїк меду і поїхав по жінку, щоб їй показати посілість.

Привіз жінку, привіз Славцю, вони помахали руками — присуд готовий: Славця полюбила те місце, дружина зажурилась, вона відразу побачила, що то маленьке мешкання. Але є два акри городу, хата і стодола, є де тримати авто. Ціла садиба огорожена дротяним плотом, при в'їзді з вулиці брама.

Хотів чи не хотів, але треба було пристати на все, що казали жінки. Купили та зараз взялися до чищення та щоб зробити запущену хату гарною чистою, свіжо пофарбованою, як то було в Україні. Я їздив тоді щодня і сім днів у тижні по 30 миль до Нью Йорку. Моя гризота була лише, аби були гроші за хату й її утримання.

18 вересня 1952 року ми троє замешкали в Саддл Рівер і стали пізнавати життя на селі, яке в Америці не конче таке, як у старому краю.

З весни було дещо затяжко, то я допоміг грядку скопати, малину підстригти, липу підв'язати, пусті місця конюшиною засіяти та місце для гречки підготувати, щоб мої бджілки мали з чого мед збирати. На берізках

повісив клітки на молоді пташки та чекаю літа, на свіжу городину, свої ягоди та свіжий медок.

Одного дня, як я мав іти до роботи, кличе дружина з городу: «Чоловіче, ходи сюди, подивися, що там діється». Я пригнув галузку, і мене аж зморозило. Такого ще ніколи не бачив: Скільки на тій сосні шпильок, стільки на кожній шпильці було по 10 зелених півцалевих хробачків. Всі, як німецькі жовніри на команду раз, два, з'їдали шпильочки і далі посувались. Мільйони їх.

Я вхопив помпу від вогню, налив туди води з милом і почав їх кропити. Крутилися, крутилися і стали спадати. Пройшов день, ще раз скропив, попадали всі і щезли. Перша наша битва з ворогом виграна.

Друге щось подібне діялося з виноградом. Майже на кожнім наростку скручені докупи листки обмотані павутиною і в середині хробачок. Тут вже вода з милом не допоможе, бо вода туди не продістанеться, а листки на винограді вже починають хилитися додолу, бо їх головні наростки пожирає хробачок. Стали ми з дружиною роздирати це павутиння і хробачків вбивати. Може з п'ятсот так знищили. На третій день не стало ані одного, і виноград якби віджив, наростки підносяться вгору, листки ще ліпше позеленіли, а грона винограду майже на очах ростуть, хитаються, і цупко держаться на сонці соковитий овоч. Друга битва теж виграна.

Третя битва була з шкідниками, що чіплялися берези. Листки на березах пожовкли як від вогню. Листки щойно розвинулися, а вже змушені опадати. Беремо листок у руку, нічого не видно. Дружина роздирає листок надвоє, а всередині в ньому десятки хробачків. Ось чому листки пожовкли! Що ж тут робити? Телефоную до сусіда за порадою. Він каже, що тепер уже запізно ці берези рятувати, треба було їх скроплювати мішаниною з арсеніком, ще коли листків не було.

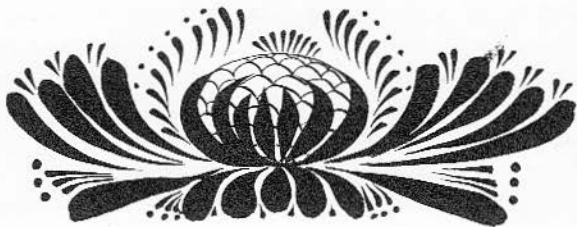
То ми вже майже зневірилися, вже хотіли піддатися,

перестати робити в городі та жити, як люди живуть по містах, нічим не журитися, нічого не робити.

Але дивимось, а ті маленькі пташки, що ми для них на весну клітки понаставляли, дуже щось літають, щось збирають по березових листках. Це ті маленькі птахи, такі з задертим хвостиком, що називаються по-нашому «кропив'янки». За день з'їдають найменше по дві тисячі гусениць-хробачків. Маємо на них 7 гнізд, в кожному по парі, то є 14 пташок, отже за день вони з'їдають яких 28 тисяч гусениць. А тепер в кожному гнізді ще маленьких по чотири, та й дуже, дуже голодних. Так за які два, три дні наші кропив'янки визбирали дочиста всі гусениці, ще й до других городів літають поживитися. Отже і третя битва з шкідниками виграна, але вже з допомогою союзників. Ми далі працюємо, варту тримаємо, бо хоч є союзники, що готові за дані їм мешкання нам віддячитися, але є вдсятеро більше шкідників-ворогів.

Перші три битви ми виграли, перша лінія шкідників знищена, але чи війну виграємо з усіма шкідниками, трудно сказати. Вороги є на всіх фронтах: в повітрі заходно, загарячо, забагато дощу, або посуха; на землі — звірячий фронт: зайці, миші, щурі, білки, бобри, кози; комашинний фронт: жучки, гусениці, коники, личинки, довгоносики, бригади свердлярків, дивізії смоктунів, армії жувачів. Далі, шкідливі бактерії, саботажники, комарі, мухи та до того ще пекуче сонце. П'ята колона: зела, отруйні рослини, а з-під землі: молі, кроти, слимаки.

Ворогів всюди багато, приятелів жменька. Та перемога все по добрій стороні. Наш союзний фронт: городовий вуж, черепаха, пташки, бджоли, моя дружина і я.



# 25

## Я МАВ ТАКОЖ СЕРЦЕВИЙ УДАР

Хоча наша війна з різними шкідниками на нашій «Сурмачівці» вимагала багато праці і зусиль, але вона була для мене порятунком, бо довгі роки перебування в замкненому просторі кригарень, та ще серед вічних бизнесових клопотів, підривали моє здоров'я. Правда, я того не помічав, думав, що я гейби з заліза. Аж одна пригода мене нарозумила.

То було 1952-го року. Дружина поїхала з дітьми на відвідини до Білянських у Делварі, Н. Дж. Я приїхав до них у суботу вночі. Вже з вечора я не почувався добре, але це було в мене звичайне. Я харчувався в ресторанах і все ще не знав, який харч добрий для здоров'я.

Десь коло п'ятої години рано я пробудився, облитий потом, чую, тисне під грудьми, щось крутить унутрі. Встав я тихенько з ліжка і вийшов надвір, на росу. В бонгало ще всі спали. Моя дружина, легка на сон, почувала, що я вийшов, але нічого собі з того не робила; вийшов то вийшов. Тим часом мені зробилося слабо, я сів на лавку та й гадаю, ні, я не зомлію. Я надворі, тут рано досить свіжого повітря, але... але чого я лежу?

Підводжуся і приходжу до пам'яті, що я пам'ятаю,

лише, як сідав, а далі, як ліг, чи впав, я вже цього не пам'ятаю. Якось ще встав і підійшов до вікна під бонґало, постукав і знову таки під вікном ліг. Пам'яти вже не втратив, але дихати не міг. Страшний біль коло серця тиснув, ніяк дихати не давав. Тоді вийшла дружина надвір, побачила мене на траві під вікном та кинулася натирати мою голову то росою, то мокрими руками, то звогченим рушником.

По якомусь часі мені трохи полегшало, я пришкунтільгав до ліжка і пролежав цілий день. На другий день я поїхав до Нью Йорку і пішов до лікаря та розказав йому про свою пригоду. Він покивав головою, дав адресу і післав мене на кардіограм. Як мій лікар отримав кардіограм, то нас обоїх з дружиною закликав до себе, показав ленту кардіограму і ті лінії, де моє серце є пошкоджене. Казав, що як я зомлів, тоді я мав тромбозу: одна артерія була заткалася, але на щастя, друга збоку зайняла її місце, і серце знову дістало більше кисня. Тоді я прийшов був до пам'яти. Лікар записав мені якісь жовті ліпюпі і казав мені їх вживати довший час. «Лучші, мудріші люди вмирають, — казав він, — не думай, що ти щось особливе. Не працюй тяжко, не бігай по сходах, не денервуйся, не переїдайся. Пильнуйся, і будеш жити. Ті жовті пілюлі все вживай. Іншими словами — зачисли себе до старих, хоровитих немічників».

Восени того самого року зайшов я на доповідь Томаса Ґейнса про здоров'я. Ґейнса знав я вже давніше і бував на кількох його доповідях. Лише чогось ті доповіді не були мені ясні, я виходив з них якимось замішаний. Ніби трохи підбадьорений, але непевний за завтра, але на тій доповіді все мені стало ясним, я зрозумів його систему.

Томас Ґейнс розділив свою доповідь на чотири частини. Аби бути здоровим, треба брати до уваги: **ПОЖИВУ, РУХАНКУ, ДИХАННЯ І КОНТРОЛЬОВАНЕ ДУМАННЯ.** Як людина застосує цю систему, ніяке завтра їй не страшне. Про правдивість цих думок я переконався, прослухавши їх на протязі чотирьох

вечорів, і тут хочу оповісти дещо важніше з тих порад Томаса Гейнса.

Що їсти? Їсти лише поживу просту, що не підлягає перерібкам. Оминати цукор, соуси, білий хліб, булки, тістечка, содові води, морозиво і все смажене. Їсти варену або печену рибу, баранину, курятину, взагалі м'ясо, щоб не було надто товсте, овочі та городину. Дві частини — вуглеводи, одна частина — товші, одна — білки. Пити чисту воду, одну склянку денно на 20 фунтів ваги даної людини.

Щодо руханки, то тяжка німецька гімнастика не є добра для здоров'я, краще вправляти шведську гімнастику, себто без штучного приладдя. Гейнс казав наслідувати кожного ранку кота, і коли є час та нагода, витягати всі свої мускули на всі боки. Найважлиша руханка — це хід. Старатися перейти кожного дня яких три милі. Йти струнко, груди вперед, живіт втягнути. Ходити, стояти і сидіти все просто.

Найбільше мені допомогли з Гейнсових порад поради про дихання. Раніше я знав дещо про глибоке віддихання, головню з книжки Міллера «Моя система». Гейнс краще пояснив нам свою систему дихання, і я вірю, що це найкраща система: не втягати багато повітря в груди, але старатися вигнати його якнайбільше з себе. Ходити скорим кроком і дихати раз зі себе, раз в себе. Найважливіше видихати якнайбільше застоюлого повітря з шлунка і з країв легенів, бо те повітря змішане з вуглеквасами і шкодить, а не помагає. Як ходити рівно, то дихати шість разів зі себе, один раз в себе. Як йдеться під гору, або сходами на вищий поверх, тоді змінити дихання, два рази в себе, а один раз від себе. До себе носом, а з себе устами. Тримати ритм віддиху з ритмом кроків.

Застосовуючи методу Гейнса, за шість місяців таких вправ я став не лише сильніший, але навіть мої груди поширились, виповнилися, а то ставали гоструваті, як курячі, а тепер були повні, козацькі. Це допомогло би теж не одній панночці, що все купує сильніші підв'язки, щоб виглядати приманливіше по-жіночому.



Але найбільше звернув я увагу на поради Томаса Гейнса щодо думання, бо казав Гейнс, що навіть коли робити все добре, добре їсти, добре гімнастикуватись, добре дихати, але як чоловік не вміє добре думати, то все те намарно. Добре думати, значить вміти контролювати свої думки. В кожного чоловіка є вроджена совість, котра йому все дасть знати, що добре, а що зле. Але як чоловік не прислухається до своєї совісти і її порад, то його думки блукають без контролі, і на пам'ять приходить те, що йому найбільше заімпонувало, або його заболіло. Снуються його думки про якісь неприємності, перед очима стають різні образи, а там виринає бажання пімсти. Все це чоловіка денервує, псує жовч, розстроює нерви, послаблює кров. Власна думка може чоловіка оздоровити і може вбити.

Отже насамперед треба почати поволі контролювати свої думки. Як прийде до голови щось неприємне, старатися цю неприємну думку відігнати, а на те місце згадати щось приємне з минулого, або думати про щось приємне, що нас жде завтра. Спочатку таке контролювання думання буде здаватися тяжким, але по кількох місяцях ви побачите, що зможете скеровувати свої думки туди, куди хочете, отже від неприємного і негативного, на щось приємне, позитивне. А приємне думання помагає травленню, помагає нервам, помагає в житті.

Щодо здоров'я, то загально відомо, що тютюн — великий ворог здоров'я, але люди про те забувають, хоч їх остерігаються постійно. Як стали приїздити скитальці до Америки, старші, молодші і цілі родини приходили до «Сурми». Було дуже приємно і цікаво бачити українців з усіх областей України, пізнавати по мові, хто з-над Дніпра, хто з Галичини, Закарпаття, хто з Лемківщини. Хоча трохи інша в них була вимова, але то все були люди, які вирвалися з «єгипетської неволі», щоб тут пожити і до своєї вільної України знову повернутися. Та одно не подобалося мені в тих зустрічах, а саме те, що молоді хлопці, може років 14-16 приходили до «Сурми» з папіросками в зубах. То мені не подобалося, бо я знав,



що вони роблять собі шкоду. Дісталися до Америки, до вільної країни, але ярмо неволі привезли з собою: мусять курити!

Я приступив до одного курця і кажу: «Я знаю, чому ти так гордо куриш, ти хочеш тим доказати, що ти вже не дїтвак, а дорослий кавалер. Був на війні, ховався від бомб, переплив велике море, от я герой. Можу все робити, що роблять старші, а найперше можу курити, як вони». Нічого не помагало сказати такому не курити, бо нікотина шкідлива для здоров'я. Таке він уже чув, навіть від тих, що самі курять. Я хотів його зацікавити якимсь подарунком, якщо він перестане курити. Кажу, підпишися мені, що перестанеш курити, я дам сто долярів на якусь добру народну ціль. Але таких підписів мусить бути сто. Він радо підписався, також подав імена кількох своїх товаришів, що їх приведе до «Сурми», щоб також підписалися. Назбиралося за тиждень таких підписів 49, а до сотки не дійшло. Ще нині, якби хтось пошукав 51 особи підписатися, що перестануть курити, то я радо дам сто долярів на якусь народну ціль.

З тих записаних, пам'ятаю кількох охотників, які підписалися і вийшли в люди, як Степан Олійник, тепер американський підполковник, Володимир Бачинський, Я. Недільський, пок. Микола Понеділок, Богдан Головід, сусід Панченко, Олекса Гис, Олесь Кіб'юк. Останні два — мої ровесники, перший живе з дружиною, другий повдовів, але добре тримається під дев'ятдесятку і минулого року поїхав на Фльориду і там оженився з повдоволю Стефанією Абрагамовською.

Сказано в наукових книжках, що курці тратять від 10 до 15 років свого віку. Чи не варто перестати курити? Не лише сто долярів можна заробити, але заощадиться тисячі долярів, як рак ще не всадився в легеня через курення.

# 26

## ЖИТТЯ НА СЕЛІ. МОЯ РОЗРАДА — БДЖОЛИ

Багато я навчився від розумного Томаса Гейнса, як у своїй молодості навчився від Мардена виробляти в собі сильну волю і здійснювати послідовно свої плани, але і самому мені приходили в голову власні, оригінальні думки і спостереження. Довгі роки життя в близькості до природи, коли я вже передав весті «Сурму» своєму синові Миронові і заглядав туди тільки час-до-часу та на вікенди, — оті роки життя, в шуканнях способів поліпшення садку, городу — на користь собі і людям — допомогли мені збагнути велику правду про погодження і співпрацю між звіринним і рослинним світом та людиною, щоб кожному було добре, на хвалу Божу.

Таку філософію проповідують сьогодні так звані екологи, і я погоджуюся з ними, що різні добрива та хемікалії тільки занечищують повітря, воду і все довкілля. Живучи на селі та придивляючись до життя в моєму городі і садку, я набрався певности, що зовсім можливо виростити досить овочів і городини, не отруюючи ні шкідливих комах, ні землі, і в той же час даючи поживу пташкам. Наприклад, по довгих роках турботи, як зберегти черешні, бо як тільки стануть

дозрівати, вже їх пташки випивають, — нарешті я догадався, що пташки, наївшись товстих хробачків, потребують їх запити водою, а що води нема, то вони шукають соку з ягід, в першу чергу з соковитих черешень, що червоніють на верхках.

Тож я поставив в садку дві широкі миски з водою для пташків, і вони справді вже моїх черешень так не випивали, було і для нас і для внуків Миколки, Маркіяна і Дарії і для сусідів, і для гостей з Нью Йорку та околиць, що відвідували нашу «Сурмачівку», поєднуючи приємне з корисним, бо і віддихнули на лоні природи і якусь книжку вибрали собі з моїх старих запасів, переховуваних на селі.

Як добре подумати, то нам і не треба багато відкривати, тільки звернутися до скарбу народної мудрости і вікового досвіду нашого народу. Наприклад, щодо шкідливої комашки, то наші господині мали на це в старому краю свій спосіб. Вони спостерегли, що комахи не люблять зел із сильним запахом як м'ята, чорнобривці, кропива, хрін. Пригадую собі, що моя бабуня в Желці садила один ряд квасолі, другий ряд чорнобривців, і інші зілля, як м'ята, хрін росли між городиною. Комашня сторонилася цих зел та й обминала городину. Щоб гусінь не обсіла капусти, наші господині скроплювати капусту солоною водою. Або посипали звечора або надосвітки, поки ще є роса, житньою мукою. Мука на росі перетворювалася в липке тісто, метелик, що сів на капусту знести з сотню-дві яечок, прилипав і гинув. Навіть як уже й хробачок вилігся, то оббирався тістом, а сонце пригріло — та й з хробачка робився печений рогалик.

Щодо бур'янів на городі, то я вичитав, що можливо майже все виростити без копання землі, без штучного гноєння, без підливання, скроплювання, полення — з допомогою звичайного сіна, ліпше — старого, трохи підгнилого. Їздив я з внуком Миколкою, знайшли у фермера таке сіно, сам фермер привіз повну фіру за 15 доларів. Розкидав я це сіно по грядках, вісім цілів грубо. Без жадного копання, підложив під сіно 12 рядків

картоплі. За два тижні гички з картоплі показалися з сіна вже такі, що їх можна було зривати для корів, якщо б вони в нас були. Подібно як з картоплею, можна робити з кукурудзою, цибулею, вони проростуть і проб'ються крізь сіно на сонце. Дрібніше насіння як морква, петрушка, редька, буряки потребують, щоб для них поробити малі рівчики, дрібне насіння треба сіяти в ті рівчики, але прикривати землею не більше як чверть цаля і почекати, аж зійде. Поміж рівчики покласти старе сіно, і як насіння зійде, треба насунути сіно так, щоб ті росточки ледь-ледь бачили сонце; далі городина ростиме, а бур'яни не зможуть їх заглушити. Сіно тримає поле чистим від бур'янів, вогким на випадок посухи.

І на селі, і в місті людина може злагодою зробити життя і для себе, і для всіх довкола себе — спокійнішим, гарнішим і кориснішим, все залежить саме від того, як вона контролює своє думання, бо для одного сонце приємне, а другому — пече, одного вітер відсвіжує, а другого — смалить, одного сніг звеселяє, а другого — морозить.

Пасічництво стало моїм улюбленим заняттям не випадково, бо начитався за все життя про наших пасічників, козарлюг, що розводили в степах свої пасіки, годували всю Україну медами і напували ними козаків, коли самі вже не здатні були до далеких походів. І мені пішло вже поза вісімдесятку на моїй «Сурмачівці», саме пора, щоб жити поміж Божими бджілками та й собі бути корисним для людей.

Пізнав я також, що серед нашого народу пасічництво плекане як серед жадного іншого народу в світі, і має наш народ у тому ділі великі заслуги. Це я збагнув, як в 1964 році відзначаevano 150-річчя винаходу першого вулика українцем Петром Прокоповичем.

Петро Прокопович народився 29-го червня 1775 року в селі Митченки, на Чернігівщині, в сім'ї священника, вчився в Київській Богословській Академії ім. П. Могили. По закінченні Академії був покликаний до

військової служби, але він не хотів оставатися у війську, бо хотів далі вчитися. Розгніваний батько не дав йому жадного маєтку, так що Петро мусів шукати притулку у свого брата, а там була невелика пасіка. Петро зацікавився бджолами і став розвивати пасіку, при чому став студіювати пасічництво на основі різних студій і досвіду славних пасічників. Він робив експерименти і поліпшення в пасічництві і ділився своїм досвідом з другими в різних публікаціях. Слава про Петра Прокоповича як досвідченого пасічника поширилася по інших країнах, до нього зверталися за порадами, аж одного разу все обірвалося. Брат Петра не захотів більше мати пасіки і продав її купцям. Прийшли ті в сітках, розклали вогонь та стали збирати мед, руйнуючи вулики і все в них. Петро дивився з жалем на масакру «божих мух» і тоді порішив щось тому зарадити. Він купив собі малу пасіку в селі Пальчики і там будував собі нові вулики. Згадуючи, як купці руйнували цілий вулик, щоб добратися до меду і нищили бджіл, Петро подумав собі, що можна б збудувати вулик із кількох скриньок, щоб можна ставити одну на одну, і як треба поратися в одній скриньці, то щоб можна було перегнати бджіл до другої скриньки при помочі диму. Тоді можна все добре прослідити і чисту вошину з медом вирізувати, не калічити черви ані бджіл, і мати чистий мед.

Така щаслива думка прийшла Петрові на саме Різдво 1813 року і тоді він, перший у світі, зробив складний вулик, на щастя мільйонів бджіл і на славу нашого народу

1843 року Тарас Шевченко, будучи в тих сторонах, щоб зробити рисунки будинків Розумовського, загостив також на пасіку Прокоповича. Про це написав він у «Щоденнику»: «Там коло Батурина живе наш великий пасічник Прокопович» і ще й намалював пасічника між вуликами.

На жаль, советські енциклопедії подають, що Петро Прокопович — «наш русский пчеловод», а за ними таке пишуть і інші енциклопедії. Нам треба за своїм постояти,

«бо хто свого не пильнує, той його втратить», — каже наша приповідка.

Як пасічник, жадного винаходу я не зробив, але радості за ті роки серед бджілок назбирав багато, і думок різних серед цього дивного народу, що має і свого володаря, і свої закони, і свої суспільні кляси, і свої таємниці.

Наш нарід має таку загадку: «Летить птах понад Божий дах. — Тут моє діло все погоріло». Що це таке?»

Кожний пасічник і його діти легко це розгадають: це летить бджілка понад церквою, з котрої несеться запах спаленої свічки з чистого воску, який лише бджілки вміють продукувати. Наш нарід пізнав, що запах з чистої воскової свічки є приємний людині, то напевно буде милою жертвою і Богові, і тому «три свічки воскові» несе він у дарі в колядці «Ісусові Христові».

Ще багато є питань з ділянки пасічництва в нашій народі, які ще не розгадані. Подам їх кілька, може хтось схоче відповісти. Ось вони: чи це правда, що пасічники не терплять на ревматизм, ані не хворіють артритизмом? Чи це правда, що коли помре пасічник, то тоді хтось з родини мусить піти в пасіку до бджіл та їх повідомити про це, бо інакше всі до одної вмруть до року. Я знаю про один такий випадок уже тут в Америці, що так сталося.

Ще є питання, яку мову бджоли розуміють українську чи англійську? Думаю, що нікотрої, але вони розуміють думку чоловіка. Бджоли — то благородний витвір мудрости Вселенної. Вони належать до всесвіту. Вони читають сонце, вони орієнтуються за ним, куди летіти. Вони, згідно з сонцем, родяться і гинуть. Сонце обертається довкола своєї осі раз на 21 день. Бджола дозріває за 21 день від дня знесення яєчка бджолиною маткою. Бджоляна матка підлітає високо під сонце, як їй треба паруватися. Там високо під сонцем запліднюється, а не в темнім вулику. Бджілки збирають пергу і нектар, з чого виробляють поживу, ще й людям залишають. Це все дістають з квіток, які виростають на

сонці. Сонце, квіти, бджоли — це нероздільна трійця. Якби не було бджілок, не було б квіток, не було б багатьох родів овочів ані городини, бо все потребує запліднення жіночої статі чоловічою.

Чи це чисто похитливе сексуальне почуття, якого все живе потребує? Доктор Рудольф Штайнер каже, що муравлиний квас — формік есід — це те, чого все потребує, щоб жити. Муравлиного квасу треба, щоб жити, рости і не гнити. Тому то є в природі ще і друге диво — безліч родів мурашок, від найгарячіших тропіків до Арктики, очевидно в моєму городі в Саддл Рівер, Н. Дж.

Мурашки витворюють згаданий квас, тому й названо його муравлиним. Його також мають бджоли, оси і майже все, що живе. Навіть рослини і дерева. Де найбільше сміття, сухого дерева і т.п., там найбільше мурашок. Там вони все перегризають, їдять та всі ці залишки оприскують своїм квасом. Тому ліс, де багато мурашок, завжди має приємний і здоровий запах. Якби не було мурашок і їхнього квасу, все гнило б і воняло б. Муравлиний квас пече, як дістанеться до тіла. Все живе створіння пізнає його скорше чи пізніше і відповідно до того реагує. Якби бджоли не мали того квасу, то мухи, миші й інші паразити давно вже були б їх знищили.

Дивлячись з іншого боку, коли б бджілки лише брали пергу і нектар з квітів і за те нічого їм не давали, то це була б проста крадіж, грабунок. Та в природі ніхто нічого задарма не дістає, ні не бере, хіба паразити. Кожна рослина, кожна квітка, що росте під сонцем, потребує муравлиного квасу, а бджілки обдаровані ним більше як інші створіння, тому їм призначено цей квас рослинам роздавати, себто вимінювати за поживу для себе.

І стоячи в своєму садку, я спостерігав, велику щоденну містерію, як кожна квітка вранці розкривається, наповнює повітря п'янким ароматом, щоб привабити до себе рухливу бджілку, щоб дати їй свій нектар, а від бджілки дістати муравлиний квас. Бджілка задоволена відлетить, квітка також задоволена, що запліднила-

ся. Вона зачинається, і в ній насіннячко досягає, щоб життя продовжувалося з року в рік, із віку у вік.

---

Мої спомини не були б повні, коли б я не сказав дещо більше про цей дар, що його дарують нам бджілки, — про солодкий мед.

Добре не пригадую собі, скільки меду я споживав давніше, але як повдовів і жив сам, то для осолодження тіла і душі споживав щонайменше пів фунта денно. Кому це скажу, то витріщують очі на мене, ніби я чудак, або хочу його обдурити. Але як скажу людям, що вони їдять денно цілий фунт цукру, то вони не вірять, аж я їм вирахую: по 3 ложечки цукру до кави, 15 ложечок в морозиві, майже стільки в паях, кейках, а ще шоколядку собі купують на піднесення енергії! Аж тоді подумають, чи вони більше шкоди собі не роблять, ніж я. Як мед сирий, не переціджений, то є з пергою, то він має всі складники для здоров'я. Українець, д-р Микола Гайдак з Міннесотського університету переконав критиків меду, і то вчених, що мед має здорову поживу в той спосіб, що пішов на діету на три місяці. Їв лише мед і пив молоко. Кожний день працював, все під наглядом тих, з ким заложився, і зовсім був здоровий. Трохи бракувало йому вітаміни «С», але витримав легко три місяці. Про це писали в американських і інших наукових журналах.

Я запізнався з медом, як мав 3 або 4 роки. Мій дідуньо, Михайло Стронціцький в Жельці мав досить велику пасіку і казав мені сидіти в пасіці і вважати, щоб рої не втікали. Як рій почав вилітати, кропити його водою, то він сяде десь близько, бо буде думати, що дощ, треба матку хоронити. Ввечері я вже дістав гарний щільник меду і їв його з воском.

Коли приїхав до Америки, то ніде меду по крамницях не бачив, хіба десь по аптеках, як медицину. Та й такому робітникові як я і інші, що приїхали до Америки заробити долари, то ані мед ані жадні ласощі не були в голові. Вистачало чверть фунта ковбаси «болоні», хліб і



чорна кава без цукру, це на полуденок у фабриці. З медом я запізнався в 1927 році, коли один наш чоловік розвів пасіку в Ньюарк Веллей і оголосив, що має мед на продаж. Я до нього написав і він прислав мені в дерев'яній скринці 6 банок меду по п'ять фунтів, тоді ціна була 1.25 за п'ять фунтів. Але з медом не пішло, ніхто не хотів купувати, прийшлося самому їсти. В 1930 році мій швагер Василь Бабій купив ферму в Саратога Спрінгс і там завів пасіку. Це вже була наполовину моя пасіка. Вже мені вдалося переконати декого, щоб купив собі меду для здоров'я. Від 1950 року маю свою власну пасіку в Саддл Рівер, а крім того беру далі негрітий мед з Саратоги і від інших пасічників, що мають гречку для бджіл, на чорний гречаний мед. В 1927 році почав з 30 фунтами, нині за рік разом з крамницею «Сурма» і з «Сурмачівкою» продаємо і зуживаємо 30 тисяч фунтів меду. Не знаю чи то люди помудріли, що їдять більше меду, як колись, чи може тому купують мед, бо мають більше грошей, а я їм мед для здоров'я. Кажуть, від меду краще на шлунок, на серце і на мозок. Згадуваний д-р Гайдак переконав американців, що мед має вітаміни, мінерали, амінокислоти і ензими, що допомагає на здоров'я. Американський лікар Д. С. Джарвіс все життя студював мед і як лікувати медом різні недуги, особливо сінну гарячку і артритизм. Він радить кожному пити воду з медом і яблочним соком, дві ложечки меду і дві ложечки яблочного соку до склянки води. Пити перед сніданком, а як кому смакує, то і два рази денно. Доктора Джарвіса я знав особисто, часто з ним зустрічався, він був великим любителем бджіл, природи і людей. На жаль, все одно, помер заскоро, мав 90 років. Я написав до його дочки, що коли доктор був такий мурий і все лікував, то чому помер. Дочка відписала мені, що помер з жалю за дружиною, вона померла рік скоріше, а він сам втратив охоту до життя. Я йому вірю.



# 27

## ПЕРША БАНДУРА В АМЕРИЦІ

Якось так воно склалося, що до мого козакування за старим козацьким звичаєм, до пасічництва долучилися ще й кобзарство, ніби я справді мав би стати гейби Перебендею. Знайома мені була бандура здавна, але стала вона моєю розрадою і подругою, коли не стало між живими моєї вірної подруги.

Як ми, українці, спізналися з приїздом до Америки, так і наш національний інструмент — бандура — також тут появився пізно.

Привіз бандуру до Америки славний бандурист Василь Ємець 1929 року. Знаю про те добре, бо він зараз вступив до «Сурми», і ми радилися, котру залю винаймити, де мав би виступити з бандурою перед публікою.

Перший концерт Василя Ємця відбувся в «Бетовен Гол» при П'ятій вулиці. Людей того разу не було багато, пам'ятаю, що під час свого концерту Ємець сердився, що так мало прийшло публіки, що не цінять цього народного інструменту, за котрого в Україні люди життя віддавали.

Пан Ємець бував часто в мене в хаті з бандурою,

тоді то я перший раз побачив, як бандура виглядає, і почув як гарно-чудово вона дзвенить в руках вишколеного бандуриста. Фонографічна компанія «Колюмбія» згодилася виробити одну платівку з награнням на бандурі і співом Василя Ємця, на мою гарантію, що відразу візьму до «Сурми» сто платівок, бо агент, хоч жид з України, але не вірив, що цей інструмент буде мати попит між українцями з Галичини. А тоді тут з Великої України було дуже мало людей, а як були, то себе зачисляли до росіян.

Зараз потім Василь Ємець поїхав по Америці і по Канаді з концертами, то ще більше платівок накрутив. Якраз тоді в Америці був застій на тому полі, бо прийшла мода на радіо. Так що ми більше не почули гри знаного бандуриста. А шкода, бо тепер і тої платівки, що була накручена, не можна ніде дістати. Щоб бодай випустити з іншими на довгограючій. На тій платівці Ємець награв свою композицію «З українських степів» і «Максим — козак Залізняк».

Другу бандуру в Америці я побачив десь 1944-45 року. Це була бандура власного виробу молодого студента Мирослава Дяковського, що приїхав з Канади. Знову я післав його до студії награти дитячі пісні і казки на довгограючу платівку. Це він зробив і ще використав талант мого сина Мирона дещо дзвонити, муркотіти, робити галас. Платівка скоро розійшлася, але чогось оригінал зіпсувався, і знов ми не маємо ні одної другої платівки в Америці!

Третю платівку було же накручено фірмою «Сурма» десь 1949 року з правдивими бандуристами, а саме з групою Ст. Ганушевського, що складалася з добре вправлених вісьмох бандуристів, а саме: Володимир Юркевич, Микола Самокшин, Василь Бориско, Степан Ганушевський, Любко Лампіка, Сергій Ковальчук, Тарас Лозинський і Ігор Раковський.

Найпопулярнішою була пісня «Я сьогодні від вас відїжджаю», створена в 1943 році на Волині та принесена в Галичину упістами. Записав її бандурист Володи-



мир Юркевич. Далі була пісню «Сон» на слова П. Грабовського, записана від бандуриста Грицька Смирного з Дніпропетровського. Г. Смирний загинув у Комарні, Галичина, з рук МГБ. «Ой там попід лісом» — марш УПА з 1944 року, записаний при відділі командира УПА Різуна в Чорнім лісі, Станиславівщина, сьогодні Івано-Франківщина. «Гей степами», — марш УПА, слова і музика Степана Малюци з сольом Любомира Лампіки. «Цвіла калинонька», — народна пісня, створена повстанцями з Східної України на Волині, — сольо Степана Ганушевського. «Світить місяць», — повстанська маршова пісня, записана в Чорнім Лісі.

Бандуристи привезли нові повстанські пісні і чудово їх виконали, так що вже не бракувало нових пісень. Як довідалися другі крамарі, що можуть легко заробити гроші без вкладу капіталу для артистів, то





*Зліва: Галя Хамула, Володимир Юркевич, Роман Левицький і Іванка Кононів*

повідробляли собі ті самі платівки під своїм ім'ям, перше це зробила фірма Стенсон, а потім дві українські, яких імен не хочу поміщувати в своїх споминах. Нехай і вони щось зароблять за те, що поширюють гарну українську пісню в Америці.

Також у тому самому часі появився фаховий бандурист, співак і диригент хорів і ансамблів, Роман Левицький, і він підібрав собі пару гарних голосів і сам накрутив також для «Сурми» одну різдвяну платівку. Так що «наша пісня, наша дума не вмере, не загине» — завдяки саме бандурі. Награв оту платівку Роман Левицький з Володимиром Юркевичем та двома співачками, Галею Хамула і Іванкою Кононів.

Далі вже ціла Америка і Канада, а також Південна Америка і Австралія мали своїх бандуристів, які прославляли нашу пісню перед своїми і чужими. А чи бандура українська, чи ні, то нехай уже спеціалісти

музики і української культури скажуть. Але що з бандурою в руці легше зацікавити публіку, як з гітарою або гармонією, то кожний може переконатися. Вже сама бандура в руках виступаючого звертає на себе увагу. Спеціально на малих зібраннях, як у школах або приватних хатах, бо на великій залі, без голосника, бандура трохи затиха.

Як я став вдівцем, мені було дуже сумно. Хоч мав я досить зайнятть, бо мусів робити за двоїх, але без дружини було сумно. Щоб не сумувати, я шукав задоволення в роботі. Бавився з бджолами, пташками і кріликами. Також люди часто приїздили за медом на мою «Сурмачівку» і цілі класи дітей приїздили із шкіл з учителями, а я давав їм лекції про бджоли і пасічництво.

У вільний час я читав, писав, сам собі поживу готував. Потім все це треба було почистити, щоб відвідувачі не мали підстави мене обмовляти. Та хоча був зайнятий від 7-ої ранку до 10-11-ої ввечері, то весь час бракувало до повного вдоволення.

Як почали приїздити в більшій кількості дисиденти з України, то багато з них заходили до «Сурми», щоб продати різні сувеніри і між ними також бандури. Одну таку бандуру я собі купив до хати, щоб повісити її на видному місці і показувати американцям, які оригінальні інструменти має Україна.

На щастя, в той самий час прийшла раз до «Сурми» панна Лавруся Туркевич, студентка гри на бандурі в професора, о. Сергія Кіндзерявого-Пастухова. Я попросив її настроїти бандуру. Це вона зробила дуже радо і потім заграла на бандурі попури «На зеленій Верховині».

Мені це так подобалося, що я попросив її дати мені першу лекцію. Щирозичлива панночка поставила мені бандуру на коліна і сказала: «Грайте!» та пояснила, що ця бандура має 55 струн, ділиться на три октави і 12 басів. Перша згори октава, або регістер, — це так як правнуки, коротенькі, маленькі, з високими голосами. Середня октава — внуки, це вже голосніші. Потім йде нижча октава — так сказати, дорослі діти. Найголосні-

ші, що часом їх треба притишувати пальцями. Це вже я так собі видумував, щоб мені веселіше було, щоб чулися як добрий господар у старім краю з великою родиною.

Моя вчителька показала мені, як грати цілу гаму, котрим пальцем потискати котру струну. Далі я вже сам собі пісні добирав. Ще мені далеко, щоб стати таким бандуристом, як Остап Перебендя, що його описує Димтро Тягнигоре в легенді, присвяченій Василеві Ємцеві.

Легенда каже, що Остап Перебендя найшов бандуру на могилі, це для нього Доля України в постаті дівчини поклала. Взяв він тую бандуру в руки і журиться, як він буде на ній грати. У цю хвилину з'явилася молоденька дівчина з золотими крильцями, усміхнулася до нього весело-весело, торкнулася своїм крильцем його чола і пальців на руках, а відтак взяла бандуру і заграла про степи запорізькі, про подих української ночі і гимн волі. А тоді віддала бандуру Перебенді і щезла невидима.



*М. Сурмач демонструє бандуру американським школярам*



Сів Перебендя на могилі і почав грати. Самі пальці бігали по струнах, а струни то плакали, то сміялись.

Коли Перебендя вернувся на Січ, так усе товариство обступило його, розпитуючи, що це він приніс і де дістав. Від того часу бандура все веселила запорожців, чи на Січі, чи в походах.

Розповідь про бандуру Остапа Перебенді — це легенда, але моя історія з бандурою — правдива. Можете колинебудь переконатися. Ніщо не дає мені такої приємности, як грання на бандурі, без різниці, чи хто слухає, чи ні. Я вже на емеритурі понад двадцять років. Хочете мати веселе зайняття на емеритурі, купіть собі бандуру.

В околиці Нью Йорку є, між іншими, великий ентузіяст бандури, Микола Чорний. Він день і ніч займається учнями на бандурі. Також за його заходами тут молоді бандуристи виступають перед американською публікою, як, наприклад, квінтет: Петро і Юліян Китастий, Михайло Сердюк, Павло Писаренко і Марко Фаріон, під керівництвом Петра Китастого. З ним можна вже і в Каренегі Гол показатися.

Заходами Миколи Чорного почав появлятися також журнал «Бандура» і то українською і англійською мовами. Не знаю, чи такий виходить в Україні, певно ні, бо ніде подібного не бачив по книгарнях в Америці. М. Чорний не лише вміє заохотити до науки на бандурі, але вміє також знайти спонзорів, як панство Пирські, підприємство Ковбаснюків, що дають по тисячі доларів і більше, щоб бандури ширила славу України. Мені також немало коштує ентузіязм Чорного, але мені в хаті самому без бандури було б дуже сумовито.

Окремо хочу розказати про видання «Сурмою» записів дум у виконанні славного бандуриста, померлого в 1968 році Зіновія Штокалка.

Багато пишеться про геніяльність грання на бандурі бандуристом З. Штокалком. Який жаль був би, коли б не було того запису його дум, що були видані моєю «Сурмою» тисячним накладом, і вже всі розійшлися.

тільки кілька примірників тримаю для архіву. Бо другим накладом не думаю перевидавати і не знаю, чи хтось цього піднявся б.

В журналі «Бандура», ч. 3-4, 1981 р. є довгий і фаховий опис Левка Майстренка і Віктора Мішалова про цей запис та про інші думи, пісні і биліни, що є записані на тасьмах, а чогось ніхто їх не видає. Якби я був молодший, то напевно ще рішився б видати дальшу серію з творчости цього оригінального мистця. Лиш маю переконання, що видати можна, але розпродати потім вже тяжче. От маю з книжками приклад, збирав, скуповував від 1910 року, тепер в мене в столі лежить 20 тисяч українських книжок, серце болить на них дивитися, а ще гірше заболить на думку, що як мене не стане, то хтось закличе смітярів, дасть їм 80 дол., і вони всі ті книжки заберуть і викинуть на смітник. Скажете, чому не роздати? Не так легко, книжки давно видані, поживкли, нецікаві для теперішніх читачів. Оголошення, пошта більше коштували б, як заробок. Те саме буде з платівками і вже так є, бо тисячі платівок на 78 оборотів лежать у пивниці, ще часами чужі колектори виберуть щось з того для себе.

З бандуристом Зіновієм Штокалком історія була ще тому тирдцять років, коли до Америки прибувала нова еміграція, мистці, поети, малярі і музики. Зіновій Штокалко прибув до Нью Йорку 1952 року, потім він закінчив медичні студії і став лікарем. Як і всі скитальці, Штокалко, як лиш прибув до Нью Йорку, вступив до «Сурми». У «Сурмі» висіла на стіні правдива ліра, що її зробив Станіславський, що мешкав на сьомій вулиці в домі, де є якраз «Сурма». На тій лірі він сам грав і співав у фільмі «Маруся», («Ой, не ходи Грицю»), що був вкінці випущений Українською Фільмовою Компанією В. Авраменка. Як Авраменкові не стало грошей, то справу перебрали О. Кошиць і А. Рудницький, і фільм вийшов. Багато його всюди показували, але ніхто з пайщиків цієї компанії своїх грошей назад не отримав. Отак, був Авраменко, чи не був? Така доля й українського кіно. Але краще таки, що щось було.

Отак тоді, в 1952 році в моїй «Сурмі» взяв Зіновій Штокалко оту ліру в свої руки і зараз ліра ожила. Так на ній ще ніхто не грав. /Та ліра ще висить у «Сурмі», чекає на другого лірника/.

Аж тоді пан Штокалко мені представився і каже, що він кращий бандурист, як лірник. Зараз я дав йому пропозицію записати на тасьмі його гру на бандурі. Я тоді вже добре знав студію, де записували голос на тасьму. Студія була в приватній хаті на Брукліні. Туди ввечері я завіз пана Штокалка з бандурою. А що це була приватна хата пана Ціферскопа, то його дуже гречна дружина, заки почне пан Штокалко грати і співати, подала перекуску і щось випити. І це якраз підходило артистові, тож він з запалом і гумором записав «Думу про Марусю Богуславку».

Потім ходили ми ще зо дві неділі і записували інші думи та деякі пісні. За те я дав йому 500 доларів, так як він собі зажадав. Швидко потім випустив я «Думу про Марусю Богуславку» на платівці 78 обороту, але успіху не мав, бо молоді покупці мали смак на модерні танці, а для старших емігрантів вистачали коломийки.

Зіновій Утокалко помер рано /чогось наші геніяльні люди заскоро вмирають/, і хто знає чи були б ми мали змогу любитися історичними думами у виконанні Зіновія Штокалка, як би не відомий колекціонер українських платівок, Степан Максим'юк з Вашингтону. Він часто приїздив і вишукував всюди платівки, старі і нові, для своєї колекції, а часом брав і по дві. Я йому передавав усе, що мав відкладене і для себе, бо було видно, що це фаховий колекціонер, тож варто йому допомогти.

Щодо записів дум у виконанні Зіновія Штокалка, то ми умовилися, і я привіз йому з дому всі записані тасьми. Він так чудувався і радів, ніби знайшов закопаний «Запорозький скарб». Просив позичити йому все, щоб переграти, чи ще все добре в порядку. Я дав йому тасьми додому, а він незабаром телефонує, що все в порядку і що треба конче ті записи видати для науки і для потіхи своїм людям.

Я згодився заплатити кошти, він згодився постаратися, щоб все вийшло як треба. Замовив у мистця Мирослава Григор'єва мистецьке оформлення, а сам він написав, пояснив і список дум, і пісень, — по-українськи і по-англійськи. Все вийшло на двох платівках, а саме «Дума про Марусю Богуславку», «Козак Голота», «Втеча трьох братів з Азова», «Буря на Чорному морі», далі народні пісні і власні композиції.

---

Жили ми так багато років щасливо, бо повно було роботи в «Сурмі» і не менше на нашій «Сурмачівці», яка давала нам радість і відпруження. Сорок років на це я чекав, мріючи про веселе, безжурне життя, таке, як це було колись вдома.

Згадую, як то я по праці вертався додому. Від автобуса до хати 15 хвилин. Хідників тоді у Саддл Рівер ще не було, тож треба було добре вважати на авта, коли йдеш. Як тільки підходив я до своєї загороди, ставало приємно на душі, бо там дружина жде з вечерею, там наш закуток, як назвав свою посілість у Франції великий письменник В. Винниченко.

Перше дерево при дорозі до хати — це величезна липа. Вона своє гілля наче руки простягнула аж поза вічнозелений пліт, ніби вітає мене. Липу завжди приємно бачити. Вона, як рідна мати, цвіте, пахне, бджілок солодким нектаром годує. Деякі важливіші рослини і дерева то я поназивав різними іменами, що мені нагадували сталих гостей-покупців у «Сурмі». Ось при брамі до загороди росте дуб, вищий за всі дерева на нашій подвір'ї, а може навіть у цілій околиці. Місцеві люди переказували, що під цим дубом «наш» земляк Олександр Заборовський зі Львова купив цілу околицю Саддл Рівер від індіан 1662 року. Тепер ця родина підписується «Заброске». В актах купна виразно написано «Заборовський», отже, мабуть, українець.

Того дуба я назвав «Маланюк» на пошану поета Євгена Маланюка, який часто приходив до «Сурми» і помер в Нью Йорку самотній у своєму мешканні. Зараз

коло нього росте клен, так само високий, але трохи тонший, має великі листки, застелює ними цілий город ще й сусідам не шкодує. Цей клен я назвав «Барка» на пошану другого поета, який довго жив у Нью Йорку, а потім на «Верховині» і написав багато славних книжок, а між ними «Рай» і «Свідок».

На середині городу є три берізки, на них пташки люблять свої гнізда класти. Вони стоять під захистом дуба і клена та прикрашують цілий город. Ті три берізки якби з одного пня вирости, то я їх назвав «Бойчук», «Рубчак» і «Тарнавський» на честь ньюйоркської трійці поетів модерністів, про яких я наслухався в «Сурмі всяких дискусій між покупцями».

При самім вході до сіней росте собі чепурненький рододендрон, вкритий гарними, здоровими листками і квітами. Всі на нього звертають увагу, він завжди на вітрі і холоді близько стежки, завжди його діти шарпають. Але це йому не шкодить, він навіть не потребує такого піклування як інші рослини. Рододендрон бере собі поживу з усього. Як його трохи обломлять, то на тім місці виросте гостре колінце, і часом цим колінцем він декого дряпне. Цього рододендрона я назвав на честь нашого гумориста «Ікер».

Ще є багато інших дерев і рослин, а між ними згадаю виноград, що росте коло гаражу і закриває собою безлюдні камінні сходи і прохід до моєї пасіки. З цим виноградом багато клопоту: на весну треба його захищати від метеликів та їх яечок, з яких плодяться хробачки та його з'їдають. Спочатку літа, як ще зелений, то квасний, а як тільки дозріє, пташки його розкрадуть таки ще перед сходом сонця. Він багатий на вітаміни, тож я назвав його в честь автора «Вітамінів» Понеділок.

Найкраща квітка в нашій городі — це лілея. Не знаю, звідки вона взялася, але як зацвіте, так хоч стань і дивись, така краса, пахощі, розкіш. Ім'я її «Килина», на пошану дружини Юрія Тарнавського, родовитої американки, яка пише по-українськи.

А найкращою квіткою на нашій «Сурмачівці» — моя

дружина Настуня, бо вона виплекала цю лілею і всі інші квіти та виховала мені гарних як ті квіти дітей. Тож не диво що слава про нашу «Сурмачівку» пішла кругом і на наш город вибиралися прогульками різні клуби любителів квітів і дерев.

Минули роки, нема вже моєї вірної дружини. Померла тихо, відійшла у вічність в 1969 році. Виходжу в сад, на город, де ще ростуть посаджені нею квіти, стаю в тіні ласкавої липи і могутнього дуба, спиняю око на берізках і згадую її, наше щасливе життя, згадую мою книгарську діяльність, мою «Сурму» з десятками і сотнями людей, що відвідали її, дивлюся на пройдений шлях і кажу собі, що життя було гарне, життя повноцінне. А змістом його була моя любов до книжки і любов до мого народу, якому бажаю волі і кращої долі на рівні з іншими великим і вільними народами. Дещо на шляху до тої волі України зробила і моя «Сурма».



# 28

## ДЕЩО ПРО МИСТЕЦЬКУ ТВОРЧИСТЬ МОЄЇ ДОЧКИ ЯРОСЛАВИ СУРМАЧ-МИЛЛС

Багато радості в житті дали мені мої діти, Мирон і Ярослава, які пішли успішно в життя і стали гарними людьми. Мирон, як йому минуло 18 років, зараз записався до американської військової флотії. Це були роки війни в Кореї. Чотири роки він був телеграфістом. Вернувся щасливо додому, скінчив торговельні студії і охоче включився в працю з батьком. Тепер він є власником «Сурми». Щоб ще більше заімпонувати покупцям, своїм і чужим, він своє бюро в «Сурмі» зладив в українсько-гуцульським стилі. Щоб Україна привиджувалася всім. Приходіть, всім гостям раді!

Ярослава прославилася і себе, і мене, і наш нарід своїми мистецькими осягами, своїми писаннями про українську писанку та своїми ілюстраціями і малюнками в репрезентативних американських і наших виданнях.

Під час моїх відвідин Фонду для Дітей і Шкільництва Об'єднаних Націй /ЮНІСЕФ/ мені сказали, що найпопулярнішими в серії міжнародних різдвяних карток, що їх видала ця установа, є карточки «Колядки» Ярослави Сурмач-Миллс. Мільйони цих карточок



уже розійшлися по всій землі і їх продають у різних країнах.

До нашої «Сурми» надіслали нам наші знайомі поздоровлення з нагоди свят саме на цих різдвяних карточках з різних кінців світу, з Австралії, Англії, Югославії, Чехії; не було тільки з країн у сфері Советського Союзу. Хоча на карточці не подано національності автора-мистця та й не подано, що це колядники з України, то наші знайомі пишуть, що загалом відомо, що це твори Слави Сурмач-Миллс, та й сам стиль карточок і зображена побутова картина говорить, що це українські колядники.

Правда, мені було б приємніше, коли б там було написано точно, що це українські колядники та хто такий автор. Але коли Слава занесла цей малюнок до бюро ЮНІСЕФ, я ніколи не думав, що з того вийде, бо таких карточок намалювала Слава багато, а п'ятнадцять з них використав мій син Мирон для видання поштових карток.





Мирон видав уже 40 малюнків Слави на картках і 8 має з приписами на Різдвяні свята, буде ще 4, разом буде 12 страв, як буває в звичаю наших людей.

Я тоді не знав, що задумує з ними робити видавництво Об'єднаних Націй. Звичайно, видавництво перед випуском і друком показує відбитку мистцеві для перевірки і апробати. Та цим разом так не сталося, і я побачив цю відбитку вже готову, надруковану в різних газетах, журналах і рекламних летючках.

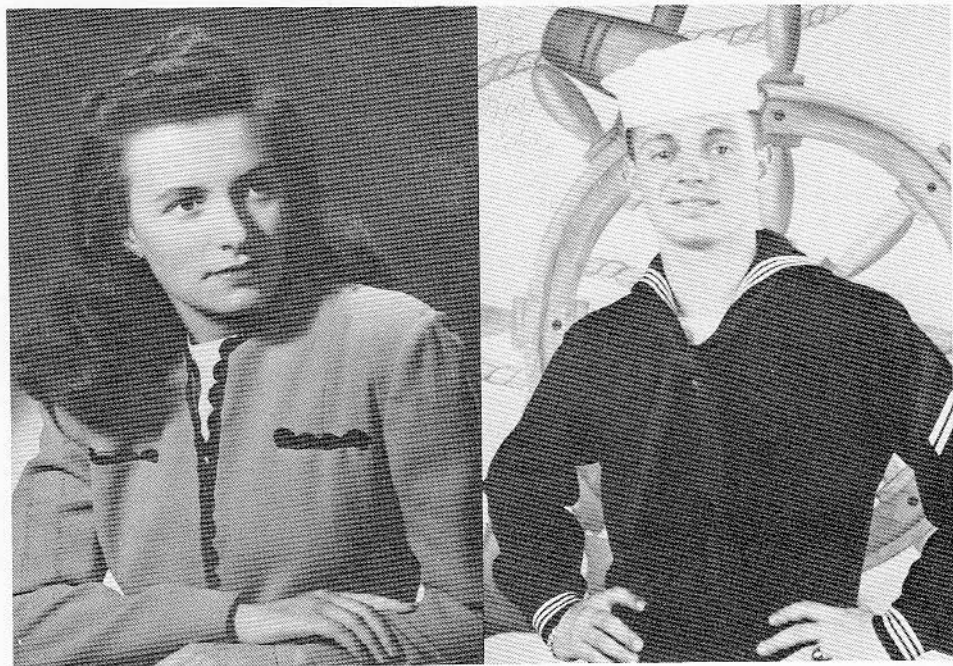
Чому Славця малює такі приємні українські народні типи? Видно, така в неї вдача, як у її зображеннях. А яка в неї вдача, то пригадую собі одну пригоду з нею. Було Славці не цілий рочок, як ми посадили її у візочок, куплений з нагоди Різдва. Мама зібрала її гарненько, посадила в той візочок, взяв я візочок і вїо по хіднику, ще й підбігаю для більшої радості дитини. Аж тут закрут, не встиг я візка придержати, і він перекинувся, а моя Славця опинилася на хіднику. Вилетіла бідна дитина і впала просто на голову. Я підбіг наляканий, а моя дитина випросталася, сіла як у візочку і, замість плакати, сміється. То вже тоді пізнав я, яка то вдача в тієї дитини буде.

При хрищенні ми дали їй два імени: Ярослава і Ольга; хай сама собі вибере ім'я до вподоби, як підросте. Коли ми її записали в школу, тоді вона вибрала собі коротше ім'я — Ольга. З тим ім'ям вона закінчила публічну і середню школу. Та коли записувалася до мистецької школи в Купер Юніон, тоді з мистецькою амбіцією подала своє ім'я як Гльорія. Зрозуміла річ; молода студентка мріяла про мистецьку славу. Як Гльорія Сурмач моя дочка закінчила цю мистецьку школу, під цим ім'ям видала згадувану вже брошуру про українські писанки і книжку «Українське мистецтво», під цим ім'ям виступала по радіо і на телебаченні та під тим ім'ям була мистецькою редакторкою американського дитячого журналу «Гомпті-Домпті». А друге її прізвище по чоловіку, який був професором Колумбійського університету.

Щодо святочний карточок Слави, то наші часописи подали повне ім'я і прізвище мисткині, а деякі навіть пропустили прізвище Миллс, залишаючи одне — Сурмач. Коли Слава побачила, що наші люди полюбили її ім'я, то стала всюди на картках і картинах підписуватися «Ярослава». Вона однак вірить, що не ім'я робить людину, але людина своєю працею здобуває признання і славу для свого імені і свого народу.

Десь хтось рекордує всі людські діла, та не лише діла, але і слова, і навіть думки. При кінці все це виявиться, і світ пізнає з цих діл, слів та думок повну людину.

Коли Славця вперше відвідала Україну в 1956 році, вона сказала: «Я стояла біля пам'ятника Святому Володимирові, я дивилася на Дніпро, і цей вид зворушив мене до глибин. Мороз пішов по мені, очі зайшли слізьми. Я ще ніколи в житті чогось подібного не пережила. Мені вдалося, що я піднеслась у повітря, що я в раю. І тоді я майже не крикнула від душі: Україно, ти моя рідна!»



*Ярослава і Мирон в 1950*

# 29

## АМЕРИКАНЦІ — ДОБРІ ЛЮДИ

По-англійськи говорити і читати навчився я щойно по тому, як в 1912 році переїхав з Вілкс-Беррі до Нью Йорку і став працювати в ресторанах. Тоді я належав до фізично-культурного товариства «Сокіл», тому почав читати журнали, де говорилося про фізичну культуру. Я дуже полюбив журнал «Физикал Кулчор», що його тоді почав видавати батько американської фізкультури Бернард МекФеден. Той журнал був для мене альфа і омега. Не лише читав кожне число того журналу, але слідував також, коли редактор виступить з доповіддю. Я ходив на доповіді МекФедена, читав його інші видання як «Фрі Конфешен», «Ліберти» і інші та навіть поїхав на два тижні до його санаторії коло Рочестеру, де він лікував людей з допомогою фізичних вправ, а ще більше постом. Були там такі, що жили цілий тиждень лиш на воді. Я також був там і постив два тижні, приїхав додому десять фунтів легший, також з лекцій інструкторів пізнав, що є добре, а що зле, для здоров'я.

Як в 1918 році в Нью Йорку запанувала пошесть еспанської інфлюенци, і люди вмирили як мухи, а найбільше молоді, тоді і я захорував і певно вже не написав би тих споминів, якби не поради, що їх дав тоді

людям в газеті МекФеден. А він писав, що від еспанки обережетеся, коли будете мати чистий шлунок. От тоді, коли я по праці в ресторані почув вночі, що маю гарячку, то застосував таку пораду МекФедена: взяти склянку теплої води і солі, випити це, потім два пальці всунути під язик, і ця вода з вчорашньою поживою вся виженеться. Так зробити зо три рази, щоб добре прочистилося, а тоді покластися в ліжку і лежати тихо, аж гарячка перейде.

Так я і зробив, заснув, рано пробудився і був дуже радий, що я ще на цім біднім світі. Вже того дня не вставав, щось три дні так собі розкошував і тішився, що еспанка мене не змела зі світу.

МекФедена я ніколи не забував, він правдиво по-американськи, з бідного хоровитого хлопця зробив себе силачем, чемпіоном, і став видавцем-мільйонером. На жаль, закінчив життя дуже нещасливо, бо одружився вдруге, як вже мав понад 80 років, за пару років жінка-красуня зажадала розводу і половину його маєтку. Пішло до суду, він хоч і програв справу, маєтку їй не хотів віддати, сховався від поліції, так його найшли півмертвого. І досі не знайшли його готівки, а всі книжки, видавництва, санаторії передав в інші руки.

Мали на мене великий вплив життєписи славних американських винахідників, учених і підприємців, як Генрі Форд, Тома Едісон, Лютен Бурбенк. В Нью Йорку появлявся популярний журнал «Сукцес», що його видавав О. Марден, на якого доповіді я ходив. Про його славу книжку «Воля і успіх» знали і в старім краю, бо вона появилася українською мовою. Ця книжка, як я вже писав, мала на мене великий вплив, і я сам хотів, щоб і другі навчилися, як досягати успіху і для того видав книжечку, з якої уривки подаю наприкінці цих споминів.

Мав я зв'язки з різними відомими американськими видавцями і бизнесменами, від яких навчився неодного, та й сам пробував при кожній нагоді сказати їм щось добре і гарне про Україну, про наші звичаї і культуру.

Особливо поширилися мої зв'язки, коли підросли діти, а дочка стала відомою маляркою й ілюстраторкою. Вона часами ілюструвала книжки для найбільшого американського видавництва в Нью Йорку «Скрибнерс і Сон». І от в 1976 році вліті приїхала Славця з двома письменниками з того видавництва подивитися на мою пасіку в Саддл Рівер. Попитали мене дещо, послушали, потім просили описати їм пасіку. Я це зробив, їм вислав, а вони прислали мені 400 доларів. Я стільки грошей не заробив у Вілкс-Беррі за три роки.

Цей мій опис пасіки і життя бджіл включило видавництво в антологію для молоді, «Антолоджі фор янг' піпл», яка має 214 стор. Також у тім видавництві вийшла книжка Ярослави під назвою «Ай лайк ю», в ній кожна сторінка має вибрану найкращу поезію на тему любови, з оздобами і прикрасами виконаними донькою. Дивишся, дивуєшся, як вона своїми пальчиками може так чудово прикрасити сторінку, що не можна від неї очей відірвати.

В грудні 1976 року, пару днів перед закінченням святкування 200-річчя Незалежності Америки, я взяв малий жбанок, на котрім написано гарно і виразно «НА ЗДОРОВ'Я!» Цей жбанок вже був поміщений у недільнім кольоровім виданні «Нью Йорк Дейлі Нюз». Я наповнив жбанок медом, накрив, зав'язав гарною стяжкою з українським взором і повіз до видавництва «Нью Йорк Дейлі Нюз» в подяці за поміщення цього жбаночка.

Як приїхав туди зараз запитав за панею Пусі Маер, яка була редакторкою недільного видання в кольорах. Пані вийшла, привіталась зі мною, вже чекала на мене, бо я телефонував, що хочу її бачити. насамперед я передав їй той жбаночок з медом і кажу: це з вдячності за те, що ви помістили такий гарний образок у своїй газеті, і «Сурмі» з того є користь, бо люди не лише приходять за тими жбаночками, але дзвонять навіть з Пенсильванії та інших стейтів, щоб їм прислати по шість і більше для святочних дарунків.

Пані Маер ввічливо подякувала, зацікавилася

медом і бджолами, а на цю тему я можу говорити, скільки хто хоче. Як прийшло до того, чи бджоли жалять, то я сказав, що так, але це добре, бо пасічник через те ніколи не має артритизму. Тоді вона згадала, що її мати має ту слабкість. «Ол райт — приїжджайте з матір'ю до моєї пасіки, за жаління бджолами не порахую вам нічого».

Так трохи пожартували, далі кажу: «Я маю ще іншу пропозицію для вашої газети, а це про найновіший винахід цього століття в Америці. Хто з цього буде спеціально радіти, то молоді дівчата, а також хлопці будуть щасливі і веселі, як це побачать». Виймаю пуделочка, ще навіть не відкрив, а вона зразу відгадала: «Це українські Істер Егґс!» Я здивувався, але вона мені пояснила, що про «Сурму» і про чудові писанки вона вже знає. Також знає картки Ярославки, бо їх купує десь на Медісон Евеню в Нью Йорку. Казала дати всі матеріали, що я приніс, вона перегляне у вільному часі і щось з того помістить.

Я вийшов радий з такої успішної зустрічі. А щодо того жаління бджолами, то я собі тоді зажартував, що нічого пані Маер не порахую за те, але одна забезпечена компанія обернула той жарт другим боком проти мене і... порахувала мені за жаління бджолами, чи властиво через ті бджоли відібрала навіть забезпечену грамоту. Справа в тому, що моя «Сурмачівка» стала з роками місцем не тільки частих відвідин наших письменників, поетів і культурних діячів, але передусім шкільної дітвори. Довколишні школи, начитавшись про мене з книжок, антології і особливо з частих і популярних репортажів головного редактора щоденника «Рекорд» в Гакенсек, Н. Дж., Марка Стюарта, замовляли собі екскурсії в мою пасіку. Роками я розказував дітям про життя бджіл, демонстрував, як працює пасічник і напевно не один з тих школярів став потім пасічником. Аж забезпечена компанія налякалася, що хтось може заскаржити мене за те, що дитину вжалила бджола, а вона буде потім платити відшкодування, і відібрала забезпечення. Якийсь час моя «Сурмачівка» була без

забезпечення, але божі бджоли тим не турбувалися і трудилися однаково завзято, щоб осолодити гірке людське життя, і я не дуже журився, бо за гроші все хтось дасть забезпечення, очевидно на вищу ставку.

Цей Марк Стюарт опублікував багато розмов зі мною і описав гарно українські писанки і звичаї.

З Пассейку, з газети «Геральд Ньюз», її власник Остін Друккер прислав одного разу репортера і фотографа, а відтак помістив опис пасіки і інше на двох сторінках. Найважливіше для мене, що в статті вжили не менше як три рази наше найдорожче слово «Україна». А про це мені найбільше йдеться: пиши і роби добре, щоб люди любили, і подай, з якого кореня ти походиш.

Ще більше поширилися мої зв'язки з американськими культурними кругами, коли я навчився дещо грати на бандурі. Про бандуру я вже писав, чим вона була для мене, але ніколи не сподівався, що цей інструмент викличе таке зацікавлення людей, які не бувають на наших концертах і бандури не бачили і не чули. Для мене бандура була новим розділом у моїй діяльності ширення інформації про українські пісні. Американці знали вже досить багато про мої видання платівок. Голова Архівів Народної Музики в Конгресовій Бібліотеці у Вашингтоні, Дик Спатсвуд закупив, як я вже згадував передше, коло 12 сотень давніших платівок, спеціально народних пісень, що їх награв П. Гуменюк і йому подібні музиканти, які черпали мелодії з народу. Він цю музику зафіксував на довгограйні платівки і розсилає по школах. У січні 1977 року він скликав до Вашингтону конвенцію народних скрипалів. На конвенцію запросив і мене, хоча я не скрипаль, бо трохи граю на цимбалах і на бандурі. Три дні відбувалася ця конвенція, прибуло понад 250 осіб, всі ентузіясти народної музики, яка тепер так популярна в Америці. Аматори співали, грали, я говорив, бо в той час ще на бандурі не грав.

Щодо бджільництва і пасічництва, то в 1980 році велике і популярне видавництво Скот Форесмен Глен-во в Ілліной просило в мене дозволу включити мою



статтю про пасічництво в їх виданні «Скай клаймберс» і також у книжці для сліпих методом Брайля. Мені заплатили сто доларів і прислали 10 книжок, що я роздав для шкіл. Але і бандура в моїх руках цікавила людей, бо я поєднував бандуру з нашими звичаями, писанками і про те говорив на виступах. В 1980 році, запросила мене, наприклад, пані Віра Лащик до Філадельфії з доповіддю про бандуру і з виступом в американському підприємстві Сіньор Вілс. Там були пенсіонери українці, але більшість — то були американці, так що треба було говорити обидвома мовами, в чому мені зручно помагала пані Віра Лащик та пані Рома Догерті. Важне, що були задоволені з мого виступу, закупили ввесь мед, що я привіз, ще й дали 100 дол. на дорогу. Як тут не любити американців, коли силують з заплавою. А ті гроші я роздав на українські цілі.

В квітні 1981 року я був запрошений, на рекомендацію Конгресової Бібліотеки в Вашингтоні, взяти участь в Нюджерзькому Народному Фестивалі в Даглас коледжі в Нью Бронсвіку, Н. Дж. Було коло 250 любителів народної музики. Я був єдиним українцем, запрошеним на фестиваль, певно тому, що добре пописався на фестивалі в Вашингтоні в 1977 році. Я говорив про українські платівки і народну музику, розповів про платівки Гуменюка, Пізя та про звійки на піяно.

Під час обіду я подарував гарну писанку Каролайн Моселей, яка була організаторкою цього фестивалю. Дізналися, що я приїхав зі своєю приятелькою бандурою і на першу точку викликали мене, щоб я їм показав і розказав про бандуру.

Я перепросив, що на бандурі добре не граю, бо щойно три роки тому, як почав вчитися, пояснив, що моя бандура має 55 струн, а я покищо граю на трьох. Та й підкреслив я, що бандура — весела приятелька життя, особливо для самітних.

Потім вийняв писанку і кажу: «Цю українську писанку подарю тому, хто відгадає точно назву пісні, яку заграю» і заграв їм «Щедрика». Відгадали коло 30

осіб, що це «Керол оф де Беллс». Треба було рішення, хто зголосився перший. Вибрали одну дівчину, яка дістала писанку, а я розповів історію нашого безсмертного «Щедрика», що гарно описала на платівках видання Конгресової Бібліотеки Гандзя Савицька.

Ще я заграв пісню «Ой, на Івана, ой, на Купала» і казав усім приспівувати «Гей-гей» та розказав про наші звичаї на Купала. Все йшло добре, лиш клопіт, бо організатори знову прислали сто доларів за мій найвеселіший виступ на цьому фестивалі, а я не знаю, до котрої інституції тих сто доларів післати. Чекаю, аж буде згода в нашій громаді, тоді пішлю чемпіонові нашої єдності.

Вертаючи до пасічництва, видавництво Гінн і Ко в Лексінгтон, Массачусет, взяло мою статтю про бджоли до видаваного ними шкільного підручника. Прислали спеціального фотографа, який фотографував мою пасіку, щоб зілюструвати цей підручник, і так моя «Сурмачівка» буде гарним зразком для тисячів дітей, а між ними і для дітей наших емігрантів у їхній новій батьківщині.

І ще один лист подам, як приклад, як шириться знання про Україну і серед чужинців, в тому і через мою «Сурму» і через мої виступи. Цей лист написав до мене японець Казуо Накаї, який студіює в Гарвардському університеті і знає українську мову так добре, що навіть написав до мене власноручно українською мовою листа такого змісту:

*ВШ. Пане Сурмач!*

*Приємно мені знова до Вас писати. Одначе я маю одну прозьбу. Один японський журнал «Сандей Майнічі» попросив мене написати про українців в Нью Йорку. Я дуже хочу їм розповісти про це. Але я маю дуже мало матеріялів. Якщо ви маєте чи знаєте книжки, статті чи нариси про українців в Нью Йорку, будьте ласкаві і допоможіть мені. Я буду дуже цінити Вашу паску, якщо Ви поінформуєте або вишлете мені деякі матеріяли.*

*Я хочу знати особливо, про історію української*

еміграції та поселення в Нью Йорку й про сучасну ситуацію українців в Нью Йорку.

Також, Ви показували мені один журнал /я забув назву цього журналу, мабуть «Таймс Магазін»/ з знімкою Вашої дочки Ярослави й короткою статтею про українську громаду та їх святкування. Чи Ви можете вислати мені копію цієї статті з знімкою?

Дуже дякую  
Остаюсь з щирим привітом  
Казуо Накаї



# 30

## Я ДОСЯГАЮ ДЕВ'ЯТЬ ДЕСЯТОК

Дев'ять десятків років, коли подумати, може декому страшно, мені приємно. Мені хочеться крикнути «гурра!», або таки по-давньому, по-козацьки «у-рай!». Так «у-рай!» — гукали козаки, як ішли відбивати полонених братів від бісурменів. Смерти вони не боялися, ішли просто «у рай!», а вже потім всякі невіри зробили з того «гурра!».

Пишу це, бо вже ось-ось стукне мені 90, і я цього зовсім не лякаюся, навіть радий. Так як козаки вірили, що за добру роботу, за добрі діла якщо б навіть прийшлося перескочити від татарської шаблюки у той «рай», то там буде краще, гарніше, приємніше, як було на землі.

А де ж той рай? Не заперечую жадної науки, ані не беруся когось переконувати, але кожний має свободу думати, писати й говорити, що собі бажає, от і я так собі думаю, що той рай в атомі нашого розуму. На цей рай не треба ні місця, ні часу. Це щось таке, як чоловік спить і йому сниться. Він у сні може бути тут, або там, по всьому світі може вганяти, але він спроможний відчувати й бачити лише це, з чим запізнався передше. Під час сну

нема свідомости часу. Чоловік може спати годину, день або й довше, але як пробудиться, то свідомий лише тої хвилини, доки ще не заснув. Як чоловік здоровий, веселий, совісний, він звичайно має приємні сні. Щоб вічно було приємно, треба так жити, щоб той сон не захопив його неприготованим.

Треба зробити тестамент, розподілити маєток, поскладати свої папери. Як все буде готове, тоді продовжувати науку, читання, чи оглядини. Чим більше буде знання, тим більше буде приємности і раювання.

Хтось любить квіти, хтось любить бджоли, хтось любить музику, малюнки, ліси, природу. Все те може він там бачити і тим любоватися, але лише тим, що він тут за життя пізнав. Там чоловік сам тільки з своїми приємними думками. Ні холоду, ні голоду. Чим більше він у житті пізнав, тим більше буде мати приємности. Це моє кредо, дай Боже, щоб так було!

От і кінчаю свої спогади. Оглядаюся назад на досить довгий шмат часу і ставлю собі питання, чи я мав успіх у житті, та зараз собі відповідаю, що так. Тайну успіху підглядав я з молодих літ і ще тому п'ятдесят років поділився своїми спостереженнями з читачами у книжечці «Як досягнути успіх. Клижечка для людей, що думають». У цій книжечці вів я приятельську розмову з читачем на різні теми. Здається мені, що і нині дещо з того може комусь пригодитися, тому, на закінчення читачеві на дорогу даю в подарунку декілька моїх думок, а він нехай собі здоровий поміркує, чи то правда, та може ще свого додасть, і так усі станемо, і багатшими, і щасливішими.

Ця книжечка є спеціально зладжена для тебе, що маєш бажання досягти успіху. Ти знаєш, що деякі люди досягають успіху понад свої найсміливіші сподівання. Одначе ті люди такі, як ти, і не ліпші від тебе. Ти створений на те, щоб мати все, що найліпше, коли лише того захочеш.

Коли б ти знав, що в підвалі під твоєю хатою є копальня золота, то чи не було б нерозумом працювати

за півдарма, відмовляти собі радощів життя, замість відкрити цю копальню та мати опісля все, чого лише забажаєш? А багато з нас так поступає.

Кругом тебе є золоті нагоди, джерела щастя і вдоволення, але ти не бачиш їх. Люди досягають успіху не тому, що вони є відмінні, або більші від тебе, але просто тому, що вони навчилися, як досягати успіху. Люди зустрічаються з невдачами, бо вони сліпо нехтують закони природи. Тебе держить внизу твоє незнання. Ти можеш зробити абсолютно все, або майже все, чого бажаєш. Тайна успіху відчиниться для тебе, коли лише бажатимеш знати, як дійти до того. Це може виглядати для тебе тепер неможливим, але чи так само це виглядає неможливим розв'язати арифметичну задачу, коли ти не знаєш способу? Так само можна навчитися розв'язувати питання про спосіб досягати успіху.

Успіх не залежить від одних тільки засобів, від багатства, але як довго тебе гне вниз бідність, ти не можеш виявити в собі те, що в тобі найліпше, ані не можеш тішитися життям, як Бог приказав. Тому є конечним, щоб ти став фінансово незалежним.

Хоч якими великими були винаходи і матеріальний поступ останнього століття, їх значення для розвитку людини мале в порівнянні з відкриттям, або радше з пізнанням законів, що правлять життям. Ми знаємо тепер, що крім нашого ума, є ще наша підсвідомість і надсвідомість, яких ми звичайно не завважуємо. Ми знаємо, що як все довкола нас є дійсно лише маніфестацією все проникаючої енергії в руху, так і ми маніфестацією тої самої енергії, змінної, але незнищимої.

Наш ум, як звичайно ми про нього думаємо, складається з наших змислів, з розумових здібностей, з волі і т.п. Підсвідомий ум — підсвідомість є шпихлірем пам'яті, управителем наших життєвих функцій. Надсвідомий ум — надсвідомість є осідком передчуття, передбачування, генія, є органом ясновидіння і читання думок.

Як підсвідомість, так і надсвідомість залежні від волі, однак між ними панує вперте протиділання. Найбільшим відкриттям чоловіка є те, що його ум, а через те і кожна маніфестація його життя, є абсолютно контрольована сугестією, тобто переконуванням самого себе, впливом на себе з допомогою думки. Як наші м'язи стають більшими і сильнішими через вправу, так і наш ум стає ширшим через вправу. Ми, звичайно, вживаємо тільки малої частини ума, коли наша надсвідомість є майже необмежена у своїх можливостях. Тайна успіху великих людей лежить у тому, що вони навчилися вживати свої надсвідомості. Вони перебувають в областях, де звичайні смертні люди чуються незвично. Силою своєї надсвідомості вони беруть з безконечного джерела все те, чого бажають. А все це роблять через чисту, звичайну сугестію, через спрямування своїх думок. Ум є такою самою реальною силою, як електрика. Він є також магнетом, який постійно притягає те, що бажане.

Бажання є починком до досягнення чогонебудь. Без різниці, чим ти є, ти можеш зробити себе тим, чим ти хочеш бути. Ти — це твій ум. Твоє тіло є лише знаряддям для вираження твого ума.

Людьми правлять їх вірування; коли ти думаєш, що ти не можеш зробити якоїсь речі, ти не можеш, коли ти думаєш, що ти можеш мати якоїсь речі, ти не можеш; навпаки, самовпевненість робить усе можливим. Твори діла, а будеш мати силу.

Одягайся добре. Одяг не творить чоловіка, але брак доброго одягу щонайменше доставить тебе у клопітливе положення.

Купуй навіть те, на що тобі не стає, коли думаєш, що це допоможе тобі досягнути якусь ціль.

Причиною того, що ми так низько стоїмо, є те, що нам бракує віри в себе самих і в нашу творчу силу.

Мала відвага ніколи не здобуває гарної жінки. Те саме мається, коли в банку мала сумка.

Ліпше бути занадто сміливим, чим не мати достатньої сміливості. Вимагай, чого хочеш.



Клопіт з більшістю з нас у тому, що ми дивимося зависоко й задалеко за нашими нагодами і забуваємо, що найбільші діла є найзвичайнішими.

Вір у себе всією силою, коли ти не повіриш, ніхто не схоче вірити.

Все будь веселий, усміхайся. Добрий сміх є найліпшою медициною.

Кожному зустрічному старайся дати пізнати, що ти ставишся до нього з увагою.

Без різниці, скільки приятелів має людина, вона може втратити, коли буде поводитися так, ніби робить їм ласку. Ніколи не трактуй людей так, якби ти вже ніколи не хотів їх бачити більше. Старайся робити їх своїми приятелями.

Зі всього, що маєш, старайся зробити якнайліпше. Заки будеш мати більше добра, котрого ти бажаєш, старайся з повною вірою намагатися тим, яке маєш.

Зміни свій погляд на життя, а зміниться твій виднокруг життя.

Темперамент людини є сумою його усталених звичаїв думки.

Ми ростемо через заспокоєння наших бажань.

Кожна сила, щоб діяла успішно, мусить бути згущена і сконцентрована.

Інвестиція в ідеях — це те найліпше, що людина може зробити.

Ідеї не зроджуються в перевтомленій людині. Безпереривне думання і планування робить людину безплідною. Кожне поле мусить час-від-часу лежати облогом, коли хочете, щоб воно гарно родило.

Вакації тратять дві третини своєї вартости, коли їх проводиться вдома.

Щоб самому досягти успіху, треба помагати другим досягнути його.

Про справу, яку хочеш здійснити, думай зосереджено в регулярних перервах.

Само бажання не дасть успіху. Як велика гаряч топить залізну руду і робить можливим, що її можна

вилити в якусь форму, так сконцентроване змагання, непоборний намір досягає успіху.

Люди, які ніколи не роблять більше, чим те, за що їм платять, ніколи не дістануть більше платні, лише за те, що зроблять.

Коли жінка кривиться, бережися, — коли сміється, будь уважний, але коли вона плаче, ти пропав.

Висловлена думка далеко сильніша, чим задержана в умі. Тому висказуй, чого хочеш, якнайчастіше і найповніше.

Все піддавай людям те, що бажаєш, аби вони робили, ніколи те, що ти бажаєш, щоб вони не робили. Іншими словами, будь позитивним.

Піддана думка є способом спонукати людей робити те, що ти хочеш, щоб вони робили.

Концентруй свій ум на всьому, що говориш, або робиш, і навчися змінювати концентрацію після вподоби з одного предмету на другий.

Повторяй собі часто, чого ти хочеш досягнути, або чим хочеш бути, або що хочеш зробити, бо люди схильні втрачати з очей свою ціль і плисти без уваги, куди їх несе хвиля.

Кожний з нас обдарований волею і силою вибору. Ти можеш робити або не робити якусь річ, ти можеш вибирати, що вважаєш за відповідне. Тому навчися вибирати, це найважливіша річ у вихованні.

Життя — це листа різних тверджень. Ціле твоє життя є під контролею того, в що віриш.

Забувай скоро кривди. Ніщо тобі не пошкодить, коли ти не приймеш того за кривду. Це є право неспротиву.

Все май на обличчі вираз, наче б увесь світ годився з тобою.

Поза хатою тримай своє невдоволення на прив'язі. Виробляй кругом себе атмосферу успіху, коли треба, то навіть удавано.

Щоб вбити в собі навички, або перебороти страх, все викликай у своєму умі протилежні думки. Це один з

природних законів, що протилежні думки неутралізують одна одну.

Щастя є відгомонам милих слів, які ми говоримо другим.

Щастя, здоров'я і успіху в житті вам, мої дорогі читачі!

*Січень, 1982 р.*

